

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

İlyas Ehrenburg

Faşizm Sonrası Avrupa

Çeviren: Ragıp Zarakolu

Anı

EVRENSEL
BASIM
YAYIN

İLYA EHRENBURG

FAŞİZM SONRASI AVRUPA

Çeviren: Ragıp Zarakolu

Anı

DOĞA BASIN YAYIN

Dağıtım Ticaret Limited Şirketi

Tarlabası Blv. Kamerhatun Mah. Alhatun Sk. No: 25 Beyoğlu / İstanbul

T: 0212 255 25 46 F: 0212 255 25 87

www.evrenselbasim.com - info@evrenselbasim.com

Evrensel Basım Yayın 540

Faşizm Sonrası Avrupa: İlya Ehrenburg

Çevirmen: **Ragıp Zarakolu**

Genel Kapak Tasarım: **Savaş Çekiç**

Kapak Uygulama: **Devrim Koçlan**

ISBN 978-605-4834-05-1

© Evrensel Basım Yayın 2013 - Sertifika No: 11015

Birinci Basım Kasım 2013 • İstanbul

Baskı: Ezgi Matbaacılık Tekstil Pors. İnş. San. Tic. Ltd. Şti.

Sanayi Cd. Altay Sok. No: 14 Yenibosna / İstanbul • Sertifika No: 12142

T: 0212 452 23 02 - www.ezgimatbaa.net

FAŞİZM SONRASI AVRUPA

Kitabın Almanca adı *Auf den Strassen Europas*

İÇİNDEKİLER

ROMANYA

I	9
II	11
III	13
IV	15
V	18

BULGARİSTAN

I	21
II	23
III	28
IV	30
V	34
VI	38
VII	40
VIII	43
IX	44

YUGOSLAVYA

I	47
II	50
III	52
IV	56
V	60
VI	63
VII	67
VII	69
IX	72

ARNAVUTLUK

I	81
II	83

ÇEKOSLOVAKYA

I	87
II	88
III	91
IV	93
V	94
VI	95

NÜRNBERG

I	96
II	97
III	99
IV	101
V	106
VI	107

AVRUPA YOLLARINDA

	111
--	-----

ROMANYA

I

Romanya zıtlıklarıyla şaşkınlığa düşürür yabancıları, işte zengin Bükreş ve hemen yakınlarında, madencilerin hayvanlar gibi mağaralarda yaşadığı Jiului vadisindeki kömür havzası. Evet Bükreş'in kendi de zıtlıklarla doludur: Özenle yapılmış Paris şapkalarıyla bayan-cıklar ve öte yanda, evde dokunmuş lime lime giysiler içinde, ayakları çıplak köylü kadınları; en gösterişli Limuzinler ve öte yanda mandalar; bahçelerindeki cennet kuşları, tuğladan ahırları ve XIV. Louis tarzındaki tuvaletleriyle Boyarların sarayları ve hemen bunların yanında bacası tüten kulübeler; seçkin Fransız mutfağı ve açlık içindeki dağ bölgeleri; Mallermé yanlılarıyla çok saygıdeğer Tristan Corbiere yanlılarının birbirine girdiği edebiyat salonları ve okuma yazma bilmeyen, imza yerine üç tane haç işareti koyan milyonlar. Sefalet içinde yaşamaya mecbur kılınmış halkın yoğun trajedisinden söz edeceğim ben, yüzeydeki, güzel resim veren zıtlıklardan değil.

Romanya'da yedi bin doktor var, bunun dört bini Bükreş'te yaşıyor; çoğu bölgeler tıbbın ne olduğunu bile bilmiyor. Hastalar hemen yere uzanıyor ve beş yüz yıl önce olduğu gibi çaresiz ölüyor. Bu durum, her-kesten çok doktorların kurtarılması gereken, yüzyıllık bir hastalık.

“Mamaliga”nın, yani bir çanak mısır lapasının düşü içinde yaşayan köylüleri gördüğünde, “Ne kadar yoksul bir ülke!” diye bağırıyor yabancı biri. Oysa Romanya çok zengin bir ülke olabilirdi. Toprak verimli, buğday da yetiştiriyor; pirinç, pamuk, üzüm ve tütün de; toprağın koynunda çok, ama pek çok petrol ve kömür saklı; İsveç’inkine yakın nitelikte demir, sonra ormanlar, tuz yatakları ve daha birçok zenginlik. Ülke yoksul, çünkü onu yönetenler, tek bir şey düşünmüşler yalnızca: zenginleşmeyi. Giyecek ayakkabısı, elbisesi bile olmayan açlık içindeki halkla, Bükreşli avareler arasında derin bir uçurum uzanıyor.

Romanya faşistler tarafından kolayca ele geçirildi, çünkü halk yüzyıllardan beri gözü kapalı boyun eğmeye o kadar alıştırmıştı ki! Aslında öncülerini hatırlanmadan Romen faşizminden konuşulamaz. Bükreş’te budalaca ve gülünç sahneleriyle tam bir komedi oynandı. Romen “demokrasi”si faşizmden önce tam bir komediydi. Ülke nöbet değiştiren iki parti tarafından yönetiliyordu; bu partilere kabile dense daha doğru olur. Savaş mahkemeleri, barışın en yerleşik olduğu dönemlerde bile çalışıyor; toplumsal sorunlar makineli tüfeklerle çözülüyordu. Parfüm sürünen, pomatlı sorgu yargıçları, tutukluların tırnaklarını söküyordu. Herkes rüşvet alıyordu: Bakanlar, savcılar, saray mensupları ve jandarmalar. Nakit ve mal olarak alıyorlardı rüşveti; lei¹ ya da inci, domuz yavrusu, toprak ve domuz yağı olarak. Muhalefetteki parti, seçmenlere özgürlük ve ayakkabı vereceğini, kişi dokunulmazlığını sağlayacağını ve eskimiş, harap olmuş köprünün yerine yeni bir köprü yapacağını vaat ediyordu. Aralarındaki aydın bir kafanın zehir gibi bir dille akıl verdiği köyler, seçimlerden önce hemen yalıtılır; orada tifüs çıktığı açıklanıp köy karantinaya alınır. Seçmenlerin bir kısmı erik rakısıyla yumuşatılır, bir kısmı da sopadan geçirilirdi. Seçimler sırasında demokratik partileri kalın sopalı adamlar temsil ederdi. Sözünü ettiğim partiler, şimdilerde “tarihi” partiler adını taktılar kendilerine: ne yazık ki onlarda tarihi hiçbir şey yok; tabii iki savaş arasında Bükreş’te yaşanan küçüklüklerin, alçaklığın tarihinden, rüşvetin, şantajın, dolandırıcılığın ve ihanetin tarihinden söz ediyorlarsa o başka!

1 Lei: Romen parası.

Dehşet ve utanç günleri başlamıştı; “Lejyonerler” Bükreş’te insanları parçalıyor, kızları mezbahalarda et çengellerine asıyorlardı. Romanya’nın başında Alman maceracılarının zaferine kesinlikle inanan diğer bir maceracı, Antonescu bulunuyordu. Romen köylüleri Alman ordusunun generallerinin emrinde askere alındı. Ardında Prut’tan Volga’ya dek uzanan Romen mezarları bırakan Antonescu, halk önünde kendini haklı çıkarmak için, trenleri Odessa’dan, Kırım’dan kaldırdığı makineler ve mobilyalarla yükledi. Bükreşli züppeler, bu sahte zaferi gürültüyle kutladı. Ama halk ölüleri için ağlıyordu; halk Romen birliklerinin utanılacak bir biçimde nasıl yok olduğunu biliyordu –elbette susuyordu halk–, sessizliğin meleği jandarma üniforması kılığında peşini bırakmıyordu hiç. Orduda yenilgiden söz eden askerler dayak yiyor; yol boyunca aşırı kederli ya da aşırı neşeli olanlar ölesiye sopadan geçiriliyordu. Ama Kızıl Ordu sınırı geçti; Boyarlar Romanyası’nın günleri sayılıydı artık.

II

Tarih her zaman güçlü bir ahlakçı değil. İnsanlar gibi ülkelerin de şanslısı, şanssız var. Romanya şanslı olanlardan, ölümün kıyısına kadar geldi ve paçayı nispeten ucuz kurtardı. Bugün Bükreş, bütün kurtarılmış Avrupa’da en iyi durumda olan kent; burada işler, Budapeşte, Roma ya da Paris’e oranla çok daha kolay.

Romanya iktidardakilerin budalalığını elbette pahalı ödedi; bu, Bükreş bulvarlarından değil ama savaşın geçtiği Moldau sokaklarından ya da Ploesti’deki yıkıntılardan anlaşılıyor. Ne yazık ki cezanın yükünü, “Mon Plaisir”de Tatar salçalı ringa balığı yiyen züppeler değil de, açlık içindeki dağ bölgeleri çekti. Groza hükûmeti iktidara geldiğinde, ateşten titreyen bir ülke buldu; fiyatlar her gün yükseliyordu; ulaşım ağı bozuktur; “Lejyonerler” Almanların “kurt adamlar” örneğine benzer komplolar düzenliyordu. Yüzyıllık bir hastalık yarım yıl içinde tedavi edilemez, bir yıl içinde de yapılamaz bu; daha görünürde değil, ama direksiyonun başka yöne çevrildiğini özellikle duyabiliyor insan.

Şimdi ülkeyi, daha önceki iktidarların sürdüğü bataktan çıkarmaya çalışan insanların görevi ağır; ve bu görev sadece ülke yıkıldığından dolayı ağır değil –çok daha fazla yıkılmış ülkeler var–, namuslu Romen demokratları attıkları her adımda, toplumun başında bulunanların kemikleşmişliği, köylülerin geri kafalılığı, halk karşısında suçlu olduklarını kabul etmeyen aydınların bir bölümünün anlayışsızlığıyla çatışıyor.

“Tarihi politikacılar”, tarihi olayların uzağında olmaktan hiç memnun değiller; zaman tekerini geri çevirebilmek için ne çok şey verirlerdi. Çok gürültü yapıyor bu insanlar. Zaten Romenler hayli gürültücüdür. Bükreş’te, kocaman avaz avaz bağırان manşetlerle yirmi kadar gazete çıkar ve satıcılar sokaklarda heyecanla yeni haberleri haykırırlar, her biri sanki kıyamet haberciliği görevini üstlenmiştir. Öyle ki, insan dünya her gün üç kez yıkılıyor sanabilir.

Muhalefeti kimler destekliyor? Tarım reformundan yakınan toprak sahipleri; tutarlı bir fiyat politikasından hoşnut olmayan spekülâtörler; rüşvetin normal sayıldığı günlerde zengin olan memurlar; vaktiyle Odesa’ya giden, oraları kolayca yağmalayan, şimdi de kendilerini ihtiyatlı bir biçimde “demokrat” olarak adlandıran dünün faşistleri. Bunların sayıları çok değil, ama nutuklar atıyorlar, ateşli makaleler yazıyorlar, yabancı ülkelerdeki arkadaşlarına sesleniyorlar ve bugüne kadar susarak çalışmaya alışmış ve ilk defa konuşmaya başlayan halk yanında sanki sayıları çokmuş gibi görünüyorlar; şöyle söylemek pek yanlış olmaz sanırım akustik bir aldatmaca bu...

‘Terörcülerin, Yahudi katliamları ve Transilvanya’da yaşayan Macarların yok edilmesini isteyen bildirilerini gördüm; adı bilinmeyen faşistler bu bildirilerinde, işçileri doğru yola getireceklerini, toprak sahiplerine mallarını geri vereceklerini açıklıyorlar. Faşistler bildirilerinde “demokrasi” üstüne de gevezelik yapıyorlar. Siyasi elebaşlarının ardında katillerin olduğu açık. Muhalefetteki bu ya da şu politikacı ne ileri sürüyor bilmiyorum; en namusluları da, olsa olsa, yanlış karta oynayan ve aşınmış yağlı kâğıtlardan hayat dolu gün ışığına geçen tüm lanetli kumarbazlardır. Faşizmin elebaşları, kendilerini izleyecekleri her fiyatı ödemeye hazır. Anto-

nescu, Kırım'ı "Büyük Romanya"ya ilhak etmek isterken, kötü günler için de "Demokratlar"ı saklamıştı. "Tarihi" partilerin önderleri Antonescu'nun siyasetini onaylamadı, tecrübeli kişiler olarak Bes-sarabya şaraplarını içtiler ve kendi saatlerinin gelmesini beklediler. Almanya'nın ilk yenilgisinden sonra Antonescu, susanların yani muhaliflerin resimlerinin gazetelerde yayınlanmasını emretti; nöbet değiştirme saati gelmişti. Bu baylar her şeyi hesaplamış ama bir şeyi atlamışlardı: Kızıl Ordu'nun topları Romen halkını uyandırmıştı, ülke için yeni bir dönem başlamıştı artık.

III

Bükreşlilerin Petru Groza'yı Moskova dönüşünde havaalanında nasıl karşıladıklarını gördüm. Halk polisin kurduğu güvenlik zincirini yardı; karşılamaya gelenler arasında memurlar ve gazeteciler de vardı, ama çoğunluk, işçilerden, esnaftan, çevre köylerden gelen köylülerden, ev kadınlarından ve askerlerden oluşuyordu. Kitle coşkuyla bağırıyordu: "Gro-za! Gro-za!" Bu insanlar ilk defa kendilerini sadece vergi ödeyicisi, çalışma hayvanı ve asker kaynağı olarak görmüyordu; inanca inançla karşılık veriyorlardı; onu bedenleriyle korumaya hazırdılar; insan ve vatandaşlar artık.

Şu sıralarda Almanların yeniden eğitilmesi üzerine gazetelerde çok şey yazılıyor; bu karışık ve zor bir sorun. Elbette Romenlerin tepeden tırnağa eğitilmeleri gereksiz, onlara basit şeyler anlatmalı. Burada faşizm, toplumun yalnızca üst tabakalarının tutulduğu bir hastalıktı. Romen "Boyarları"nın vurdum duymazlığından, kefen soyucuların hırsından, züppelerin yüzeyselliğinden konuşulduğunda, yeterli şiddette taşlayıcı söz bulmak zor, ama halka hiçbir taş atılmaz. Birçok defa, hem yabancı istilacılara, hem de kendi efendilerine karşı savaşmak zorunda kaldığı için, trajik bir tarihi vardır bu halkın; bu halk aç kaldı, karanlık içinde yaşadı -köylülerin sefalet içindeki kulübelerinde olmayan sadece ışık değildi, aynı zamanda aydınlık tek bir sözcük de yoktu. Halkın yükü ağırdı, her şeyi omuzlarında taşıyordu, çalışkandı, temiz bir özü vardı bu halkın.

Irgatlara toprak verildi. Elbette bu herkesin hoşuna gitmedi; Antonescu'nun eski bakanı, Bay Aurel Danu gerçekten kızgın; on beş bin hektar ekilebilir toprağını kaybetmiş. Köylüler bu işten çok memnun. Cocerenide bir köyde geceledim; köylüler heyecanla ellerine geçen tarlaları anlatıyorlardı bana. Elizabet Sava adlı kadını hiç unutamam; üzüm suyundan mavileşmiş kollarını göğsüne doğru kaldırdı ve ağırbaşlı bir biçimde, "artık biz de yaşayacağız" dedi. Köylüler seviniyor, ama bir yandan da korkuyorlar: toprak geri alınmaz mı? Hep aynı köyde yaşayan mal sahibi Constantinescu'dan söze ediyorlar. Şu adamı bir kere göreyim dedim kendi kendime; emekli albaydı ve bütün Romenler gibi hayli sevimliydi. Konuşma tarım reformu konusuna geldiğinde albay: "Bu konu daha karara bağlanmadı..." dedi. Bu sonuca nerden vardığını sordum, albay "Atom bombasını duymamış olamazsınız?" dedi. Atom bombasının kendi çiftliğindeki uyuşmazlığı da çözüme bağlayacağını ileri sürdü. Bükreş'te hoş bir lokanta var, "Capsa" lokantası, orada hem iyi yemek yenebilir hem de sarhoşların palavraları dinlenebilir. Onların deyişine göre, tarım reformu "budalaca, gerçekleşmesi imkânsız bir fikir"miş. Oysa tarım reformu çoktan gerçekleşti, dokuz yüz bin köylü aile toprağa kavuştu.

1945 yazı sıcak geçti, yanık tarlaların görünüşü bir çöle benziyordu. Romanya uzun süredir görmediği bir kuraklığı yaşadı. Özellikle dağlık bölgelerde durum çok kötüydü. Yine de ovalarda hasat kaldırıldı. Güz geldi: tütün kurutuluyor, şarap hazırlanıyor, düğünler yapılıyor. Bir köylü düğününe katıldım. Bir çam ağacı ve bir somun ekmek getirildi; üstü boyalı tahta kaplardan erik rakısı içildi; gelin yalandan ağlar gibi yaptı, sonra hemen dansa koştı, kemanlar gecenin geç saatlerine kadar çaldı. Yaşlı bir kadın dans edenlere baktı ve: "Gençlerin işleri daha kolay olacak, bizim çektiğimiz acıları çekmeyecekler" dedi.

Bir Fransız kitabında okuduğuma göre, Romenler kadar tembel bir halk zor bulunurmuş; herhalde yazar, sadece levanten âdetleriyle Bükreşli züppeleri tanımış olsa gerek; bu avareler gül reçeliyle şampanyayı, doğunun uyuşukluğuyla batının uyuşukluğunu büyük bir beceriyle birbirine karıştırırlar. Ama Romen işçisi, çalışmanın ekşi

teri nedir, iyi bilir. Onlar şimdi eskisinden daha çok çalışıyorlar: önderlerine güveniyorlar ve ülkeyi sefaletten kurtarmak istiyorlar. Maden işçileri yarı aç bir hayata rağmen, eskisinden daha fazlasını gerçekleştiriyor; bir yıl öncesine oranla üç kat daha fazla kömür çıkarılan ocaklar var. Daha, kısa bir süre önce bütün ulaşım şebekesi hemen hemen tamamen yok olmuş; köprüler, demiryolları ve depolar tahrip edilmişti. Mühendislerin “bu ancak iki ay içinde yapılır” dedikleri köprüyü işçiler birkaç gün içinde yaptılar. Bu işçilerin başında, ulaş-tırma bakanı, eski demiryolcu Gheorghiu Dej bulunuyor. Büyük bir irade gücüne sahip büyüleyici bir adam bu. On bir yıl hapiste yatmış ve demir kafesten genç ve capcanlı çıkmış. Gerçekten tam bir halk adamı ve onunla konuşurken, önümde duran tiyatro Romanyası’nın değil, gerçek Romanya’nın insanıydı.

Açlık çeken işçiler gördüm, yine de çalışıyorlar ve “ülke kar-ğasadan kurtulmalı” diyorlar. Tabii ki, bunların yanında yazları Deaville’de, kışları Nizza’da geçiren ölü soyucular homurdanıyor; “fi-yatlar dondurulmamalı! Toprak bölüştürülmemeli! Eski rejimin me-murlarına yol verilmemeli! Bu Romen demokrasisi değil, despotluk!” Bir kere daha, bunlar için ülkenin üvey ana olduğunu ve ülkelerinden çok topraklarını sevdiklerini gördüm: yurtseverlik, kazanılan gelirle birlikte artmıyor.

IV

Faşizm Romen halkına bulaşmamış, halk her türlü insani sözü istekle dinliyor. Ama aydınların büyük bir kısmı kurtulamamış bu hastalıktan, evet, kurtulmak da istemiyorlar açıkçası. Savaş sırasında elime bir Bükreş gazetesi geçmişti, akademi başkanının şu sözleri yazılıydı: “Dakoromenlerin torunları Theiss’le Volga arasındaki sahaya yerleşeceklerdir.” Böyle bir akademi üyesi artık faşizmin hazırlık sınıfını aşmıştır; o ne ikna olunabilir, ne de değiştirilebilir.

Faşizmin ahlaki çöküntüsü üstüne bir konferans verirken, dinle-yiciler arasında Sovyet kültürüyle ilgilenen birçok kimseye rastladım; dinleyenler arasında büyük bir merak da vardı. Konferanstan sonra

kitapları imzalamam rica edildi, imza vermek eski bir Orta Avrupa alışkanlığıdır. İmza isteyenlerden biri: “Odesa’yı çok beğendim” dedi. Düşüncelerim yakın geçmişten o denli kopmuştu ki, safça Odesa’da ne zaman bulunduğunu sordum; rahatça karşılık verdi: “1942 ve 1943’te oradaydım.” “Tarihi” parti üyelerinden bir bay, Antonescu döneminin yüksek memurlarından biri, otelde yanıma geldi; bu beklenmedik ziyaretçi benden olağanüstü bir istekte bulundu: yitirdiği mevkisini yeniden ona sağlamalıyım. Ve neden bana başvurduğunu sorduğumda, eski makam sahibi “ARLUS (Rusya ile kültürel ilişkiler derneği) üyesiyim, kültürlü bir insan olan sizden bana yardım etmenizi diliyorum” dedi. Basitliğe varan bir köpeksilik ve köpeksiliğe varan bir basitlik içindeydi bu tür insanlar.

Halk eğitime şiddetle karşı olanlar nerden çıkıyor? Profesörler arasından. Ve bugün birçok üniversite talebesi hâlâ “lejyonerlere” sevgi besliyor. Okuyucu, nasıl oluyor da, kutsanmış bilimle uğraşan bu insanlar, karanlığın zaferiyle ısınıyorlar, diye sorabilir. Buna cevap verebilmek için, Romen aydınının birkaç özelliğinden söz etmek gerek.

İnsan Romenceyi dinlerken, elinde olmadan Latin köküyle Slav kökünün bu karışımı karşısında şaşırıyor. Hangi sözcük, insanlara “ekmek” ve “sevgi” sözcüğünden daha yakın olabilir? Romencede “ekmek” sözcüğü Latin kökünden, “paine”den geliyor; “sevgi” sözcüğünün kökü ise Rusçadan, “dragoste”. Lenguistikten söz edişim, Romen dilinin yapısını, büyük ölçüde Romen kültürünün gelişmesi belirlediği içindir: Romen aydınlarının iki hayat suyu kaynağından soluk aldığı görülüyor –Fransızlardan ve Ruslardan. Romanya’daki iktidar sahipleri her iki kaynağı da uzun süre mühürlediler; Romanya Rus kültüründen kesip alındı. Rus klasikleri bir kere bile Romenceye çevrilmedi.

Fransızca ayrıcalıklı sınıfların ikinci dili olacaktı. Yüzyıl önce Fransız etkisi canlı bir etkiydi: Paris’ten yüzyılın ilerici fikirleri geliyordu. O günlerden beri birçok şey değişti. Şimdi Romen aydınlarının gerici kanadı, Fransa’nın önünde eğiliyor, tabii bu Fransız halkının Fransası değil, XIV. Ludwig’in Fransası. Yazarlar Villers de l’Isle Adam’a, Mallarmé’ye, Alfred de Vigny’ye öykünüyordu ve birkaç genç 1945’te gerçeküstücülüğü “keşfetti”.

Fransız kültürünün değerini küçültmek benim uzağımda olan bir şey: Fransa kendi iç hastalıklarının doğurduğu 1940 olayına rağmen, insanın her zaman çok şey öğrenebileceği bir ülke. Örneğin, birçok Romen sanatçısının resimlerinden çok hoşlandım; Izer, Palladi, Tonita ve bu ustaların, Cézanne'ın ya da başka bir Fransızın etkisi altında yetişmiş olmaları beni hiç de rahatsız etmedi. Romen aydınlarının eşyayı genellikle çarpık gördüğünü söylerken, bunun yüzeysel ve yanlış bir Fransa anlayışından kaynaklandığını düşünüyorum. Fransızların bile sevmediği şeylerden, Fransa'nın diyerek hoşlanan Bükreşliler gördüm. Bunların Rus kültürüne yüz çevirmeleri Fransız kültürünün çekimiyle ilişkin değildir, tersine adabı muaşeret kurallarının ve yer yer yapılan alıntılarının arkasına gizlenen derin bir kültürsüzlükle ilişkindir.

Birçok Romen aydınında derinlikten çok yüzeysel bir parıltı olduğunu rahatlıkla söyleyebilirim. Halktan kopmuşlukları şaşırttı beni. Fransız ozanları, hatta en incelmışleri bile basit bir Fransız yaşantısı sürdürür; Parisli ressamı Renaut işçileriyle aynı dili konuşur. Oysa birçok Romen yazarında, Romen köyünden ancak belirsiz tasarımlar vardır; onlar için halk, folklor, bayram günlerindeki danslar ya da yardımseverler derneğinin gecelerinde görülen güzel işlemelerden başka bir şey değildir.

Yapmacıklığın, kofluğun ve soğukluğun yanında, karar saatinde halkına katılan sağduyulu ve vicdanlı Romenlerin önemi çok daha belirgin biçimde çıkıyor. Hepsinden önce, birlikte birçok olağanüstü saatler geçirdiğimiz, büyük bir yazarı, Mikail Sadoveanu'yu anlatmak istiyorum. Parıltılı bir anlatımı var Sadoveanu'nun, yaşayan dili biliyor, halkın tanıdığı ve sevdiği bir yazar, ama ulus içinde hapsolmemiş; haklı olarak insan ona Avrupalı diyor; yerinde bir seçim olmuş. En iyiler halkın yanında yer alıyor, bunların arasında tanınmış endokrinolog K. Parhon, en büyük nöropatologlardan biri olan Bogdasar, dünyaca tanınmış müzikçi G. Enescu ve daha birçokları var.

Okuma düşmanı aydınların protestolarına rağmen, bir halk üniversitesi açıldı. Halktan gelme genç insanlar, tutkuyla sarılıyor bilime; Parhon, Bogdasar, Sadoveanu ve diğerleri büyük kültür mirasını sa-

dık ellere teslim ediyorlar. Yıllar geçecek ve artık halktan kopmamış yeni Romen aydınları yetişecek. Bütün bunlardan söz ediyorsam, ülkenin geleceği, en önemli konu olduğu içindir.

V

Faşizm her şeyden önce ulusal kin demek; ulusal gurur anlayışının çarpıtılması demek. Faşizme bulaşan insanlar başka halkların zengin kültüründen gurur duymaktan uzaktırlar, sadece kendi soy köklerinden gurur duyarlar. Romen faşistleri için ne Romen bilginlerinin elde ettiği başarılar ne ülkenin geçmişi, ne köylülerin istilacılara karşı verdiği savaşlar, ne de Güney Bukowina'daki eski kiliseler ilgiye değer. Romen faşistleri için tek şey önemlidir yalnızca. "Dakoromenlerin torunları" pek moda olan bu sözün ne anlama geldiğini kendileri bile tam olarak bilmiyor. Faşist Romanya ulusal kinle beslendi; faşistler gençliği Macarlara, Yahudilere, Ruslara karşı kışkırttı. On yıl boyunca körüklenen bu kötü ateşi çabucak söndürmek zordu, ama ülkenin yaşantısı ve insanlardaki temiz öz (psyche) artık etkisini göstermeye başladı.

Transilvanya'nın yeniden Romanya'ya verilmesi, Macar azınlığı sorununu tekrar gündeme getirdi. Transilvanya'nın karmaşık bir nüfusu var: Bir köyde Romenler, komşu köyde de Macarlar yaşıyor. Hiçbir sınır çizilemez. Petru Groza Transilvanya'yı iyi tanıyor; çok akıcı bir dille Macarca konuşuyor, Macar kültürüne değer veriyor; yüzyıllık düşmanlık yerine, Macar dostlara tek bir çatı altında yaşamayı teklif ediyor. Her iki kampta da insanlar hâlâ ulusal ateşte titriyor, hâlâ Macar Romen'i Macar bayrağıyla, Romen de Macar'ı "Büyük Romanya" gevezeliğiyle kışkırtıyor. Transilvanya köylüleri yeni hükûmetin politikasının her şeyden önce, ekili toprakların tanklarla çiğnenmemesi anlamına geldiğini biliyor ve Katoliğinden Komünist Partisine kadar bütün Macar azınlık partilerinin Petru Groza'yı desteklemesi kimseyi şaşırtmıyor.

Yahudi düşmanlığının faşistlerin uluslararası dili olduğu doğrusa, kabul etmek gerekir ki, Romenler bu dili çok iyi öğrenmiş; gerçi

bu dersi almaya çok önceleri başlamışlardı ve 1922 ile 1934 yılları arasında Romen hükümetlerinin izlediği politikanın tek bir adı var: program (Yahudi katliamı) politikası. Faşistler teker teker kurşuna dizdiler insanları, halktaki örgütlenmemiş kini kitle katliamlarına yönelttiler. Yarım milyon kadar Yahudi, toplama kamplarında vurulup öldürüldü ya da ölüm derecesinde işkence gördü. Ne yazık ki, faşist vahdetin görüntüsüne ne kadar alışsak da, aç susuz ölene kadar demiryolu boyunca yürütülen Jassy Yahudilerinin trajedisi yine de sarsıcı; elbette havada hâlâ veba mikrobi var, bu mikrobun yok olmasını sadece hayatta kalan Yahudiler değil, bütün namuslu Romenler de bekliyor; çünkü faşizm Yahudi düşmanlığıyla başlar ve Yahudi düşmanlığı olduğu sürece, faşizm mikrobunun yaşayıp çoğalacağı ortamda kalır.

Antonescu'nun askerleri Sovyet halkına çok çekti; Odesanın ve Kırım'ın taşları, Stalingrad'ın taşları Romen faşistlerinin cinayetlerini haykırıyor. Sovyet halkı bunu unutmadı ve hiçbir zaman unutmayacak: ancak inançlarına sadık kalacak halkımız, talihsiz Romen köylülerini, faşistlerin tahrik ettiği ve büyük bir kısmını kendilerinin işlediği cinayetlerden dolayı suçlamayacaktır. Halkımız yüce gönüllülükle dost elini Romen halkına uzattı ve bu davranış gerçek bir insanlık örneği olarak tarihe geçti.

Savaşın yarattığı mucizeler az değil. Faşistlerin yönettiği, iyice alçalan Romanya, bugün yeniden yükselmeye başladı. Öteden beri dünya bu ülkeyi bir operet devleti, Paul Morand'ın yavan romanlarındaki masal ülkesi olarak tanırdı. Bu ülke hakkında, makyajlı, kozmopolit hovardalarına ya da pezevenklerine bakarak, Madam Lepescu'nun büyük roller oynadığı skandal haberlerine bakarak, Antonescu'nun katillerinin, lejyonierlerinin yaptığı katliamlara, filanca lejyonierin birçok Yahudi'yi nasıl parçaladığını bildiren gazete telgraflarına bakarak hükümler verilirdi. Ama Romanya'da artık yeni bir ışık parlıyor. Romanya'da bir halkın bulunduğunu gösteriyor bu: yanık yüzlü, gümüş saçlı ihtiyarlar, gençler, antik çağdakileri andıran çobanlar, çok ince işlenmiş elbiseleri ve yüzlerinde çalışmanın, acının verdiği olağanüstü yüce bir güzellikle kadınlar.

Romen faşistlerinin Odesa’da yaptıklarını düşünüyorum. Başka olaylar da hatırlıyorum: 7 Ekim 1941’de faşistler, kentlerimizin yıkıntıları içinde eğlenip yiyip içerken, Romen edebiyatının satılık kalemleri Hitler ve Antonescu için şiirler yazarken, özgürlük için savaşan Romenler de vardı ve bu zorlu günde Bükreş’te insancıl bir söz yankılandı: beş Romen, kimyager Panet, karısı Lili, mühendis Ada Marinescu, doktor Kornhauser ve Elisabeth Nody kurşuna dizilmeden önce: “Yaşasın özgür Romanya! Yaşasın Kızıl Ordu!” diye bağırdılar. Ada Marinescu hemen ölmedi; yaralı olduğu halde bağırmaya devam etti: “Ateş edin! Beni öldüreceksiniz, ama herkesi öldüremezsiniz!”

Bükreş sokaklarında sık sık hiç de hoşlanmadığım insanlara rastladım: Odesa “sayfiyecileri” ve “Kırım turistleri”. Artık bu konuyu düşünmüyorum. Kaç kişi olurlarsa olsunlar! On bin. Hayır, ben, milyonları, güneşin yakıcı ışınları altında çalışan köylüleri, Jiului vadisindeki madencileri, hapishanelerden çıkanları, işçileri, düş görenleri, halkı düşünüyorum. Ve halkın, başka bir halkı yaşama yoluna çağırdığından ötürü sevinç duyuyorum.

BULGARİSTAN

I

Tuna sadece iki devleti değil iki dünyayı da birbirinden ayırıyor. Romanya, işte zengin bir ülke ve yoksul köylüler; işte yaşayanların iflah olmaz bir bönlikle “küçük Paris” adını taktıkları Bükreş’in parıltısı ve sefalet içinde yüzen kulübeler.

Tuna’yı feribotla geçtim ve bir anda bambaşka bir dünyada buldum kendimi. Dümdüz uzanan Romen kıyılarında, açık bej giysili züppeleri, zengin spekülâtörlerin gezintiye çıktığı sürat tekneleri, vitrinlerdeki broşları ve lümpen kılıklı dilencileriyle Giurgiu arkamda kaldı. Artık modaya düşkün bayanlar ortadan kaybolmuştu, her şey daha sert olmuştu; doğa da insanlar da. Yaşam daha basit, belki de daha karmaşıktı.

Yoksul bir köylü evi. Kırmızı biber kurutuyorlar. Bir eşek anırıyor. Döşeme toprak, duvarda bir kitap rafı var, bir dikiş makinesi, iyice eskimiş elbiseler içinde çıplak ayaklı bir köylü kadını. Burada çalışma eski usul; basit ve ağır: öküz ve karasaban. Köylüler kendi giysilerini kendileri dokuyor, “zarwuli” denen köylü çarıklarını da kendileri yapıyor. Yeni dokuma makineleriyle haklı olarak övünen Grabovoer dokuma fabrikasının güzel ve aydınlık işçi evlerinde, köylülerin kullandığı iş-

lerden gördüm; işçi kadınlar bunlarla kendileri için eğirip dokuyorlar. Her şeye yüzeysel bakan bir yabancı, buranın geri kafalı, karanlık bir ülke olduğunu sanabilir. Toprak döşeme üzerinde yatan köylülerle, eğirirken türkü çağıran köylü kadınlarıyla bir kere konuşsa yaptığı yanlışları anlar. Köylerde bana, Fransız seçimlerinin sonuçları ya da Dinyeper elektrik fabrikasının yeniden yapımı üzerine sürekli sorular sordular. Çıplak ayaklı bir köylü kadını, “Lisede okuyan iki oğlum var” diyor.

Bulgaristan’da 31.000 öğretmen var, bunların 16.000’i köylerde. 9 Eylül 1944’ten önce 162 lise vardı, bugün 230. Üniversite öğrencilerinin sayısı 10.000’den 24.000’e yükseldi. Sofya’da yayınlanan gazetelerin toplam tirajı 750.000’i buluyor. Kitaplar ise 50.000 ile 60.000 arasında basılıyor. Ve bunların yanısıra Bulgaristan’ın nüfusu yalnızca altı milyon...

Hemen hemen bütün köylerde “Çitalişca” denen, okuma salonları, bir sahnesi ve bazen de bir sinema salonu bulunan halkevleri var. Yedi sınıflı okullardan söz etmek istemiyorum artık, birçok köyde lise bile var. Meyhanelerde sadece güzel kokulu erik rakısı içilip son derece acı kırmızı biberler yenmiyor; oralarda dünya soruları tartışılıyor, düzenli kulüplere dönüşmüş buralar. Gösterişsiz Sofya’da sayısız kitapçı var, vitrinlerinde ise önünden geçenleri her zaman çeken en güzel baskılar...

Romanya’dan sonra, Bulgaristan’a hâkim olan bu özlü ortam da şaşırtıyor bizi. Romanya miskince bir uykudan yeni yeni uyanıyor. Bükreş zengin, ama yeni nöbet geçirmiş bir hasta kadar solgun. Bulgar kıyılarında, Rusçuk’ta, içsel bir neşenin, özden gelen bir heyecanın, yığınların canlılığının hemen farkına vardım. Bulgaristan yeni bir yolda ilerliyor.

Bulgaristan’da arazinin garip bir dalgalılığı var; dağlar, dağ geçitleri, gürgenlerin koyu yeşili, sarp yamaçlarda teras biçiminde yükselen evler, rüzgâr, güneşin kankırmızı olağanüstü batışı. Bulgarların yüzüne trajik bir anlatım veren, gözlerinin karasını koyultan, ağızlarını, alın ve elmacık kemiklerini daha sert çizen ve türkülere karışan derin acıyı yaratan arazinin bu durumu değil elbette –bütün bunların olmasında tarihin de rolü var.

Halklar da insanlar gibi: kiminin daha kolay bir yolu var, hemen amacına varıyor, doğru yolu buluyor; diğersinin yolu ise daha zor, dolambaçlı, acılarla dolu. Bulgaristan'ın yazgısı da acımasız bir yazgı: en temel hakkı, anaya kendi diliyle seslenme hakkını elde etmek için dövüşmek zorunda kalınarak, yüzyıllarca sürmüş burada serflik ve sonra son yetmiş beş yılın uğursuz oyunu; Bulgaristan şu ya da bu oyuncunun piyonu olmuş sadece, Koburgerlerin aile mülkü, farklı türden ve farklı dilden entrikacıların gözde buluşma yeri olmuş. Ormandan süzülen güneş ışığı gibi kısa süren bir umut ışığı: Asenlerin altın dönemi: ressamların Bojanaer kilisesini fresklerle süslediği, daha sonra Yeniçeriler gecesinin ve beş yüz yıllık bir köleliğin izleyeceğinin sezilmediği bir dönem. Halk coşkunun uyanışı, "uyandırıcı" önderler, Christo Boteff'in coşturucu sesi, ayaklananların yiğitliği, Rusların Şıpka geçidine inışı, sahte özgürlük. Bu kısa sayfalar karanlık bir zincirle ayrılıyor birbirinden: Bizans boyunduruğu, Osmanlı boyunduruğu. Sultan sarayına komşu olmanın sonucu özellikle ağır olmuş; ve kurtuluştan sonra San Stefano anlaşmasından Berlin anlaşmasına geçiş, Habsburgların ya da başka bir "koruyucu"nun emriyle Bulgarlarla Sırpların birbirini yok ettikleri kanlı savaşlar, Koburglar, halkın istemediği ama karşılığını ödediği savaşlar, faşizm, cezalandırma seferleri, Almanların Sofya'ya girişi. Halk istemediği halde, ona rağmen, halkın kanıyla yazılmış olan ülkenin tarihi bu işte. İnsanların yaşamlarının akışı ve duyguları nasıl değişebilirse, Bulgar tarihinin zinciri ve halkın düşüncesi, canlı dürtüsü, sabırsız istekleri de öyle değişiyor.

Batak köyünde bir kilise var, bu kilisenin duvarları fresklerle değil kanla kaplı. 1876 ayaklanması sırasında Osmanlı Yeniçerileri Batak köylülerini kiliseye doldurup kılıçtan geçirmiş. Dökülen kanın sararmış lekelerini hâlâ saklıyor duvarlar. Bulgar topraklarından geçerken, toprağın her parçasının kana bulandığı görülüyor ve bu kan birçok durumun nedenini açıklıyor: güneyde yaşayan halkın suskun oluşunu, dudakların sımsıkı kilitlenmesini, gözlerin karanlık parıltısını...

Bazı yabancıların Bulgarlara “Balkanların Prusyası” adını vermelerini anlamak zor. Hayır; Almanların aşırı bönce teknikleri ve özden gelen yabanlıklarıyla, elektrik süpürgesi ya da ölü arabası satmayan Bulgarların insancıl saflıkları arasında hiçbir ortak yan yok. Prusya kışlalarını değil, özgürlüğü seviyor Bulgarlar.

Yunanlılar Osmanlılara karşı ayaklandığında, Byron isyancılara katılmıştır, bunu herkes bilir, ama Bulgar köylüsünün ve kentlisinin ayaklanan Yunanistan’a yardıma koştuğunu çok az kimse bilir. Bulgaristan Avrupa için her zaman bilinmeyen bir ülke oldu. Bu Osmanlı eyaletinin sefaletini ve cehaletini gören birkaç gezgin, Bulgarların arkalarında büyük bir tarih sakladığını, önlerinde ise yeni bir yaşamın bulunduğunu sezemediler. Önceki yüzyılın altmışlı yıllarında, Bulgar köylüleri tırpan ve baltalarını eski zalimlere doğru çevirince, dünya ilk kez Bulgarlardan söz etmeye başladı. O zaman, Turgenyev ve Hugo’nun sarsıcı sesi yankılandı. Ayaklanmadan önce, boyunduruk altına alınan ama boyun eğmeyen Bulgaristan’ın yaklaşık olarak üç yüz yıldır zorlu bir özgürlük ve bağımsızlık kavgası verdiğini dünya bilmiyordu.

Böyle bir halk kolay boyunduruk altına alınamaz. Bulgaristan faşizmin karanlık gölgesini ilk gören ülkelerden oldu. Faşistlere karşı halkın savaşı yirmi beş yıl sürdü, ülkede her karış toprak, korkunç bir drama tanıklık ediyor. Soğuk sayılar vereceğim, bana bunlar bütün haberlerden daha inandırıcı geliyor: 1923’ten sonra faşist hükûmetler bir buçuk milyon Bulgarı tutukladı. Seksen beş bin kişi vuruldu, kurşuna dizildi ya da ölene kadar işkence gördü.

Bulgarlar kimlerin yanında savaştı? Saçma bir soru. Bilindiği gibi Berlin’den gelen emir üstüne, faşist iktidar sahipleri İngiltere ve Amerika’ya karşı savaş açtı. Aslında bu iktidar sahipleri hareketsizliğe mahkûmdu: Gerçi savaş ilan ettiler ama, bu savaşı yönetemediler, halk izin vermedi buna. Oysa Bulgar partizanları savaşı pekâlâ yürüttüler, hem de iyi başardılar bunu, tabii bu savaşı Alman faşistlerine karşı yürüttüklerini söylemeye gerek yok.

Almanların hazırladığı bir Bulgaristan haritası gördüm. Sadece

Josef Talvi, General Slavço Tronski'nin emrinde savaşıyordu. Ağır yaralandı, çevredekiler onu sakladı. Ama daha sonra ele verildi. On dört gün işkence yaptı faşistler ona, partizanların nereye çekildiğini öğrenmek istiyorlardı: Josef Talvi sustu.

Tedor Stainoff düşmanın eline geçtiğinde yirmi iki yaşındaydı. Polis İvan İvançef'in bildirdiğine göre: "Todor Stainoff çelik sopalarla dövüldü, başı yarıldı, ama itiraf etmemek için direndi sonuna kadar." Bir faşist talimatında çeşitli sorgu teknikleri sayılıyor: Kor halinde demir, elektrikli iğne, ayaklardan asma, cinsel organların ütülenmesi. Faşistler kurnazdı, ama yine de Bulgar yurtseverler sorguları sırasında hiç konuşmadılar; çelikten çok daha güçlü yürekleri vardı onların.

Dupniza'daki, Kalofer'deki ve Rodoplar'daki partizanları tanıdım. Destanlarını teker teker anlatmak istemiyorum: Artık kahramanlığın şaşırtıcı olmaktan çıktığı bir zamanda yaşıyoruz. Faşistler öldürülen her partizan başına belli bir ödül koymuştu: İşte kana bulanmış sayılar: 1942 yılında altı yüz bin Leva, 1943 yılında dört milyon Leva, 1944 yılında seksen milyon Leva dağıtılmış.

1944 yılında partizanlar gittikçe daha geniş alanlara yerleştiler ve buraları Almanlardan ve yerli faşistlerden temizlediler. Kavgı çok şiddetliydi, işgalciler sinirlendi. Hitler'in bizzat kendisi, sert bastırma tedbirlerinden ötürü, en acımasız hafiyelerden Kostantin Stoyanof'a teşekkürlerini bildirdi. Faşistler yirmi sekiz bin özgürlük savaşçısı öldürdü, kurtuluş günü hayatta yalnızca on sekiz bin partizan kalmıştı.

Halkla faşist hükûmet arasındaki savaş, özellikle 1944 yazında şiddetlendi. Sonunda kesin sonuç günü geldi. Faşistlerin yerine Muravief'le Musanof geçti, her zamanki gibi, bakanları değiştirerek halk öfkesinin galeyana gelmesini başka yöne çevirmek istediler. Artık Hitler'in oyunu kaybettiğini çok iyi biliyorlardı; o halde ne diye faşist Almanya'nın yanından ayrılmaya yeltenmesinlerdi? Neden "tarafsızlığa" bürünüp, istilacıların yanından barışçı bir biçimde ayrılmasınlardı? Alman ordusundan değil, Bulgar halkından korkuyorlardı. Alman generallerine ihtiyaçları için gerekli yardımı yapmaya, ellerindeki bütün olanakları Almanlara vermeye, sadece asker değil, Bulgaristan'dan gasbettikleri silahları da vermeye hazırdılar;

böylece her şeyi yıkayıp temizleyecek olan fırtına o kadar güçlü olmayacaktı artık. Ama kurnazca düzenlenen bu plan boşa çıktı. Bulgar halkı kendi tarihinin bir büyük gününü daha, 9 Eylülde yazdı.

Faşist hükûmetin düşmesinden ve onları izleyen “düzenleyici” belası da bertaraf edildikten sonra, Bulgarlar derhal Almanya’ya karşı savaşa girdi; bunu ne biçimsel olarak, ne de hoşgörü ya da mükafat kazanmak için yaptılar, tersine halkın güçlü baskısı yarattı bunu. Üç yüz elli bin Bulgar, Doğu Sırbistan ve Makedonya’nın kurtarılışına katıldı ve Almanların Yunanistan’a rahatça sığışmalarını önledi.

Zaferin kutlandığı gün, Kızıl Meydan’da Kızıl Ordu’yla beraber yürüyen Bulgar askerlerini hepimiz hatırlıyoruz: Bin yüz Bulgardı bunlar. Macaristanda yiğitçe dövüştüler, düşmanın karşı saldırısını püskürttüler ve sürekli savaşarak Alplere kadar ilerlediler.

Bulgar partizanları Yunan ve Yugoslav yurtseverleriyle omuz omuza dövüştü ve bugünkü yarı faşist Yunan iktidar sahiplerinin bütün dolapları, büyük sınavlar sonunda doğan bu kardeşçe birliği yok edemedi. Bulgarlarla Sırplar arasındaki eski düşmanlığı kim hatırlamaz! Bu düşmanlık bugün artık kalmadı. Bulgar köylülerinin evlerinde Stambulinski ile Dimitrof’un resimlerinin yanında Mareşal Tito’nun resimlerini gördüm. Bulgar sanatoryum ve çocuk yuvalarında Yugoslav çocuklarına rastladım; sevgi ve şefkatle çevriliydiler. Gerçek bir mucize. Faşizmin bulaştığı Avrupa’da halklar, çirkin bir milliyetçiliğin yerine kardeşliği koyuyorlar ve savaş içinde perişan olan, aç kalan Sırp çocuklarına Bulgar toprakları bağrını açıyor.

Bir zamanlar Balkanlar’a “Avrupa’nın barut fıçısı” adı takılmıştı. Hiçbir yapıcı çaba harcanmıyordu, halklar birbirinden nefret ediyor, ikide bir savaş kopuyordu. Artık Balkanlar’da barut yok, eğer varsa da dışarıdan ihraç edildiği içindir.

Barut ihracatçısı diyebileceğimiz bu kimseler, Bulgarların vahşi haydut sürülerinden oluştuğuna inandırmaya çalışıyor dünyayı. “Yunanistan’da, Trakya’da yaptıkları terörden ötürü Bulgarlar affedilebilir mi?” diye bağırıyor bu ‘barut ihracatçılarından biri ve bir ay sonra yine Bulgarlara saldırıyor: “Trakya’da işledikleri cinayetlerden dolayı kendi faşistlerini mahkûm etmeye nasıl kalkışabilirler! Ne

kaos!' diye bağılıyor okuyucu. Elbette, bu kaos açıklığa kavuşacak, bu karalamaları yazan ellerin kimler olduğu biçim ve özden çıkarılabiliyor. Faşizmlerini örten, maskeleyen ülkeler var. Bulgarlar korkunç faşizm vebasını yok ettiler. Faşizmi ilk duyan ve tanıyan da onlar olmuştu, mezara ilk gömen de...

Sık sık soruyordum kendime: İnsan burada neden böyle özgür oluyor? Dağlardan mı? Hayır, sadece dağlar değil, insanlar da var. Çevredeki tüm kırlar ve kentler kurtulmuş; elbette yürekler de kurtulmuş burada.

III

Bulgaristan'daki fırtına gerçek bir fırtına, tiyatrolarda yapılan ses gösterisi değil. Burada Fransızlara ve bütün insanlığa hakaret eden utanç verici komediler oynanamaz: Fransa'da vatan haini Petain'i yargılayan mahkeme, Philipp dedenin jübilesine döndü. Bulgaristan'da on bir bin faşizm suçlusu mahkemeye çıkarıldı; bunlar arasında pişkin diplomatlar, genç kızlara işkence eden cellatlar, Almanların hizmetine giren çapulcular, Sırpları ve Yunanlıları öldüren cezalandırma taburlarında görev alan askerler, Yahudiler aleyhine yasalar çıkaranlar, yedi bin Trakya Yahudisini Treblinka'ya gönderen haydutlar, İngiliz temsilcilerine ve gazetecilerine suikast düzenleyenler, Gosbbele'in yemliğinden semirenler, tek kelimeyle bütün çakallar ve sansarlar... İki bin yirmi beş suçlu, halk mahkemeleri tarafından ölüme mahkûm edildi -bu cezayı veren, diplomatların yasaları değil halkın vicdanıydı.

Bir İngiliz gazetecisi, "Bulgar mahkemelerinin verdiği kararlar içtihatlaraya uygun değil" diye yazdı. Londra ile Sofya'nın arası çok uzak olduğundan, Botevgrad'daki halk mahkemesinde, İngiliz ordusunda binbaşı Thompson'u işkenceyle öldüren ve bu cinayetleri ispatlanmış olan Lasaroff, Zaniçef ve diğer faşistlerin mahkûm olduklarını hemen öğrenemedi İngilizler. Bir gazetede bu konudan söz etmiştim. Makalem çevrildi ve Londra'da yayınlanan "Times"da çıktı. Bunun üstüne binbaşı Thompson'un annesi ve babası bir mektup gönderdi:

Haberin gerçeklere uyduğunu doğruladılar ve oğullarının katillerinin kurşuna dizildiğini bildiren haberi İngiliz gazetelerinin yayınlamak istemeyişinden duydukları şaşkınlığı açıkladılar. İngiliz kadınları ve anaları artık adalete kimin daha yakın olduğunu görüyorlar: Bulgaristan'ın halk yargıçları mı, yoksa bir halkın özünü karalamaya çalışan gazeteciler mi?

Amerikan soruşturma heyeti, savaş esiri kamplarından birinin kumandanı olan Stefan Panef'in Amerikalıların eşyalarını çaldığını ve üsteğmen Totmanof'un bir savaş esirine kötü muamele ettiğini Bulgar hükûmetine bildirdiğinde, her iki faşistin de halk mahkemesi tarafından çoktan yargılandığı ve kurşuna dizilmiş olduğu ortaya çıktı: Bulgarlar kendi katillerini cezalandırmak için dışarıdan gelecek emirleri beklemiyor.

Bulgaristan, faşizme bulaşıp da, Yahudilerin kitle halinde katledilmediği tek ülke: Hükûmet halktan korkmuştu da ondan. Tabii yine de faşistler Yahudilere her türlü işkenceyi yaptılar, özel kamplara kapadılar, Sofya'dan sürdüler. Otuz iki faşist, Yahudilere yaptıkları insani olmayan davranışları nedeniyle, halk mahkemesince mahkûm edildi, hüküm giyenler arasında sadece polisler değil, Yahudi düşmanı yazılar yayınlayan gazeteciler de vardı. Bulgarlar ırkçı zulmü yalnız bildirilerle değil, uygulamada da bertaraf ediyor.

Almanların emri üzerine Bulgar faşistleri Yugoslavya ile Yunanistan'ın birkaç bölgesini işgal ettiler. Yeni Bulgaristan Sırlara ve Yunanlılara eziyet edenlere ağır cezalar verdi, altı yüz kadar suçlu hüküm giydi. Ve Sofya bir Roma değil, mahkeme salonunda bozguna uğranılmıyor... Kaipakof, Donçef, Konaçef Trakya'da silahsız insanları öldürmüşlerdi. Bu katillere ölüm cezası verilmesini kim emretti? Herhalde Yunan hükûmeti değil. Yunan hükûmeti edemezdi, çünkü Atina'daki baylar başka işlerle uğraşıyordu: Trakya'daki silahsız insanların öldürülmesi için kendi faşistlerini kışkırtmakla... Barışsever Yunanlıları öldüren Bulgar faşistlerinin kurşuna dizilmesini, Bulgarların kendileri emretti.

Kocaman bir yüreği olan bu küçücük halk, dış ülkelerde neden bu kadar sık suçlanır? Belki de bu yürekli ülkenin kendini faşist gü-

ruhtan iyice temizleme isteğinden dolayı. Bir köy evinde duvarda Stalin'in, Roosevelt'in, Tito ve Stambulinski'nin resimlerini gördüm. Yaşlı bir köylü, yaşlı bir ağacın köklerine benzeyen eliyle Amerikan başkanının resmini gösterdi ve "söylediği her şeyi yaptık, faşistleri cezalandırdık, özgürlüğü yeniden kurduk. Peki neden gazeteleri özellikle bize karşı?" diye sordu. Cevap vermedim, sadece düşündüm ki yüzyılın ağlanacak gülünçlüğüdür bu; vicdan acıyı çağırır!

IV

Küçük Bulgaristan'ın şimdi önünde güç işler var. Faşistler yıkıntı- lar ve yokluklar bırakmış, sanki çekirge sürüleri geçmiş buralardan. Almanlar ülkenin kömürünü, ipeğini, buğdayını, derisini, şarabını ve sevgisini zorla alıp götürmüş; yedi yüz milyon kilogram Bulgar tütü- nü içmiş, beş milyon koyun ve üç milyon domuz tıkmış. Almanla- rın Bulgaristan'da gasbettiği yiyeceklerin ve hammaddelerin değeri, yetmiş beş milyon Leva.

9 Eylül 1944 bakanların değil rejimin değişimidir; faşist devlet yok edildi. Eski memurların yerine geçen insanlar, çok heyecanlı- dılar ama yeterli tecrübeleri yoktu. Sanayiciler işin sonunu bekliyor- du: Ne olacaktı bütün bunların sonunda? İşçiler yaşama düzeylerinin yükselmesini istiyorlardı. Köylüler savaş biter bitmez, artık varlığını herkesin unuttuğu maddelerin yeniden piyasaya çıkacağını sanıyor- du safça; yünlü kumaşların, deri çizmelerin, kahvenin, şekerin. Fab- rikalar hareketsiz duruyordu. Gece gündüz arı gibi çalışanlar sadece spekülâtörlerdi, "leş kargaları" adını takmıştı halk bunlara.

Levanın değeri hızla düşüyordu: Faşist hükûmet uçuruma yuvar- lamıştı onu. Dokuma tezgâhları boş dururken, başka makineler, kâğıt para basan makineler, aşırı devirle çalışıyordu; 1939'a kadar teda- vülde 4 milyar Leva vardı, faşistler 65 milyar bastılar. Vatan Cephesi hükûmeti, büyük sayıda basılmış olan Levanın çöküşünü durdurmayı başardı; yine de ülkenin mali zorlukları devam ediyordu. Demokra- tik Bulgaristan'a karşı olanlar, işgalciler tarafından çökertilen devlet organizmasının önündeki sınavları veremeyeceğini savunuyorlardı;

sarsıntıların ve açlığın tablosuna dayanıyorlardı bunu söylerken. Kendilerini aldatıyorlar. Bulgarların bugün rahat bir hayat sürdürdüklerini kimse söyleyemez, ama yine de ön yargısız bir gözlemcinin şunu görmemesi imkânsızdır: Demokrasi yaşıyor ve yaşayacak.

Büyük sanayicilerle bir arada bulundum; birkaçı amansızdı, devlet denetiminden yakınıyorlar, işçileri disiplinsizlik ve tembellikle suçluyorlardı. İçlerinden biri Bulgaristan'ın Alman kolonisi olduğu dönemi düşlüyordu; diğerleri, daha ileri görüşlü olanlar, sanayinin devlet denetimi olmadan görevini beceremeyeceğini, rahatsızlıkların kökünün işçinin tembelliğinde değil, hammadde ve yakıt kıtlığında bulunduğunu, Bulgar ekonomisinin Rusya'yla iyi ilişkiler içinde olduğunu, hükûmetin sarsıntıları aşması için her türlü yardımı yaptığını kabul ediyordu.

Uzun süredir çalışmayan dokuma fabrikalarını Sovyet pamuğu yeniden canlandırdı. "Bulgar Mançeter"inde bulundum, Gabrovo'ya öyle diyorlar. Yüz elli fabrika çalışmaya başlamış, birkaçı üç vardiya yapıyor. Örneğin, işte Lliyefçe fabrikası, "Gelecek" demek. Bir yıl içinde işçilerin durumu oldukça düzeldi. Yeni toplu evler, büyük bir işletme kantini, bir de kulüp yapıldı ve verimlilik yüzde atmış yükseldi. Vesikasız çorap, sabun ya da şeker bulamayınca, "işçiler hiçbir şey yapmıyor" diye homurdanan dar kafalılara en iyi cevap bu verim yükselişi.

Geniş kapsamlı bir devrimin, tüm yaşama düzenini etkileyeceğini herkes anlıyor; ama düzeni yaratmak için zamana ihtiyaç var. Yine de sendikalar iş disiplini konusundaki aksaklıklara karşı başarıyla savaşıyor. Ve yeni özgür sendikalar ülkenin yaşamında büyük bir rol oynuyor, dört yüz bin işçiyi birleştiriyor. Plovdin'de en büyük sigara fabrikasının müdürü bana şöyle dedi: "Siyasetten anlamam, ama kendi konumu iyi bilirim. Eskiden dört milyon sigara yapardık, şimdi ise altı milyona vardık..." Bana en son makineleri gösterdiler; hayli usta kadın işçilerle karşılaştım, beni şaşırtan makineler değil bu usta kadın işçiler oldu.

Burada namuslu bir halk yaşıyor, hemen hiç hırsızlık olayı yok; böylesine çalışkan bir halk zor bulunur; insanları uzun ömürlü, seksen yaşında şevkle tarlada çalışanlar var. Her taraf, en küçük toprak

parçasına kadar sürülü; toprak ne kadar kıt olursa olsun, insanlar her şeyi ancak ondan elde edebileceğini anlamış. 1943 yazında Bulgaristan'ın başına bir şanssızlık geldi: Kuraklık. Daha az şiddetli kuraklıklar buralarda çok iyi biliniyor ama, yarım yüzyıldan beri böylesi hiç görülmemiş. Bu dertle mücadele için Bulgarlar uzun süredir bir plan hazırlamakta. Genel ve yaygın yoksulluğa rağmen, Bulgarlar şu sıralarda, Sofya çevresindeki köyleri kuraklıktan kurtaran Sarmakoff barajını bitirip işletmeye sokmak üzere.

Sofya'da evlerin altında biri yıkılmış: Yedi bin ev. Büyük ölçüde zarar gören bin iki yüz ev derhal onarılmış. Sayılar hiçbir zaman yüreğin dostu olmamıştır; ama bu sayıların ardında acı, umut, emek ve yıkıntılar var. Az ötedeki yıkıntıların altında, bir çocuk yatağının ya da bir aile resminin kalıntıları... Daha kısa bir süre önce yıkıntıyla kaplı olan bir yerde, şimdi içinde oturulan bir evin pencereleri parıldıyor.

Yaptığı satışlar büyük sayılara ulaşan bağcılık kooperatifleri gördüm. Köylülerde de yetenek ve girişim gücü var. Başka kooperatiflere de rastladım: Tütün işçilerinin, orman işçilerinin, ayakkabıcıların kooperatifleri; kimi uzun süredir mevcut, diğerleri ise 9 Eylül'den sonra doğmuş; başlarında zeki ve hareketli kimseler bulunan güçlü iktisadi örgütler bunlar.

Elbette daha zor, çok zor olan şeyler de var. Bulgaristan bir tarım ülkesi ve köylülerin satın alma gücü henüz çok düşük. En büyük sıkıntı ayakkabı konusunda çekiliyor. Köylünün ayağı çıplak. Ama bu konuda da bir umut ışığı göze çarpıyor. Ayakkabıya "zarvulli" diyorlar, çeşitli yerlerde ilk kez fabrika mamulü zarvulli görülmeye başlandı; Dobrudşa köylüleri ise ilk dokuma mamullerini elde ettiler.

Kentlerde her şey sadece karne karşılığında bulunabiliyor; insanlar açlık çekmiyorlar, ama her şeyde kıtlık var. Kömür bulunmuyor, onun için kışın evler soğuk oluyor. Mandra ürünleri, yani yağ, peynir, süt, yoğurt, hiçbiri bulunmuyor, analar çocukların soluk yanaklarına endişeyle bakıyor. Yine de yarım yıl öncesine oranla her şey çok iyi. Sebze, meyve ve odun miktarı çoğaldı; karne karşılığında artık daha çok pirinç ve çiçek yağı bulunuyor.

Faşistler tarafından yakılıp yıkılan Avrupada istifçilik karşısında herkes büyük bir öfke duyuyor; el altından yürütülen ticaretin adı, Fransada “kara pazar”, Bulgaristan’da ise “karaborsa”. Karaborsa ticaret doğal olarak gittikçe azalıyor, önemini yitiriyor. Bükreşte dükkânların çoğunda bir arka oda bulunuyor “seçkinler için”; bu arka odalarda satıcılar “sınanmış” müşterilere, sadece gümrük fiyatını değil, tasarlanabilecek her türlü fiyatı aşan paralar karşılığında, akla gelen her türlü malı sağlıyorlar. Sofya’daki dükkânlarda böyle gizli odalar yok; dükkân sahipleri korkulu iş yapmaktansa, hükûmet tedbirlerini korkusuzca eleştirmeyi tercih ediyor.

Ve bu sırada halk çalışıyor, gözü kara, fedakârca çalışıyor. Alman işgali sırasında Sofya’nın kömür ihtiyacını karşılayan Pernik maden ocakları çökmüştü. 1945 yazında günlük maden çıkarımı, yaklaşık altı bin ton kadardı. Sofya işçileri bu iş için Pernik’e gittiler; aralarında çilingirler, dokumacılar ve doğramacılar da bulunan iki bin insan; kömür çıkarımı bir anda dokuz bin tona yükseldi.

“Kentlerde tembeller yaşıyor” diyerek, eski faşistler köylülerin kentler karşısındaki geleneksel düşmanlığını yeniden uyandırmaya çalışıyor, köylüleri kışkırtıyorlardı. Onlara verilen cevap çok şaşırtıcı oldu. 1945 ilkbaharında Rusçuk’ta bir işçi grubu, pazar tatillerini köylülere yardım ederek kullanmaya karar verdi. Başka gruplar da bu örneği derhal izledi. Bu düşünceyi, sadece Sofya bölgesinde atmış bin kadar işçi destekledi; pazar günleri köylülerin evleri yeniden yapılıyor, elbise ve ayakkabıları onarılıyor, tencereleri kalaylanıyor, köye elektrik hattı çekiliyordu. Dişçiler köye gidiyor, köylülerin dişlerini tedavi ediyor, saatçiler ise saatlerini onarıyor. Berberler saç kesiyor, sakalları tıraş ediyor. Böylece köylüler kardeşliğin sadece sözde kalmadığını gördüler.

Bulgar partizanları tarafından yayınlanan illegal bir gazetede, aşağıdaki sözü okumuştum: “Faşizm sadece kölelik değil, aynı zamanda ölümdür ve biz Bulgarlar yaşamak için savaşıyoruz”. Şimdi bir Sofya gazetesinde aşağıdaki şu haberi okuduğumda, bu sözü hatırladım: “Sliven işçileri gecenin geç saatlerine kadar çalışıyor, böylece faşizme karşı savaş veriyorlar”. Her iki söz de aynı anlama geliyor. Faşizm karşısında verilen meydan savaşını kazanan Bulgar halkı, şimdi de

yıkıntılara, çöküntüye ve sefalete karşı savaşıyor. Yaşamak için verilen kavga sürüp gidiyor.

V

Vatan Cephesi çok farklı ideolojiler taşıyan beş siyasal partiden oluşuyor. Bu Cephe 1942 yılında doğdu. Birbirine benzemeyenler, sık sık birbirine düşenler bir araya geldi: Faşizmi yok etmek, devletin bağımsızlığını savunmak istiyorlardı. Bu birleşme kendini kısa zamanda ispatladı. Vatan Cephesinin Almanya karşısında kazandığı zafer ise çok daha uzun ömürlü oldu; bu cephenin önderleri, şimdi yeni ve demokratik bir devlet kuruyor.

Yabancı ülkelerde muhalefete karşı –bana aşırı gelen– büyük bir ilgi gösteriliyor. Bulgaristan’da muhalefet partileri ve muhalefet grupları var, bunlar gazeteler çıkarıyor, bildiriler yayınlıyor, doğal olarak bu bildiriler, Maritzadaki köylüden çok Taymis kıyısındaki gazeteciye etkiliyor.

Avrupa’nın son on yıllık siyasal yaşantısını izleyen herkes isimlerin ne kadar aldatıcı olduğunu bilir. Alman “Nasyonal Sosyalistleri”, sosyalistleri büyük bir özen ve titizlikle öldürdü ve sadece yabancı kökenli olanları değil, hayır, Alman olanları da öldürdü. “Sol Cumhuriyetçiler” adlı Fransız partisi, üçüncü Cumhuriyetin en sağcı partilerinden biriydi. Bazı Batı Avrupalı demokratlar, sevdalı bakışlarını Girginoff ile Muşanof’un önderliğindeki Bulgar “Demokrat Parti”sinden ayıramıyor; bu iki politikacı ne genç ne de acemi; her ikisi de demokrasi anlayışlarının ne olduğunu iktidarda bulundukları sırada göstermişlerdi. Parlamentonun onayını almadan, ittifak kurma ve savaş açma yetkisini krala veren bir yasa çıkarmışlar; böylece Koburgerler ile Bulgar faşistlerinin Bulgaristan’ı bir Alman eyaleti yapmasına yardım etmişlerdi. İşçileri amansızca ezdiler, parlamento üyeliğini komünistlerin elinden aldılar. Belki bunlar faşist değil, eski tür gericilerdi denebilir; o zaman bunları yine “demokrat” diye adlandıracaksak, bu deyimın anlamlı olabilmesi için, bir kelime ekleyerek, bu demokrasinin “Koburglar Demokrasisi” olduğunu saptamalıyız.

Bu “demokratları” kimler destekliyordu? Büyük burjuvazinin bir bölümü, “karaborsa” ticaret yapan baylar, mitinglerdeki kalabalık diken gibi gözlerine batan sinirli bayanlar, soyut “özgürlük” laflarıyla baştan çıkan aydın olmayan birkaç aydın, halk mahkemeleri tarafından mahkûm edilenlerin akrabaları ve arkadaşları, yol verilen makam sahipleri, krallık görevlileri ve nihayet kendilerini geçici olarak maskeleyen ve “demokrat” diye nitelemeye bayılan gerçek faşistler... Bütün “Koburg Demokratları” lekeli bir geçmişe sahiptir. Ve muhalefetin yabancı ülkelerdeki koruyucuları, “Çiftçiler Birliği” yöneticilerinden biri olan Nikola Petkoff’un son derece tutarsız kişiliğini destekliyorlar. İngiltere’de “Majestelerinin Muhalefeti” diye bir şey var; Nikola Petkoff, grubunun “Vatan Cephesine karşı” kurulan bir muhalefet grubu olmadığını, kendilerinin “Vatan Cephesinin muhalefeti” olduklarını tekrar tekrar söylüyor. Takılar arasındaki fark, Nikola Petkoff’un “sahte demokratları” müttefik saymasına engel olmuyor.

Eğer muhalefetten konuşacaksak, Bulgaristan’ın yakın geçmişini hatırlamak zorundayız: Bu ülkede siyaset bir politikacı kastının elindeydi; partiler sık sık bölünür, kökten çoğalan bitkiler gibi artarlardı. İki savaş arasındaki dönemde, küçücük Bulgaristan’da otuz iki parti vardı. Her mebus, yeni bir grubun önderi olmayı düşünüyordu. Nikola Petkoff eski siyaset mutfağının yemek tarifelerini çok iyi biliyor. Ama artık zaman değişti, işler eskisi gibi yürümüyor, siyaset artık meslekten aşçıların değil, halkın işi olmuştur.

“Tarımcılar Birliği” gittikçe daha çok gruba bölünüyor; “Tarımcıların” bir bölümü hükûmete katılırken, diğer bir bölümü muhalefette kaldı; üçüncü bölüm ise tereddüt içinde işlerin durulmasını bekliyor. Muhalefette kalanların başında Nikola Pektoff var. Girginoff “demokrat” etiketini kullanırken, Nikola Petkoff’un gücü, daha farklı bir şeye –yani taşıdığı ada– dayanıyor: Kardeşi Petko Petkoff, faşizm karşısında en korkusuzca dövüşenlerden biriydi; katillerin eline düştü, öldürüldü. Petko Petkoff herkes tarafından bilinir ve sevilir. Nikola Petkoff ise kardeşine çok az benzer. Parçalanan “Tarımcılar”ın bu önderi vatan toprağı ile hiçbir zaman kaynaşmadı; memlekete sadece

yaz tatilleri için uğrayan zengin bir rantiyeye idi. Uzun yıllar boyunca Paris'te kaldı; Clemenceau ve Briand'la arası çok iyiydi. Çıkardığı gazetelerde doğal güzelliklerin, bayramlıklarını giymiş köylü kadınlarının, turist gözüyle bakılan köylerin resimleri çıkar, ilginç bir kaderi var bu adamın: sadece bir oyun kartı, oysa kendini çok iyi bir oyuncu sanıyor. Birkaç yıl daha geçecek, oyun sona erecek, kâğıtlar yeniden karılacak, bakalım o zaman Nikola Petkoff'u kimler düşünecek?

Nikola Petkoff'un şimdilik taraftarları var: Durumun önemini kavramayan büyük köylüler ve "Tarımcılar" dünkü dostları, "Tarımcılar Birliğinin" geçmişinin ve Petko Petkoff'un anısının karşılığını pahalı ödeyen hırslı ve basit köylüler tarafından terk edildiler. Nikola Petkoff taraftarlarının şimdilik pek bir şey yaptıkları yok. Halkın sevgisini elde edemeyeceklerini bilen muhaliflerin, daha çok dış yardıma bel bağlamak zorunda oldukları açıktı. Muhalefet seçimlere katılmadı; "Boykot"un, yabancı ülkelerde, parlamentodaki birkaç düzine sandalyeye oranla daha etkili olacağı sanılıyordu. Tabii, bilindiği gibi, bu bir Bulgar buluşu değil. Batı Avrupalı terzilerin Doğu Avrupalı mankenler için yarattığı bir modaydı.

Halkın ezici çoğunluğu Vatan Cephesini destekliyor. Tabii, herkes her şeyden aynı tadı almıyor; örneğin, "Sveno" Partisinin yayın organı koalisyon hükûmetinin başkanı bu partidendir. Zaman zaman bilimsel ölçüler içinde kalan şu ya da bu eleştiri yayınıyor, elbette, bu içten yapılan bir eleştiri. Bulgarlar şu inançta: Vatan Cephesinin dışında sadece en koyu gericiler, bağımsızlığa karşı çıkanlar kalabilir. Burada hemen herkes, Yunanistan'ın başına gelenleri büyük bir ilgiyle izliyor.

Ne yazık ki, Batı'da yeni Bulgaristan üzerine çok az şey biliniyor. Amerikalılar haber kıtlığından yakınıyor; ben de şunu ekliyorum: hiç haber almamak çarpıtılmış haber almaktan daha iyidir. Gereğinden çok çarpıtılmış habere rastlanıyor; Bulgar Vatan Cephesinin, hapishane ile tımarhane arasında bir şey olduğunu okurlarına bildiren "Christian Science Monitör" dergisinin muhabiri Markham'ı hatırlamak gerek. Filibe'ye vardığında Markham, küçük bir Katolik gazetesine şu beyanatı vermişti: "Bulgaristan değişmiş, iğrenç bir yer olmuş, buraya

seytansı yalanlar hükmediyor. Ve bu ülkeye yardım etmek isteyen biri yardımda bulunamıyor, tıpkı kadınla erkeğin birbirine düştüğü, düşman kesildiği bir aileye yardım edilememesi gibi...”

Bu gazetecinin monoloğundan, güzel kokulu tütün dumanına geçiyorum: Bu geçiş okuyucunun da göreceği gibi son derece mantıklı. Bulgaristan’da tütün sadece tüketilen bir madde değil, aynı zamanda ülkenin zenginlik ve ekmek kaynağı. Köylüler tütün ekiyor, işçiler onu işliyor, tüccarlar ise ticaretini yapıyor. Çeşit çeşit, büyük miktarda tütün var. Dükkânlar renkli kutular içinde, en çeşitli türden sigaralar ile dolup taşıyor. Bulgar tütünü kokulu ve hafif içimli, dumanı âdeta bütün ülkeyi sarıyor –bu ülkede çok tütün içiliyor. Bazı ülkelerde haklı olarak, siyasal entrikalardan, “bu iş petrol kokuyor”, diye söz edilir. Bulgaristan’da bazı politikacıların gösterdiği faaliyet için de, “bu iş tütün kokuyor”, denebilir. Aslında söz konusu olan Bulgarların içtiği tütün değil, ihracatçıların yabancı ülkelere, özellikle de Amerika’ya sattığı “Dshebel” tütünü. Hükûmet tütün ihracatını devletin üstlenmek zorunda olduğunu açıkladı. Eskiden elindeki tütünü öldüm pahasına ihracatçılara satmak zorunda kalan köylüler, tütün tekeli destekliyor, ihracatçılar ise başka fikirde; tütün tekelinin, “Bulgaristan’ın çökmesi” demek olduğunu söyleyerek, bana bazı konulardan yakındılar. Onların bana değil Bulgarlara söyledikleri önemli: Vatan Cephesinin Dshebel’in yabancı ülkelerdeki pazarı için büyük bir engel olduğunu anlatıyorlar ısrarla. Tanık olarak da, daha önce sözü geçen, Bulgarlar yerli gericilerle anlaşılamadığı sürece Amerikalıların Bulgarlara yardım edemeyeceğini ifade eden Merkham’ı gösteriyorlar.

Dshebel Bulgar tütün türlerinin en iyisi; ülkenin güney kısmında, Rodoplarda yetişiyor. Amerikalılar kendi sigaralarının tütünüyle harmanlıyorlar. Amerikan sigara firmalarının temsilcisi, bütün Dshebel stoklarını satın almaya hazır olduklarını, ancak bu tütünün karşılığını ödeyemeyeceklerini, çünkü Bulgar hükûmetinin kendi hükûmetlerince tanınmadığını bildiriyorlar. Sonra devreye muhalefeti destekleyenler giriyor ve sorunu neticeye bağlıyor: “Eğer başka bir hükûmetimiz olsaydı, tütünümüzü kârlı bir biçimde satabilirdik”. Küçük, altın rengi, soluk yapraklar, iftiraların ve şantajların açıkla-

nabilmesi için gereken anahtarı sağlıyor. Cazip teklifleri tehditler izliyor: Yunan gazeteleri birden, stratejik nedenlerden ötürü, Rodopların Bulgaristan'dan koparılması gerektiğini yazmaya başlıyor; "antik uygarlığın korunması" konusunda bazı zırvalar yazıyorlar. Tabii, tehdit aracı olarak kullanılan Akropolis değil, Dshebel ihracatıdır. Ve Yunanlı faşistler sokaklardan, "Filibe'ye! Sofya'ya!" diye bağırarak geçiyor: Ateş olmayan yerden duman çıkmaz, derler; şöyle de diyebiliriz: Dshebel'in güzel kokulu dumanından çıkan ateş!

Aslında, Bizanslıların, Bab-ı Ali'nin ve faşizmin boyunduruğunu tanıyan bir halk, savaştan ve zafere ulaşan bir halk, zor yıldırılır ve bu halkı satın almak da çok zordur: 9 Eylül satılık değildir.

VI

Sofya sevimli bir Avrupa kenti, ne çok büyük ne de çok küçük; son on-yirmi yıl içinde büyük kent olmuş, mimarlık sanatını yansıtan bir görünüşü yok; ama iyi ve kullanışlı evleri, müzeleri, tiyatroları ve otelleri var. Sofya bulvarlarından ya da meydanlarından birinin resmi bir yabancıya gösterilse, Bulgaristan'ın başkentini Brno'ya ya da Torina'ya benzetebilir. Ama her sokaktan karşınıza çıkan dağlar Sofya'ya bambaşka bir özellik kazandırıyor. Savaş sonrası Avrupada alışılan bir görüntü: Yıkıntılar, molozlar eşya parçaları. Vitrinlerde Almanların tütün ya da yünle takas ettiği döküntü mallar: teneke oyuncaklar, biblolar, kokteyl kadehleri. Akşama doğru gençler bulvarda dolaşmaya çıkıyor, asfaltı dolduruyorlar, neredeyse bir kamyon çarpacak onlara. Daha yaşlı olanlar bir fincan palamut kahvesi içmek için kahvelerde oturuyor ve ateşli ateşli bütün dünya sorunlarını tartışıyorlar. Atom bombasından, Nikola Petkoff'un entrikalarına dek bütün konuları... Akşamları sokaklar hemen ıssızlaşıyor; sadece birkaç garip insan meyhanede tartışıp içki içiyor ya da güzel kokulu bir tütün dumanının içine gömülüp susmuş düş görüyor.

Herhalde bu halk dün doğmuş! Hiçbir geçmişi yok sanki! Okul kitaplarından bilinen tarihleri çıkarmak istemiyorum; okuyucuyu alıp, dağların içindeki bir yoldan Boyana köyüne gitmek istiyorum,

çok tuzakta değil, kentin on kilometre ötesinde. Tarih araştırmacılarının, arkeologların ve sanatseverlerin dikkatini haklı olarak üzerinde toplayan, ayakta kalması bir mucize olan küçük bir kilisecik var burada. Kiliseye gidiyoruz ve hayranlıktan dona kalıyoruz: Altın çağların olağanüstü renkleri parlıyor duvarlarda.

Bulgarlar 12. yüzyılda kendilerini Bizans boyunduruğundan kurtardılar. İki kardeş, Asen ile Peter Tırnovoda, “İkinci Bulgar İmparatorluğunun” temelini attı. Tırnovo gelişti. Bu kent Doğu ile Batının birbiriyle karşılaştığı yer olacaktı; Dubrovnikli, Venedikli ve Tırnovolı ustaların ünü kısa zamanda Bulgaristan’a dek değerli sanatsal bir kültürün merkezi oldu: Mimarlar, minyatürcüler, kuyumcular, ressamlar yetiştirdi ve Tırnovolı ustaların ünü kısa zamanda Bulgaristan’ın sınırları ötesine yayıldı. O sıralarda Bizans sanatı körleşmeye başlamıştı, kaynak kuruyordu; Bizanslı ustalar artık yaratıcılığını yitirmişti, mevcut örnekleri dikkatle kopya etmekle yetiniyorlardı. Slav halkları ise canlanıyordu; ölmekte olan Bizans sanatına onlar yeni bir biçim verecekti. Böylece iki resim okulu oluştu: Makedonya ve Tırnovo okulu. Boyana kilisesindeki freskler 13. yüzyıl ortalarında yaratıldı; bunları yaratan ustaların adları bilinmiyor. Her şeyden önce, tasvirlerin insaniliği çok şaşırtıcı. Bir Bizans maskesi değil bu bir insan yüzü. Burada her şey duyarlı. Acı ve bedensel haz, yücelik ve içtenlik. Eski kurallar yıkılmış; doğa ve beden, burada gerçek ve duyulabilir. Din bilginleriyle konuşan genç İsa’nın yüzü kolay kolay unutulamaz. Burada sanatçı kendini yaratıcılığın havasına öyle kaptırmıştır ki, İsa bu resimde, ilham dolu bir ozana benzemektedir. Renkler capcanlı, yaşıyor: Zümrüt yeşili, soluk yeşil, gül rengi, koyu kırmızı ve aşı boyası ağır basıyor. Bu ustaların diğer çağdaşlarının resimleri de olağanüstü: Konstantin Asan, Irina, Kaloian, Dessislava; modellerinin ruhsal durumlarını yansıtan gerçek bir sanat bu. Sınıflandırma konusunda tartışmalar yapılıyor: Boyam resmi romantik mi, yoksa Bizans mı, Ortaçağ sanatı mı, yoksa Rönesans mı? Bu freskleri gören biri onları asla unutamaz.

Bulgaristan’ın eski başkenti Tırnovo, Avrupa’nın en garip kentlerinden. Kent, dik dağ yamaçlarında teraslar biçiminde uzanıyor ve geceleri ışıklar suda yansıdığı anda, kent kocaman bir gökdelene ben-

ziyor. Doğal ve toplumsal, büyük depremlerle karşılaşıldığı halde, ikinci imparatorluğun anıtları ayakta kaldı.

Yüzyıllar süren bir köleliğin bile öldüremediği, önemli bir sınır taşı bıraktı Bulgar Sanatı. Biraz da, oymacılık üstüne bir şeyler söylemek isterim: Trevna ve Korlovo'da, evlerdeki tavan nakışları, cennet-teki kameriyeleri, yıldızlarla bezeli gök kubbeyi hatırlatıyor: Tutsak Bulgarların ruhu bu masalların içinde kendine bir çıkış yolu buluyor. Yabancı birine, iç avlulu, verandalı eski Bulgar evi Türk evine benzi-yormuş gibi gelebilir; yine de, Trevna'daki bir evle, İstanbul'daki ev arasında önemli bir fark vardır.

Dört tepe üzerine kurulan olağanüstü Filibe'yi, Boçkover Manastırını ve bu manastırdaki freskleri, Trevna, Gabrovo, Karlovo gibi eski kentleri halkın uzun ve binbir dertle dolu tarihini düşünüyorum. İki yüz yıl süren çiçekleme mevsimini, beş yüz yıllık acımasız bir gece izledi. Osmanlılar birçok freskin üstünü sıvayla kapattı; ama halkın özünü yok edemediler; o, kirecin altında zümrüt yeşilinin, morun ve eski ustalığın yaşaması gibi sürdürdü varlığını. Bu öz, toprağın içinde kaybolan ve içinde kör balıkların sessizce yüzdüğü bir ırmak gibi derinlere çekildi.

VII

Bulgarlar ne çok parıltılı ne de kolay anlaşılan bir halk; içe kapalı ve sert bir yaradılışları var. Bu halkın içinde derin duygular saklı! Bir girdaba benzeyen, insanın yüreğini eleme boğan, acı, alay ve yığıtlıkla dolu türkülerinden anlaşılıyor bu. Daha çok bir yakarışa benzeyen, umut aşıl原因, kötümserliği silen türküler var; bu türkülerde halk, kral oğlu Marko'nun başardığı işleri anlatır; Marko hem Bulgarların, hem de Sırlarla Makedonların çok sevdiği ortak bir kahramandır. Bu pervasız genç, Osmanlılarla çarpışır ve vatani için ölür. Dimo ile Petkana, Stoyan ile Karanfila üzerine yakılan duru sevgi türküleri var. O zamanlar, sadece Yunanca yazma ve Türkçe konuşma izni vardı. Bulgarca yasaktı. Bulgar türkülerini halkı ayakta tuttu.

Eski halk türkülerini şimdi de dinleniyor. Bu türküler, Plevne savaş-larından, Şipka geçidinden ve güzel Rada ile sadık Helena'dan söz eder.

*"Dokuz yıl boyunca dolaştım.
Kızgın güneş ülkesinde.
Buzlar ülkesinde dolaştım.
Ama unutmadım seni.
Bir yolda gidiyorum,
Ama bilmiyorum hangi yoldayım.
Sulara dalıyorum,
Ve ölüyorum susuzluktan.
Kurumuş ağaca döndürdün beni,
Baltayı bile, ateşi yak ve beni tutuştur.
Köldür kalacak olan sevgiden."*

*
* *

*"Bir çiçek vardı elinde,
Güzel bir çiçek.
Bir kızcağıza rastladı,
Güzelim Neda'ya.
'Sana veririm çiçeğimi
Benim olursan eğer!'
'Güzel bir çiçeğin var,
Ama yok şuncağız aklın.
Yarın çiçek solar,
Oysa bir yaşam sürer giderim ben...' "*

*
* *

*"Sağlıcakla kal anacığım
Yabancı bir eve gidiyorum
Yabancı bir ananın
Yabancı insanların yanına
Bahçedeki çiçekleri unutma anacığım
Ben diktim onları
Onlarla yaşadım
Sabahları çiyle, kırağıyla sula onları
Öğleyin yağmurla sula
Gözyaşıyla sula akşamları."*

*
* *

“Capcanlı, yeşilim orman
Neden kurudun böyle:
Doludan mı korktun,
Ateşten mi korktun yoksa?
-Doludan korkmam
Beni korkutan ateş de değil.
Köleleri geçirdiler önümden
Gençler geldiler, fısıldadılar:
‘Ey yurdum, çok yaşa!’
Kadınlar geldiler hıçkırarak
‘Nerede oğullarımız?’
Genç kızlar geldi ağıtlarıyla:
‘Ah, gel artık sevdiğim!’
Türküler söylediler
Acı gözyaşlarını bıraktılar toprağa.
İşte bu gözyaşları kuruttu beni
Ben, ağaçlardan oluşmuştum.
Ve ok olacak her parçam, bundan böyle.”

*
* *

“Göçmüşüm yurdumdan,
Bizi aşağılayanları bulacağım.
Elem atım,
Gözyaşları mermim.
Ve sevgi zaferimdir benim.
Gölge ölümüdür zalimlerin
Ve iniltilerdir özgürlük rüzgârı.”

Christo Boteff'in "Chadsni Dimitri" adında olağanüstü güzel-likte bir şiiri var: Dağların arasında göğsü kurşunla delinmiş bir isyancı yerde uzanmaktadır. Bu şiiri okurken, insan ister istemez Rimbaud'nun Vadide Uyuyan adlı şiirini hatırlıyor. Şiirde Fransız ozanı, ölü askerleri ısıtması için doğaya yakarıyor. Christo Boteff ise başka bir şeye –özgürlüğe– çeviriyor yüzünü; gerçek yetenek, tumtu-raklı sözlerden, sahtekâr haltercinin mukavva ağırlıklarına benzeyen o yüksek sesle haykıran sözlerden kaçınır.

Christo Boteff geleneği modern Bulgar şiirinde de capcanlı sürü-yor: bu şiir güzelliğe ya da eskiye duyulan özleme yönelmeye kalkmı-yor. Elisabeth Bagryana'yı kendi şiirlerini okurken hatırlıyorum; bu dizelerde dağlardaki bir sabahın temizliği ve derinliği vardı. İssayeff ve Furnadshiyeff'le yaptığım uzun konuşmaları, Jelin Pelins'in yoğun düz şiirini, Konstantinoff'un şiirinin inceliklerle dolu özünü, genç ozan Valeri Petroff'un coşkulu sesini düşünüyorum. Bulgaristan'da dünyanın özlemini çektiği şeyler var: yaratıcı çalışma, capcanlı bir hayat anlayışı, meslek olarak "el sanatlarını kutsal" sayan bir gelenek.

Bulgar bestecisi Panço Vladigeroff'un eserleri dış ülkelerde bili-niyor. Vladigeroff ne folklara gömülmüş, ne de çağımızdan kendini koparmış; yüzyılımızın trajedisi yetiştirmiş bu insanı.

Avrupa'nın en büyük sanatçılarından biri olan Vidinli Pinkas, Bi-rinci Dünya Savaşı'ndan sonra Paris'te büyük bir ilgi görmüştü; eser-lerini Paskin takma adıyla imzalıyordu. 1930 ilkbaharında Paris'te kendini astı. Onu iyi tanırdım. İlk gençliği sırasında Bulgaristan'dan ayrılan Paskin bana ülkesinden büyük bir sevgiyle söz ederdi. Bu durmak bilmeyen gezgin, dünyanın yarısını gezmişti ve resimlerin-de, yani bedeninin, çocukluğun ve kırgınlığın gül rengi, saydam dünya-sında, ayrıldığı ülkenin üzerinde bıraktığı etkileri yansıtıyordu.

Sofya'da yüksek kültürlü, yetenekli ressamlar gördüm ve Moskova'ya dönerken, genç ressam Alşeh'in suluboya bir resmini götürdüm yanımda. Karlar altında Sofya; kent ve sanat üzerine bir anıydı bu. Uya Beşkoff'un çizgilerindeki büyük ustalık bütün Sofya'yı

etkiliyor. Karikatürleri acımasız; o bir asker, aynı zamanda sanata vurgun bir sanatçı. Namuslu bir özle beslenmiş, Goya ve Daumier'den çok şeyler öğrenmiş; olgunlaşmış ve kendi dünyasını bulmuş. Çizgi-lerinde derinlik var; bu öfkeli ve koca yürekli adam, elemle gülümsüyor ve insanı tutkuyla savunuyor.

Sanattan konuşulduğunda, isim saymaktan daha sıkıcı bir şey olmaz: yıldızları gösteren bir atlasın oda içinde tutulmasına benzer bu. Eğer yazıma bir sürü cansız satır sokuşturmamaya karar vermişsem, bu sadece canlılığını her zaman sürdüren sanata bir yer ayırmak istediğim içindir. İnsan çıkırık gibi çeviremez yılları, çağdaşlarımızın ruhsal anlayışını anlatan Christo Boteff'i hatırlamadan, Boyana'daki fresklere dönüp bakmadan 9 Eylül anlaşılmaz. Bir sanat eserini anlamak karmaşık bir makineyi anlamaktan daha zordur, sanat bir kilitlidir derler; ama o aynı zamanda bir anahtar, en ağır ve en karmaşık konuyu –yani, halkın özünü– açmak için anahtardır.

IX

Eski Bulgar devrimcileriyle Rus devrimcileri arasındaki sıkı dostluk soylu bir gelenektir. İkiyüzlüler bu halkın zalimliğinden konuşmaya nasıl yeltenebilirler? 1876'da Bulgarlar Osmanlılara karşı ayaklandıklarında, Bulgaristan okulu olmayan bir ülkeydi. Gezginsiz ezilen halkın sefaletine, cahilliğine bakıp tanıyordu bu ülkeyi. Sonra ayaklanma başladı; 1876 Mayıs'ında Bulgar devrimcileri taraftarlarına bir talimat göndermiş. Ben bu talimatın beşinci maddesine değineceğim: "Silahsız Türkleri vurduğu, yağmaladığı ya da onlara tecavüz ettiği ispatlanan herkes, altı kurşunla vurulacaktır." Oysa biz, Almanların, Sovyetler Birliği'ne baskına hazırlanırken, silahsız insanların yağmalanmasını ve öldürülmesini nasıl emrettiğini biliyoruz bugün. İki ayrı yöntem, iki ayrı dünya.

Eski devrimcilerin gelenekleri yeni kuşakta da sürüyor. Toplantılarda, mitinglerde, Vatan Cephesinin bölge komitelerinde hep yaşlılarla gençler göze çarpıyor, orta yaşta olanlar ise pek yok; uğursuz bir yirmi yıl boyunca ezildi o nesil. İnançlarının zafere ulaştığı-

nı olayları yaşayarak gören, köylü ya da aydın yaşlı özgürlük savaşçıları, çok, pek çok öğrenci, asker, liseli, şevkle dolu işçiler, genç köy delikanlıları, partizan arması taşıyan kitaplara tutkun genç kızlar... Artık yaşlı Bulgaristan gençleşti, bu aynı zamanda kazanılan zaferin güvencesi: böyle bir gençlikle hiçbir zaman geriye adım atılamaz.

Bulgaristan'ın gücü, halkın örgütlü birliğine, dayanışmasına, akıl ile yürek, halkla toprak, köylülerle aydınlar arasındaki canlı bir ilişkiye dayanıyor. Ülke içinden geçerken insan bunu Sofya'ya oranla daha net kavlıyor: ozanlar, devlet adamları, müzikçiler, profesörler hepsi köylü kökenli; çocukken içinde oynadıkları kulübeleri gösterdiler. Ve artık köy okullarında, yarın Bulgaristan'ın önde gelenlerinden olacak çocuklar okuyor. Ayrılık, züppelik, yabancılaşıma yok, halk birliği içinde. Bu nedenle, görünüşte ondan daha ileri olan diğer birçok halka oranla Bulgarlar, faşizmden daha kolay arındı ve bu yüzden hep lanetlendi. Bu halk haksız yere küçümsendi. Matematiğin bunda bir suçu yok; küçük kimselerin bu kadar çok düşmanı olmaz. Sayıca küçük olan bu halk, özünde son derece güçlü ve dayanıklı. Köylü kadınlarının kara gözlerini, geniş çıkık alınlarını, çatık kaşlarını düşünüyorum –hayır, Bulgaristan artık bu yoldan ayrılamaz. Acılarla kazanılan bu başarı, ona çok şeylere mal oldu.

Küçük ülkeler arasında Bulgaristan'dan daha zengin, daha güzel ve –herhalde en önemlisi– daha gösterişli birçok ülke var. Yine de bu ülke güzelliği ve fantazileriyle yabancıları şaşırtıyor, insanları içlerine kapalı, öyle hemen kavramak mümkün değil, üzerlerinde durmak, hayatlarına girmek, dertlerini yakalamak, bu suskuyu aşabilmek gerek. Burada insanların kapalı bir kişiliği var; öyle kolay, sahte gülümseyişler yok suratlarda. Çok ağır acılar yaşanmış burada.

Gözalıcı elbiseler içinde bir köylü kadını: kızıl ve kara. Bir çift öküz. Küçük bir eşeğin üstünde boz bıyıklı inatçı bir ihtiyar. Dağlar, hep dağlar, kar, incir ağaçlarının altı. Çıplak ayaklı çocuklar ve orta Avrupa tarzında büyük bir bina: lise. Meyhane, bir lambanın yağlı parıltısı, gecenin geç saatlerine kadar süren tartışmalar. Bir kadın beşik sallıyor ve ninni söylüyor, toprak kadar eski bir türkü. "Tahrikçilerin" ve devrimcilerin gölgesi. Gösteriler. Maden ocakları ve bü-

yük sanatoryumlar, fabrikalar ve işçiler ve duvar gazeteleri –yepyeni bir çağ. Ve geçmiş ne taşlarda, ne kâğıtlarda ama konuşulan dilde, toprakta, köy komitesi üyelerinin endişeli yüzlerinde. Ve bir sürü gül. Ve sonbahar yıldızları. Bu ülkeye büyük içsel bir coşku yerleşmiş, ona büyük bir güzellik kazandırmış; ve bu ülkenin özünü yakalayabilen biri, onu zorunlu olarak sevecek ve geleceğine inanacaktır.

YUGOSLAVYA

I

Avrupa'nın yıkıntıları üzerinde hâlâ gecenin kuşu süzülüyor ve gözlerde çiy değil gözyaşı tutuşuyor. Yugoslavya soylu gülümseyişiyle sarsıyor adamı, yüceliğe varan birinin yüzünde görebiliriz böyle bir gülümsemeyi. Okuyucu, savaşın bu ülkeyi bağışladığını sanmasın! Smolensk bölgesini ya da Beyaz Rusya'yı gören biri, Lika ya da Karadağ'dan gelen o acı haberlerin anlamını anlayacaktır; buralarda evden çok kül, insandan çok mezar kalmış geriye. Yugoslavya, emniyet içinde savaşın sonunu bekleyip gerilerde kalarak varını yığını kurtarmaya çalışmadığı için yıkıntılar içinde; evet, bu ülke özgürlük uğruna her şeyini, sadece malını mülkünü değil, insanlarını da feda etti; bütün bir halk işkencelerden ve büyük acıların içinden geçti. Kimi için savaş daha önce açığa çıkan bir gerçeğin zaferidir, kimi için ise bir yıkımdır ve kimileri için de bir spordur; Yugoslavlar için savaş, yeniden doğuş oldu.

Bu küçük ülke, ne kadar çok farklı toplumsal yapıyı içinde barındırıyor! Adria kıyıları bütün yıl boyunca ılıktır, oysa hemen yanıbaşındaki Bosna'da kış son derece sert geçer. Sloven köylülerinin evinde büyük kitaplıklar var, oysa Makedonların bir ya-

takları bile olmamış, çoğu yerde uyuyor. Saraybosna'da minarelerle bir Dominikan manastırı ve bir Yunan-Ortodoks kilisesi yan yana. Bu ülkede farklı rüzgârlar esiyor, kimi doğudan kimi ise batıdan; farklı farklı istilacılar geçmiş bu toprakların üzerinden; Almanlar halkı Almanlaştırmış, Yeniçerilerin öfkesi üzerlerinde esmiş, Macarlar ezmiş, eski Venedik aslanı ise ülkenin gelirinden aslan payını almış. Dalmaçya'nın mermerden meleştiği Rönesans inceliğiyle dolu, ve Ochrida'daki kiliselerde güçlü bir Bizans etkisi var. Geçmişte Yugoslav halkları birbirinden zindan duvarlarıyla ayrılmıştı; ezilen sadece kendini ezeni tanıyor, kardeşini kimin ezdiğini bilmiyordu. Geçmiş artık uzakta kaldı; Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan yeni Yugoslav birliğinde halklar, yeni olan hiçbir şey bulamamışlardı; bu, özden gelen bir birlik değildi, sadece devlet birliğini sağlayan mekanik biçimde bir araya gelişti. Sırp milliyetçileri Hırvatları eziyor, Hırvat milliyetçileri ise, Yugoslavya'nın düşmanlarının yardımıyla elde etmek istedikleri, hayali bir "bağımsızlık" hülyası peşinde koşuyorlardı. Halkları birbirinden ayıran dağlar ya da nehirler değil, birinin hilekârlığı, ötekini ise körlüğüydü. Basit ve vicdansız insanlar yönetiyordu Yugoslavya'yı. Kölelerini sadece ezmekle kalmıyor, aynı zamanda onları kandırıyorlardı. Bir köle diğer köleye hakaret ediyor ve safça, kendini efendi sanıyordu. Hükümdarlık hanedanı, ülke içinde bir mahkûmlar hiyerarşisi yaratmıştı. Parlamentoda oturumlar kimi zaman tabanca sesleriyle kesilirdi. Meyhanelerdeki kavgalar bıçaklaşmayla son bulurdu. Makedon halkının en temel hakkı,yani ana dillerini kullanmaları yasaklanmıştı; bu halk Sırp kabul olunuyordu.

Yugoslavya Avrupa'nın en geri ülkelerinden biriydi, uluslararası vurguncuların elinde bu ülke bir oyuncak olmuştu. Yabancı kapitalistler ülkenin zenginlik kaynaklarını, bakır ve çinkoyu gasbetmişlerdi; İsveç ve İsviçre bile harekete geçmiş, Belgrad'ta kendi evlerindeymiş gibi hüküm sürmeye başlamışlardı.

Halk cehalet içinde yaşıyordu, bazı bölgelerde okuma yazma bilenler parmakla sayılırdı, ülkeyi muhteris ve korkak krallar yöneti-

yordu; politik partiden başka her şeye benzeyen partilerin yardımıyla işleri yürütürlerdi; bu partiler avukat diplomalı gangsterlerden oluşuyordu. Belgrad'ın şehir mimarisine bakılınca, eski Yugoslavya'nın yapısı derhal kavranabilir: Amerikan-Balkan tarzının, gökdelenlerle kerpiç kulübelerin karışımı.

Eskiden Belgrad'ta bir "Poincare Bulvarı" vardı; batılı demokratlar tenezzül buyurup "cesur Sırplar"dan söz ederler, böylece bu "bakır koyununu" ve "çinko koçunu" habire kırkarlardı. Sonra batılı Sırpseverler Almanlar tarafından Yugoslavya'dan sürüldü; Almanlar bu ülkeden deri, tahıl, tütün ve domuz alıyor, bunların karşılığında üçüncü kalite mallar yolluyordu. Bu ülkenin ticaretini Almanya kendine bağlamıştı; Amerikan pamuğu bile Belgrad'a Hamburg üzerinden geliyordu. Politikada da Almanlar kazançlıydı, batılı demokratların kafasızlıklarını kullanıyorlar ve kendilerini Yugoslavya'nın koruyucusu olarak ilan ediyorlardı; böylece bu ülkenin efendisi olabileceklerini sanıyorlardı. Hırvatistan'da Ustaşi denen Alman yanlısı bölücüler vardı. Sırp faşistleri Poincare Bulvarında daha fazla ilerleyemeyeceklerini anladılar ve Hitler'le kırıştırmaya başladılar. Namuslu insanlar hapisanelere doldurulmaya başlandı. Çıplak ayaklı, hırpani kılıklı köylüler zulümle susturuluyordu.

Kesin netice için her şey hazır gibiydi; 1941 baharındaki halk ayaklanmasına ve Alman birliklerini durdurmaya çalışan asker ve subayların yiğitliğine rağmen, eski Yugoslavya, yıkıldı. Zagreb'te bütün Quisling'lerin² en adisi olan Pavelic sahneye çıktı. Slovenya Almanya ile İtalya arasında paylaşıldı. Sırbistan hiçbir devletler hukuku kuralına bakılmadan yağma edildi. Hitler'in hesabı basitti: Hırvatlar Sırpları boğazlayacak, Sırplar da Hırvatları vuracak ve böylece Almanlar zafere ulaşacaktı. Ama tersine, önceden hesap edilemeyen şeyler oldu –işe halkın kendisi karıştı. Hitler Balkanlar'da savaş sona erdi sanırken, Yugoslavlar ülkeyi talan edenlere karşı gerçek bir savaşı başlatıyorlardı.

2 Quisling: Norveç'te Nazilerin kukla başbakanı.

Yugoslav partizanlarının kahramanlığı üzerine çok şeyler yazıldı bugüne kadar; tankları havaya uçuran çobanlar ve kışın buz tutmuş dağ geçitlerinden yaralıları taşıyan genç kızlarla ilgili yüzlerce olay biliyorum. Bütün bunlar gerçek üstü olmasa bile, yine de son derece çarpıcı haberler. Tek tek kahramanca eylemlerin, olayların temel özelliğini örtmesinden çekiniyorum –ağaca bakan ormanı göremez. Yiğit partizanlar diğer ülkelerde de var, ama yine de Yugoslavya'nın yazdığı destan bambaşka. Bu direnişin kendine özgü bir niteliği var. Bu ülkede gerçekleşen, partizan birliklerinin kendi başlarına verdiği savaş değil, halkın ayaklanmasıydı; ülkeyi talan edenlere karşı, bu ülkenin insanları tek tek değil bir bütün olarak kahramanca direndi. Ve şimdi, kesin ikiyüzlü bazı yabancılar, Yugoslavya'nın savaşta oynadığı rolü kendi yurttaşlarından gizlemeye çalışıyorlar; benim yapmak istediğim kahraman genç kızların eylemlerini örnek olarak göstermek değil, yine sayıları vermek.

1943'te Yugoslav Halk Kurtuluş Ordusu altı yüz elli bin faşist askerine karşı savaştı; otuz beş düşman tümeninden on biri Almandı. 1944'te bu ülkede on üç Alman tümeni bulunuyordu. Savaş sırasında Yugoslavya bir milyon dört yüz bin savaşçıyı silah altına aldı; üç yüz bin şehit verdi. Halk Kurtuluş Ordusu dört yüz elli bin faşisti yok etti. Yugoslavya Sicilya'da üslenen müttefiklerin güvenliğini sağladı, düşmanın yok edilmesini hızlandırdı. İnsanlık gerçekten bu fedakârlıkları unutacak kadar kötü bir hafızaya mı sahip?

Eski hükûmetleri tarafından hep ihanete uğrayan, kardeş kavgaları arasında parçalanmış bu halk, nasıl oldu da 1941 yılının o ağır kargaşasından sonra ayağa kalkacak gücü kendinde bulabildi? Halk sadece kendi toprağını yeniden elde etmekle kalmadı, aynı zamanda yeni bir devlet yarattı; kanını ne kral için, ne çinko ve bakır tekelleri için ve ne de Macek için akıttı; halk kendisinin efendi olduğu bir ev yaratmak istiyordu. Yugoslavya kavga içinde doğdu, kundağı ise Bosna dağlarındaki ve Karadağ'daki dumanlardı.

Yugoslavların iyi dövüştüğünü herkes bilir; ben daha farklı bir şeyi vurgulamak istiyorum: bu halk hem dövüştü, hem de yarattı. Yeni devletin ilk örgüsü düşman ateşi altında hazırlandı; insanlar silahlarını bir saatliğine bırakıp yasalar hazırlıyordu. “Federasyon” kelimesi tüm Yugoslav halklarının kanıyla yazıldı; tarihte ilk kez Hırvatlar Sırları savundu, Sırlar Hırvatlar için öldü; Müslüman Bosna ve Hersekliler ilk kez kendilerini Yugoslav hissettiler; tarihte ilk kez talihsiz Makedon halkı, halk sayıldı; bu, uğruna Sırlarla Bulgarların savaşmak zorunda kaldığı bir baskı hatası değildi.

Kurtarılmış bölgede derhal okullar açıldı; halk kendini sadece Almanlardan değil, yüzyıllık bir cehaletten de kurtarıyordu. Partizanlar yanlarında kitap, pergel ve küre gibi gereçler taşıyordu. Ormanlarda matbaalar kurulmuştu. Bosna dağlarına çıkanlar, “mermi ve kalem” diye bildiriyorlardı isteklerini.

Halk Kurtuluş Ordusu ülkenin içinde dolaşan kandı; büyük Hırvat ozanı Vladimir Nazor da partizanlara katıldı. Bana olağanüstü bir kitap hediye ettiler: “Çukur”. Bu, savaşta şehit düşen Hırvat ozanı Ivan Goran Kovacic’in bir şiiriydi. Kitabı genç ve yetenekli iki sanatçı, Edo Murtic ile Zlatko Prica resimlemiş; savaş sırasında ormanda basılmış. Savaşın isyan ettirici görüntüsüyle dolu desenlere baktım. Sanatın halkla böyle kolay kaynaşabilmesi ne şans diye düşündüm; çok az görülen, büyük bir şans. Partizanlara yirmiden fazla ressam katılmış. Mimarlar topların başına geçip şehirleri ateşe verirken, bir yandan da şehirlerin yeniden yapımı için planlar hazırlıyorlardı. Kavga içinde, devlet, kültür ve insan yaratılıyordu.

Bunun için bu paramparça olmuş ülkede insanların yüzü sevinçle parılıyordu. Bu ülkede hâlâ çok fazla acı var, bir sürü yokluk hüküm sürüyor, bunları anlatmak çok zor. Her tarafta, çıplak ayaklı askerler, yersiz yurtsuz ihtiyarlar, aç çocuklar... Bu halk zafer için yüksek bir fiyat ödedi. Yine de hiçbir yerde, bu halktaki dinçliği göremedim. Yeni devlet bir çırpıda zenginlik ya da rahat bir geçim düzeyi veremedi, ama özgürlük verdi; eğer altı federal cumhuriyette insanlar heyecanla “Ti-to, Ti-to” diye tempo tutup bağırıyorsa, bu onların bu iki heceye ne kadar büyük bir anlam verdiklerini gösterir: sadece askerleri ve zafere ulaşanları değil, önlerindeki geleceği de selamlıyorlar.

Belgrad'ta bir gençlik toplantısına katıldım. Bağırışlar, türküler, büyük bir tezahürat; konuşmacılar ağızlarını açmaya fırsat bulamıyorlar, bağırışlarla sözleri kesiliyordu. Bu "zivio" (yaşasın) ya da "dole"lerde (kahrolsun) öyle bir kendine güven yatıyordu ki, bunun hiçbir zaman sarsılmayacağı belliydi.

Belgrad'ın kurtuluş yıldönümü geçit törenini izledim. Düzenli birlikler Mareşal Tito'nun önünden geçiyordu; bu kadar kısa bir zamanda böyle bir ordunun yaratılmasına zor inanıyor insan.

Bu kadar kısa bir zamanda, güçlü bir devletin yaratılmasına da zor inanıyor insan –yasalar, okullar, iktisadi kurumlar ve kitabevleri. Dünkü partizanların elinde bugün kalem var. Ozanlar gibi, halkların da yaratıcılıklarının coştığı anlar oluyor, imkânsız olan işte o anda gerçekleşiyor. Yugoslavya her saniye ileriye adım atıyor.

III

Ülke barbarca yıkılmış. Nüfusun onda biri yok olmuş. Bütün bölgeler harabe halinde. Karadağ'da, Bosna'da, Hersek'te açlık sürüyor. Her yanda çıplak ayaklı, paçavralar içinde insanlar... Voyvadinada tahıl var, ama onu kıtlık bölgelerine iletmek zor; faşistler ulaştırma şebekesini yok etmiş. Maden ocaklarını tahrip etmişler; kömür bulunmuyor.

Özgürlük düşmanları umutlarını, ülkede süren açlığa bağlamışlar. Halk yabancı istilacıyı, yeni bir köleliğe bağlanmak için kovmadı. Bu ülkede artık düzensizliklere ve açlığa karşı ikinci bir savaş yürütülüyor. En önemli konu, ulaşım şebekesinin yeniden kurulması. Savaştan önce Yugoslavya'da on bir bin kilometre demiryolu vardı; bunun altı bin beş yüz kilometresi Almanlar tarafından yok edildi. Şimdiye kadar tahrip edilen demiryollarının %85'i yeniden yapıldı; inşaata herkes katıldı; Belgrad-Zagrep hattı dört bin köylü tarafından iki ayda bitirildi; bu hat üzerinde yirmi sekiz büyük köprü vardı. Depot işçileri üç yüz kadar lokomotif ve on binden fazla vagonu onardılar. İnsanın gözü sayıların üzerinden kayıyor; okuyucu bu sayıların ar-

dında, Novi-Sad'dan açlık bölgesi olan Saraybosna ve Üsküpe giden tahıl ve mısır yüklü tren katarlarını görecektir.

Savaştan önce Yugoslavya kömür ihtiyacını Şilezya'dan sağlardı; şimdi şiddetli bir yakıt maddesi kıtlığı var; odun yok, deri, yün ve pamuk ise çok az bulunuyor. Ülkede kuraklık vardı, hasat çok kötüydü. Tüketim bölgelerini besleyebilmek için ekmek fiyatları düşük bir seviyede sabit tutulmak zorunda kalınmıştı; köylüler az kazanıyor, kazandıklarıyla da az şey satın alabiliyorlardı. Kentlerde halen aşağı yukarı her şey karneye bağlanmış; bol meyve, sebze ve balık bulunan Split'te halk açlığı hiç duymazken, Belgrad'ta adım başı solgun, ciroz gibi çocuklara rastlanıyor. Her yanda büyük bir çaba harcanaarak çalışılıyor. Yugoslavlar sadece mitinglerde alkış tutmakla, "kolo" alanlarında dans etmekle kalmıyor, bozuklukları yenmek için yorulmadan didiniyor. Bu halkın özelliği elindekilerle yetinmekten çok, sürekli atılım yapmak olmuş; bu özellik sayesinde geçmişte gösterilen kahramanlıklar ve örgütlenmede başarı sağlanmış; şimdi dünkü savaşçılar, ülkeyi kuruyor, hesaplar, tahminler yapıyor; hiçbiri zamanın gerisinde kalmak istemiyor.

Tarihin çarkını ne pahasına olursa olsun geriye çevirmek isteyen kimseler, eski krallık Yugoslavyası'nın düşünüyörüyor. Şunu tekrar belirtmek istiyorum: bu tür insanlar ülkeden çok yurtdışında bulunuyor ve bunların Yugoslavya'da yaşayan kuyrukları kendi yurttaşlarının desteğine değil, dışarıdan gelecek yardıma bel bağlıyor.

İngiliz haftalık dergisi "Time and Tide"da Yugoslavya üstüne yayınlanan makaleler elime geçti. Bu makalelerde Yugoslavya'da terörün seçimleri engellediği, Sırpların Mihailoviç'in, Hırvatların da Macek'in yanında olduğu, ve nihayet iktisadi durumun ağırlığının etkisiyle ülkede her an bir ayaklanmanın alevlenebileceği belirtiliyor.

İnsanlar daha açık olabilir. Mihailoviç ve Macek'i destekleyen insanlar hakkında niye sadece Londra'da konuşulduğu ortada; çünkü orada okuyucular Yugoslav maceracılarını değil, Mosley'i tanıyor. Bu haftalık dergi, Mihailoviç'in "bütün dağlık bölgelere" hâkim olduğunu iddia ediyor. Bu, daha önceleri Almanlar hesabına çalışan "Çetnik" liderlerinin dış ülkelerdeki koruyucularının kendi kendilerini

kandırdıkları sahte bir görüntü... Macek'e gelince, halkının ona beslediği sempati o kadar açıktı ki, partizanlar Zagreb'e yaklaşırken Almanlara kendisini Hırvatistan'dan uzaklaştırmaları için yalvarmıştı. Ağır iktisadi durum konusunda beslenen umutlara gelince, bunların hiçbir temeli yok. Dışarıdaki kurnaz bayların ülke içindeki yordakçılarını çok yeteneksiz; açlık Mihailoviç'ten daha korkunç ve iktisadi çöküntü Macek'ten daha dehşetli olsa bile, bu kurnaz bayların bütün hesapları bir kere daha yanlış çıkacak: Alman tanklarının bile korkutamadığı bir halk, en acı yoksulluklar karşısında da boyun eğmeyecektir.

Yugoslavya'da seçimleri sözümona engelleyen terör konusunda yapılan bu gevezeliklerin yanı sıra, gericiler, farklı düşüncede olan herkesin elinden seçmenlik hakkının alındığını iddia ediyorlar. Gerçekte ise, seçmenlikten çıkarılanlar sadece istilacılara fiilen yardımda bulunmuş olan kimselerdir. Halk, Alman uşaklarının devletin geleceğini belirlemesine nasıl izin verebilirdi? Kimi ülkelerde kadınlar seçimlere katılamıyor, diğer bazı ülkelerde ise ordu mensuplarının oy kullanma hakkı yok. Manş Denizinin öte yanındaki "demokratlar", bu tür kısıtlamalarla hiç ilgilenmiyor; bu ikiyüzlüler daha önceleri oy kullanma hakkı olmayan dört milyon kadın ve erkek kentliye, Halk Cephesi hükûmeti bu hakkı tanıdığı ve iki yüz bin faşist uşakının elinden ise seçme hakkını aldığı için öfkeleniyor.

Muhalefetin birçok temsilcisiyle görüştüm; bunlar aslında önder değil, düpedüz kuklaydı; arkalarındaki ipleri saklamaları çok zordu. Hiç şüphesiz, bunlar arasında namuslu kimseler de var, yine de bu namuslu kimseler namussuzların kendilerini sakladığı bir örtü oluyor. Muhalefler seçimleri boykot kararını serbest bir iradeyle aldılar. Ezici bir çoğunluğun hükûmete oy vereceğini herkes biliyordu; muhalefet seçimlere katılsaydı ve %10, haydi diyelim ki %20 oy alsaydı, "Time and Tide"daki baylar ve bu konuda yayınlanan bildiriler en önemli bahanelerini yitirmiş olacaktı. Boykot, ülke içinde faaliyet göstermek için değil, yurtdışında karanlık entrikalar çevirmek için gerçekleştirildi.

Hükümet gizli oyu emniyet altına almaya dikkat göstererek, ayrıca “boş sandıklar” koydurttu. Yugoslavya’da okuma yazma bilmeyen çok sayıda insan bulunması nedeniyle, eskiden beri oy pusulası değil, bir lastik bilye kullanılıyordu; bu yöntem değiştirilmedi. Sandığın üzerinde adayların adları yazılıydı; bu sandığın yanında, Halk Cephesinin politikasını desteklemeyen yurttaşlar için konan “boş sandık” dururdu. Seçmen elini iki sandığa da sokmak zorundaydı ve sandıklardan seçtiğine küçük lastik bilyeyi bırakacaktı. “Boş sandık”ın üzerinde isim yazılı değildi; daha doğrusu bir sürü isim vardı: Kral, Mihailoviç, Macek ve Katolik piskoposlar.

Seçim bölgelerinin çok büyük bir kısmında, bu “boş sandık”lar neden hemen hemen boştu? Yaşadığı sürece her insanın önüne farklı yolların çıktığı ve bu yollar arasında bocaladığı anlar olmuştur. Daha sonra hangi yolu tutacağı konusunda birçok öğüt dinler ve çoğunlukla kararını değiştirir; ama insanın seçeceği tek yol olduğu için, tereddüt etmediği anlar da vardır. Halklar için de benzeri durumlar olmuyor mu? Yugoslavya biliyor ki, önünde sadece tek bir yol var ve bu nedenle bocalamıyor. Lyublyanalı mühendis, okuma yazma bilmeyen Hersekli bir dağlı, komünist, demokrat, Ortodoks ve Müslüman; hepsi, yani bütün halk, Halk Cephesi’ne oy verdi; onlar için bu, yaşamayı seçmektir. “Boş sandık”ı kasteden bir Dalmaçyalı bana şunları söyledi: “Bu sandık mezar demektir”... Hangi Hırvat bu “mezar” a oy verebilirdi? Herkes, “boş sandık”ın ardında, halka eziyet eden krallık hanedanının, “Çetnik”lerin, alçaklığın ve zulmün saklı olduğunu biliyordu. Hangi Sırp, oy verme görevinden cayabilirdi? Ustaşiler tarafından boğazlanan ölümlerin hayali hâlâ gözlerinin önündeydi. Slovenlerin oy birliğiyle Cumhuriyet’i desteklemesine kim şaşabilir? Slovenya kurtuluşunu federasyonda görüyor. Belki Makedonlar bocalamış olabilir! Ama, hayır, o kadar çok şeye katlanmıştı ki Makedon halkı, ve tarihte ilk kez kendileri olmak hakkını elde etmişlerdi.

Gizli oy ilkesinin anahtarı, Yugoslavya’nın geçmişinde uzanıyor: yıllarını parmaklık ardında geçiren bir kimse, özgürlüğün değerini iyi bilir. Sabahın erken saatlerinde ortalık daha yeni ağarırken, seçim mahalline doğru aceleyle koşturan köylüler gördüm; treni kaçırın ve

otuz kilometre yürüyen, “böylece oyunu ziyan etmeyen” bir kadına rastladım; karşımdaki, savaş kadar oy vermeyi de bilen bir halktı.

Yugoslavya’da kadınlar ilk kez oy verdiler. Geri kalmış Bosna bölgesindeki Müslümanları devlet hayatına katmak kolay olmadı, yine de burada olağanüstü bir değişme gerçekleşti denebilir. Seçimden önce Mareşal Tito Saray Bosna’da düzenlenen büyük bir mitingde konuştu; mitinge binlerce Müslüman kadın katılmıştı; yüzleri peçeyle örtülüydü, Tito konuşurken peçelerini kaldırdılar ve yüzlerini hayata açtılar. Muhalefet Grol ya da Subasic’in resminden çok, Müslüman kadınların fanatikliğine bel bağlamıştı. Ve muhalefetin bu hesabı da yanlış çıktı; kadınlar oy verdi.

Komik bir karikatür gördüm. Bir köylü, bir eşek ve yeşil bir çayır. Köylü eşeğe soruyor: “Niçin ot yemiyorsun?” Eşek cevap veriyor. “Çekiniyorum. Yabancı yem bekliyorum.” Oy vermekten kaçınanların sayısı son derece az. “Boş sandık”lara atılan bilyelerin sayısı da önemsiz. Halk seçimini 11 Ekim 1945’ten çok önceleri, lastik bilyeler yerine el bombaları atarak yapmıştı. Yine de, dış ülkelerde Yugoslavya’da çok az sayıda iki bacaklı eşek bulunduğu için yakınan ukalalar var...

Özgürlüğe sadık kalacağına iki kez yemin eden –savaş alanında ve seçim sandığında– bir halkın, olgunlaştığını anlamanın zamanı çoktan gelmişti; bu halk bir çocuk gibi köşeye dikilerek ya da elindeki tatlı parçası alınarak cezalandırılmaz artık.

IV

Belgrad karmakarışık, rengârenk bir şehir; bir gökdelenin yanında, Doğu tarzında eski bir ev duruyor, meyhanede şarkıcılar kâh tango, kâh Osmanlı boyunduruğu döneminden kalma yanık bir türkü söylüyor. Zagrep ise zıtlıkları ve kesin ayrılıkları bulunmayan bir kent. Belgrad Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra, birden serpilmiş, hızla karmaşık bir biçimde büyümüş. Zagrep ise, tersine çok eski bir şehir; Hırvat aristokratlarının villaları geçmişe tanıklık ediyor. Kentin yeni olan alt kısmı, yukarısıyla birleşiyor –ayrılık yok. Zagrepliler

ilk önce Macar krallarının tebası olmuşlar; Latince okuyup yazıyorlar ama Hırvatça düşünüyorlardı. Yine de baroğun yüceliğine bambaşka bir canlılık katmışlar. Kentin yeni olan aşağı kısmına iniyoruz, bankalar, bürolar, dükkânlar: Zagrep eskiden beri bütün Balkanlar'ın ticaret merkeziydi, batıyla doğu burada ticaret yaparlarmış. Yabancı ülkelerle ticaret yapıldığı sadece eski el kitaplarından değil, levhalarından da anlaşılıyor.

Büyük bir meydanda elmalar, salkım salkım üzümler ve sebze satılıyor. Burada hayat Belgrad'a oranla daha rahat. Her şey en ufak ayrıntısına kadar örgütlenmiş. Her yerden daha iyi düzenlenmiş; hava-gazı ve kalorifer var, sokaklar tertemiz, dükkânlardaki satıcılar nazik.

Zagrep'te çok sayıda fabrika var, Almanların havaya uçurmak istediği makine fabrikası yeniden çalışmaya başladı; işçiler fabrikalarını silahla savunmuşlar.

Hırvatlar inatçı ve sert bir halk; bu kendine özgü bir sergiden, "El Şat Kampı" konusunda düzenlenen sergiden de çıkarılabilir. Savaş sırasında İngilizler, Almanlar tarafından katledilme tehlikesi içinde olan otuz bin Hırvat'ın ülkeyi terk etmesini sağladı. Hırvatlar Afrika kıyısına yerleştirildi. Orada Robinsonlar gibi yaşıyorlardı; yine de yiğitlikleri azalmadı, kısa zamanda ilk ilkel baltalarını, testerelerini ve bıçaklarını yaptılar; ve birkaç ay sonra, öğrenim araçları da bulunan mükemmel bir okula, hastaneye, çocuk yurduna ve tiyatro binasına İngilizler hayretle bakakaldılar.

Zagrep Yugoslav kültür hayatının merkezi. Büyük dramcı Krleža burada yaşıyor. Ressam Tartalya, Plançič, Sohai, Motika, Simunoviç, ve diğer ustaların kusursuz çalışmalarını gördüm; Orta Avrupa'nın hiçbir yerinde bu kadar yüksek bir resim kültürü yok. Herhalde bunun sırrı, rengin ne olduğunu körlere bile anlatabilecek olan Dalmaçya kıyılarında yatıyor; geleneklerin de büyük bir rolü olsa gerek: eski Hırvat sanatı ve nihayet Alman expressionismine, grafik sanatına ve tasvire karşı duyulan isteksizlik, Zagrepli sanatçıların gerçek resim budur dedirtecek eserler yaratmasına yardımcı olmuş. Tanınmış heykeltıraş Mestroviç, sanatını bu şehirde geliştirdi. Birinci Dünya Savaşı üzerine yaptığı çalışmaları hatırlıyorum. Bu çalışmalarda yiğitlik, kuvvet ve

anıtısalılık yansıyordu; Mestrovic çok yetenekli bir heykeltıraş, yoksun olduğu tek şey ölçü duygusu; biçimlendirmede tam bir gösterişlilik ve yeni Gotik hâkim. Yugoslavya'nın en usta heykeltıraşları hep Zagreb'te; en tanınmışları Augustincic ile Moskova'da yakın bir dostluğum olmuştu; dinamik heykeli sevenlerin hoşuna gidiyor yarattıkları; Augustincic bugünlerde bir Kızıl Ordu anıtı üzerinde çalışıyor.

Bazı yabancı gazeteler Zagreb'i muhalefetin merkezi olarak göstermek istiyorlar. Bu son derece yanlış bir kanı. Burda monarşistler yok olmaları da imkânsız: krallar Hırvatlara inatla ve özellikle zulmetmişler. Bölücülerin faaliyetleri de iflas etti; bunlar Hırvatistan'ı alçaltmaya ve umutsuzluğa yöneltiyorlardı; o kadar çok Sırp, Yahudi ve Hırvat kanı akıttılar ki, sanki Zagreb'in taşları bile Pavelic'i lanetliyor.

Muhalefet yanlış oyununa burada da devam ediyor: Macek taraftarları sözümona federatif cumhuriyeti desteklediklerine yemin ediyorlar. Ama gazetelerinde "Çetniki"leri kınadıkları halde, "Ustaşı"lerin vahşetini suskuyla geçiştiriyorlar. Sahte ve gerçek anti-faşistleri birbirinden ayırt edebilmek için çok iyi bir kıstas var: sahte anti-faşist yabancı faşistlerin maskesini indirirken yerli faşistlerinkini örter.

Macek'in birkaç zengin köylü taraftarı var; yine de bunlar Hırvatistan'ın ancak onda biri eder. Muhalefettekilere Katolik ruhaneler yardım etti: Yugoslav piskoposları yayınladıkları tanrı bilimle hiçbir ilgisi bulunmayan bir bildiriyle iman sahiplerine seslendi –bu bildiri Halk Cephesine karşı yapılan bir siyasi açıklama niteliğindeydi.

Piskoposlar niçin hükûmetten yakınıyor? İleri sürdükleri suçlamanın maddelerini teker teker sayıyorum: birçok ruhani tutuklu; pazar günleri mitingler düzenleniyor ve bu müminlerin tapınmak için kiliseye gitmelerini engelliyor; artık okullarda din dersi zorunlu değil; toprak reformu, kilisenin elindeki arazileri aldı ve nihayet –kelimesi kelimesine alıyorum:

"Askerî birliklerde, çeşitli askerî hastanelerde, gençlik örgütlerinde insanın maymun soyundan geldiği öğretisi yayılıyor." Federal Yugoslavya büyük günahlar işledi: kilise vakıflarına el koydu, hatta Darwin'i keşfetti!

Elbette gerçek gizlenemez. Zagreb'teki Fransiskan manastırı baş papazı sıkılarak bana, işgal sırasında büyük sayıda keşişin Ustaşilere katıldığını anlattı; birçok keşiş böylece vahşi cinayetlere ortak oldu. Teolojik yayın organlarından birinin redaktörü olan teolog Zivkoviç'le konuşma fırsatı buldum, kendisi bana, Katolik kilisesinin hiçbir biçimde baskı altına alınmadığını söyledi.

Hırvatlar, arasında çok sayıda dindar Katolik bulunmasına rağmen, piskoposların yukarıdaki mesajı amacına ulaşmadı; ruhaniler bazı köylerde bu mesajı halka okumadı, çünkü müminlerin gazabından korkmuşlardı. Zagorye'deki sonuç ise daha da şaşırtıcı: ruhaniler mesajı okuyunca, köylüler toprak reformu kanununun uygulanmasını beklemeden kilise topraklarını paylaşmaya başladılar.

Muhalefet Zagreb'te yenilgiye uğradı. Burada akli başında insanlar yaşıyor, çoluk çocuk değil, insanlar yaşayarak faşizmin ne olduğunu öğrendiler; yol gösterenleri olmasa da yollarını yitirmiyorlar artık. Hırvatlar komşularıyla barış içinde yaşamak ve bütün halklarla maddi ve manevi ilişkide bulunmak istiyorlar. Batı Avrupa kültüründen çok şey almışlar; ama bu halkın batı sanatının etkisi altında kalması, onun vasale bağımlı olması demek değildir.

Hırvatların dostla ihtiyacı var, koruyucuya değil. Ve Hırvatlar sahte dostla gerçek dostu birbirinden ayırt etmeyi çok iyi biliyor. Bir partizan birliğinin kumandanı bana şunları söyledi: "Almanlar 1941 Ekiminde Moskova'ya dayandıklarını bildirince, savaşçılarından hiçbiri buna inanmadı. Bir köylünün bana şöyle dediğini hatırlıyorum: 'Bu doğru değil, yoldaş kumandan. Biz her gece top sesleri duyuyoruz; Ruslar Balkanlar'da.' O zamanlar bu sözler bana safça gelmişti, ama haklıydı. Biz topların sesini önce kulağımızla değil, yüreğimizle duymuştuk."

Sonbahar Zagreb'te son derece güzel geçiyor: garip villalar, parklardaki altın sarısı yapraklar, çevredeki gül rengi, soluk sarı ve kiremit rengi tepeler... Herhalde bu eski kent böyle genç olduğu, yüreğinde hep baharı yaşattığı için, burada sonbahar bu kadar güzel...

Dıştan bakan bir gözlemciye Slovenya Almanlaşmış bir ülke gibi gelebilir. Turist, Lyublyana'nın dar, Ortaçağdan kalma yollarını, müşterilerin bir bardak bira içip gazete okuduğu Viyana tarzı büyük kahveleri, zarif köyleri ve dağ başlarındaki küçük beyaz kiliseleri görüp, dağlı türkülerini dinleyince, burası Almanlaşmış bir ülke diye düşünebilir. Ama bu aldatıcı bir etkidir, küçük Slovenya yüz yıllar boyunca Alman yönetimi altında kaldı ve ne dili ne de özü değişti.

Çifte krallık (yani Avusturya-Macaristan İmparatorluğu) Çeklere, Polonyalılara, Hırvatlara göz yumdu, ama aynı hakları Sloven halkına tanımak istemedi. Avusturyalılar Slovenleri okullar, kışlalar, hapishaneler ve arpalıklarla Almanlaştırmaya çalıştı. Habsburglar dönemini mutlu bir dönem saymaya kalkmak saçma bir davranış. Yugoslavya'da III Reich ordusuyla ilk karşılaşan Sloven halkı oldu ve bütün acıları tattı: Hitler Slovenya'yı yok etme kararındaydı. Okulları, kütüphaneleri, müzeleri olan bu ileri halk, kendine özgü edebiyatı ve gelenekleri bulunan bu halk, bir hiç olarak gösterilmek istendi. Führer Slovenya'nın büyük bir bölümünü Almanya'ya kattı, daha küçük olan bir parçasını ise Duçe'ye armağan etti. Alman-İtalyan sınırı, Lyublyana'nın üç kilometre ötesinden geçiyordu. Almanların yerleştiği geniş bölge, Slovenlerden temizlendi, buralara Alman göçmenleri yerleştirildi. Almanlar kütüphane ve evlerdeki bütün Slovence kitapları yaktı; diğer birçok ülkeye oranla çok daha fazla okuyan ve bir kültür ülkesi olarak tanınan Slovenya kitapsız kalmıştı... Sloven dilinin kullanılması yasaklandı. Bu kez, ülkeyi Almanlaştırma politikasını yürütenler profesörler değil, Gestapo ajanlarıydı. İtalyan faşistleri de hocalarından geri kalmak istemedi: Sloven aydınlarını toplama kamplarına gönderdiler.

Doğanın şiirsel görünüşünü unutamayacağım: karla örtülü dağlar, zümrüt yeşili söğüt ağaçları, bir kadınlar manastırının bahçe-sindeki yaşlı, ulu ağaçlar. Gestapo ajanları bu manastırda, boyun eğmeyenlere işkenceler yaptılar ve bir uçurumun kenarında onları kurşuna dizdiler.

Slovenya teslim olmadı. Sınav zamanı geldiğinde halk kendi birliğini çok daha güçlü hissetti; Hırvatistan'a, Sırbistan'a oranla bu ülkeden daha az hain çıktı ve Almanlar bu ülkeyi özel bir hırsla kırıp geçirdi. Bütün halk ayaklandı. Lyublyana yakınlarındaki dağlarda sık sık partizan birlikleri görülürdü. Almanlar bir sabah uyandıklarında başkent in en yüksek kilise kulesinde Yugoslav bayrağını gördüler; bu sadece bir gencin cesareti değil, aynı zamanda halkın onlara verdiği bir cevaptı.

Çarpıcı bir tören izledim: partizanların ölüleri dağlardan köy mezarlığına indiriliyordu. Azizler yortusu arifesiydi. Törene katılan kitle bir çığ gibi büyüdü –bağcılar, çobanlar, askerler, kadınlar, çocuklar– ve bu çığ çoğaldı, çoğaldı. Çevre köyler yetişebilmek için trene hücum ediyordu. Evlerin üzerinde kara matem bayrakları dalgalanıyor, dağ başlarındaki kiliselerde çanlar çalıyor, vadilerde partizan tükürleri yankılanıyordu. Burda insan bu halkın yaptığı fedakârlıkları duyabiliyor, onun onurlu ve sadık yüreğini görebiliyordu.

Bir İngiliz gazetecisi okuyucularına şöyle bir teminat veriyordu: “Mareşal Tito, Yugoslavya’nın sadece en geri bölgelerinde güçlü bir desteğe sahip. Bir ölçüde de olsa, uygarlıkla teması bulunan nüfusun oturduğu bölgelerde, rejimin baskısı derhal fark ediliyor ve bu bölgelerde batının yardımı bekleniyor.” İşgalcileri destekleyen Sloven papazlar partisinin önderleri, Almanlarla birlikte kaçtılar; bunların sayısı zaten çok azdı ve hemen hemen hiç taraftarları yoktu; şimdi Slovenya’da tek bir muhalefet partisi, fraksiyon ya da grup yok. Seçimlerde herkes cumhuriyet için oy verdi. Herhalde, Slovenya “Yugoslavya’nın en geri bölgesi”! Dağlarda okuma yazma bilmeyen ihtiyarlar da hayatlarının son günlerinde öğrenmeye karar veriyorlar, bunların sayıları çok az; Slovenya nüfusunun %98’i okul eğitiminden geçmiş. Köylerde yedi yüz ilkokul ve elliden fazla ortaokul var. Gazetelerin toplam tirajı beş yüz bini buluyor; oysa Slovenya’nın toplam nüfusu sadece bir milyon yüz bin kişi. Köylerin dörtte üçünde elektrik var. Her yanda mükemmel sokaklar, bir sürü sanatoryum, çocuk yurdu ve kaplıcalar. Lyublyana çok iyi düzenlenmiş bir kent: olağanüstü güzellikteki Tivoli parkı, büyük bir üniversite kütüphanesi, üç

müze, Yugoslavyadaki tiyatrolarının iyilerinden sayılan iki tiyatro. Ve okuyucu, peki bu kentte kaç kişi oturuyor acaba, diye soracaktır herhalde: Yüz bin kişi.

Sloven edebiyatının kurucusu olan ozan Presern, 1849'da öldü; heyecan ve acı bir alaycılıkla dolu bir romantikti. İncelikle dolu sone-ler yazmış, ama şiirleri halka yakın, köylüler onun sonelerini türküye dönüştürmüş. Viba köyünde, Presern'in doğduğu evi, boyalı beşiğini, duvarlardaki kutsal resimleri ve eski bir iplik çıkırgını gördüm.

Edebiyat burada halktan kaynaklanmış ve halkın yanında yer almış; son yüzyıl içinde güçlenmiş ve farklı yapılar kazanmış. Çeşitli edebi biçimlerin ve akımların temsilcileriyle konuştum. Slovenler özenle, gerçek bir kitap hastasının beğenisiyle kitap yayınlıyorlar. Romanların baskısı elli bin ile altmış bin arasında değişiyor (bu kitap-ları sadece Slovenler okuyabilir, çünkü Slovence Hırvatlar ve Sırplar tarafından çok zor anlaşılan bir dildir). Burada birçok bakır işleme ustası var. Müzik çok gelişmiş ve Slovenler genç bestecileriyle gurur duyuyorlar.

Slovenler enerjik ve çalışkan bir halk. Ülkeyi birçok kuşağın alın-teri yaratmış; şimdi her şeyi yeniden ayakları üstüne dikmek için çalışıyorlar. Trziç'de kaldım, buradaki büyük ayakkabı fabrikaları çıplak ayaklı Sırplar için üretim yapıyor. Yugoslav döküm sanayi-sinin en büyük merkezi olan Yensenice'den geçtim; yüksek fırınlar çalışıyordu orada. Kömürle demire ihtiyaç vardı, üretimi arttır-mak için işçiler ellerinden gelen her şeyi yapıyorlar; ray ve tel imâl ediyorlar. On iki bin maden işçisi Almanların barbarca kullandığı maden ocaklarında çalışıyor. Eğer Lyublyana'da akşamlar, Zagreb'e ve Belgrad'a oranla daha karanlık geçiyorsa, bu, bütün Slovenlerin içlerinde taşıdıkları güçlü dayanışma duygusundan ötürüdür; halk burada açık yüreklilikle şöyle diyor: "Sırpların kömüre bizden daha çok ihtiyacı var..."

Sloven ailelerinin yanında kalan Sırp çocuklarını gördüm; burada yeniden kavuşulan sadece beyaz ekmek değil, aynı zamanda sevgi, sessizlik ve bu ülkeye özgü iyi düzenlenmiş basit ve sıkıntısız bir ha-yat. Slovenlerin şimdi refah içinde yaşadıklarını sanmak yanlış olur;

Almanlar onların en büyük zenginliklerini, yani sığır sürülerini yok etti; yine de yoksul Slovenya, ekmeğini Yugoslavya'nın diğer halklarıyla bölüştü. Yılların akışı içinde yüz bin kadar çocuk Bosna'dan buraya gelmek zorunda kaldı. Halkın ve nüfusun büyüklüğünü kim bu sayıyla ölçebilir?

VI

Slovenya'da sık sık "Trst"-Trieste'den, bazen heyecanla, bazen kederle söz edildiğini duydum. Birçok Sloven Yugoslav sınırının ötesinde yaşıyor bugün ve diplomatların bu küçük ama onurlu halk üzerinde oyunlar kurmaya devam etmesi anlaşılmasa bir olay değil. Trieste, Pola, Gorica ve birkaç tartışmalı bölge, İngilizlerin ve Amerikalıların işgali altında: buralara "A Bölgesi" deniyor. Eskiden İtalyanların elinde bulunan ve nüfusunun ezici çoğunluğu Sloven ve Hırvatlardan oluşan diğer bir parça Yugoslav birlikleri tarafından işgal edilmiş: burası da "B Bölgesi"; bunların dışındaki köyler ve küçük kasabalar Fiume'ye, Hırvatça deyişle "Rijeka"ya bağlı. İstria adalarının ve Slovenya kıyısındaki diğer adaların geleceği henüz karara bağlanmadı. Yugoslavlar bu bölgelerdeki nüfusun ezici çoğunluğunun Hırvat ve Slovenlerden oluştuğunu, çeyrek yüzyıl boyunca İtalyanların bu çoğunluğu baskı altında tuttuğunu, bütün Hırvat ve Sloven okullarının kapatıldığını (dört yüz seksen ilköğretim ve yedi ortaokuldu bunlar), halkın ana dilini kullanmasının yasaklandığını bildiriyorlar.

A bölgesine girmeyi başaramadım, ama B bölgesini baştan başa dolaşım. Sonunda ana dillerini konuşma hakkını elde eden Sloven köylülerini, aydınlık, bayraklarla süslü Hırvat köylerini, partizanları gördüm. İstria ya da Slovenya kıyısındaki halk, Yugoslav halkları arasına katılmıştır ve Vladimir Gorton partizan tugayının eylemleri tüm Yugoslav halklarının yazdığı destanın bir parçasıdır. Şimdi başka bir konudan söz etmek istiyorum: İtalyanların B bölgesinde nasıl yaşadıklarından. A bölgesindeki gazeteler ısrarla Yugoslav makamlarının İtalyan halka baskı yaptığını ileri sürüyor.

Önce bu gazeteler üstüne birkaç söz edelim, Trieste'nin etnik özelliği şu sıralarda büyük bir tartışma konusu: burada kaç Sloven, kaç İtalyan var? Faşistlerin etnik bir kategori olarak ele alınıp alınamayacağını bilmiyorum; elbette Trieste'de hâlâ bir sürü faşist var –açık ve gizli faşistler. Faşistlerin yeni Yugoslavya'ya karşı düşmanca davranması kimseyi şaşırtmıyor. Asıl şaşırtıcı olan, A bölgesindeki faşistlerin sadece rahat yaşamakla kalmayıp, aynı zamanda yayın işleriyle uğraşma olanağını bulabilmeleri. Önümde Katolik gazetesi “Vita Nuova” duruyor; başmakale Yugoslavlarla İtalyanlar arasında bir yakınlaşma olanağı bulunup bulunmadığını araştırıyor. Bu olanakla cübbeli beyler şöyle alay ediyor: “Kızilderililerle Yeni Gine yerlilerinin, Patagonyalılarla Finlilerin ve Ruslarla Almanların kardeşliğine aklımız yatıyor, ama İtalyanlarla Yugoslavların kardeşliğine asla inanmıyoruz.”

“La coda del diavolo” adlı dergi, şöyle bir karikatür yayınladı: “Güzel ve ucube”. Üstünde “Ormangoslavya” kelimesi yazılı bir maymun, bir İtalyan kızının gırtlaklarını sıkıyor.

Triesteli kışkırtıcılar bazen sözden eyleme geçiyor. Trieste'den gelen provokatörlerin tam sokak gösterileri düzenlemeye çalıştıkları bir sırada, Capodistria kasabasıdaydım; kasaba sakinlerini, işgal makamları tarafından çıkarılan parayı boykot etmeye çağırıyorlardı.

Yugoslavların özgürlük kazandıktan sonra, bu özgürlüğü İtalyanların elinden almaya kalkıştıkları doğru olabilir mi? Bu konuda sahil kasabası Isola'yı örnek gösterebilirim. Bu kasabada balıkçılar ve konserve fabrikalarında çalışan kadın işçiler yaşıyor. Kasaba İtalyanlardan oluşan bir belediye meclisi tarafından yönetiliyor. Okulda İtalyan öğretmenler ders veriyor. Konserve fabrikaları hummalı bir biçimde çalışıyor –hem Yugoslavya, hem de İtalya için. Küçük bir “trattoria”da (Lokantada) balıkçılarla birlikte bir gece geçirdim, işçi kadınlarla konuştum; burada hiçbir ulusal zıtlık yok. Denizdeki fırtınalar ve ağır iş İtalyanlarla Slovenleri birbirine yaklaştırmış. İtalyan aydınları, faşizme, ulusal dar görüşlülüğe ve “Roma İmparatorluğu” masallarına bulaşmış. Basit halkın içinde ise durum bambaşka; her şeye rağmen halk özgürlük sevgisini sür-

dürmüş; bunun için Trieste ve Cenova'daki arkadaşlarına oranla, Isola'daki işçi ve balıkçılar, yeni Yugoslavya'da daha özgürce soluk alıyor.

Eski ve güzel görünüşlü Pirano kasabasına bir göz atalım. Belediye binasının önünde Venedik aslanı arması ile kesişen iki bayrak var: Yugoslav ve İtalyan bayrağı. Çocuklar okulda Ada Negri'nin şiirlerini okuyor. Garibaldi Meydanı çok gürültülü; İtalyanların gezindiği, tükürdüğü tartıştığı bir meydan. İtalyanların bulunduğu her yerde olduğu gibi, burada da her şey yüksek sesle ifade ediliyor. Kadın satıcılar portakallarını, incirlerini övüyor. Kahvelerin terasında iş adamları oturuyor; sadece bütün kanunları değil, dünya rejimlerinin tümünü eleştiriyorlar ve bir yandan da buruk tatlı vermutlarını yudumluyorlar. Akşamları genç kızlar askerlerle dans ediyor. Üzerlerinde güneyin kocaman yıldızları var. Triesteli Pasquillante'lerin, talihsiz İtalyan kızlarını boğduğunu iddia ettikleri korkunç maymunları göremediğim için, inşallah okuyucu homurdanmaz.

Bir zamanlar Avrupa'nın en gözde kaplıcalarından sayılan Abbazia hoppa, hayalci ve saf, 19. yüzyılın damgasını hâlâ taşıyor. Ilık bir akşam, palmyeler, çay bitkisi, dalgaların kıyıya sakın vuruşu... Sahilde bir kahve; hayal kuran insanlar. Otellerden birkaçı şimdi hastane olmuş, diğerleri ise turistlere açık tutuluyor. Çok değişik bir yer; her yanda turistler.. Avrupa, göz kapaklarını biraz olsun kaldırarak, ilk kez uyuşukluktan kurtuluyor; insan böyledir, arayan sonunda kendine bir cennet buluyor ve bu bulduğu da büyük ihtimalle cennet olmuyor. Otel sahiplerinden bir İtalyan, becerikliliğini hemen ispatladı; otelinin adı "Regina" idi; kısa zamanda yeni bir tabela hazırlattı: "Moskova".

Ve maceracı Gabriele d'Annunzio'nun Avrupa'nın savaş sonrası uyuşukluğundan yararlanarak işgal ettiği ve bu olayla bütün dünyanın tanıdığı Fiume'ye geldik sonunda. Fiume hava saldırıları sonunda iyice yakılıp yıkılmış; liman yok edilmiş; sanayi işletmelerinin dörtte üçü, oturan evlerin üçte biri tahrip olmuş. Bunlara rağmen kent canlanıyor; nüfusu altmış binden seksen bine çıkmış; İtalyan-

lardan birkaç yüzü İtalya'ya döndü: Burada yaşamının artık daha zor olduğunu söylediler. Tersaneler, büyük çelik fabrikası "Torpedo", petrol rafinerisi ve bir kontrplak fabrikası çalışıyor. İtalyan işçileri duvarlara, "Yugoslavya'yı istiyoruz, Tito'yu istiyoruz!" diye yazıyorlar. Dükkânlar açık; Belgrad'tan daha çok mal bulunuyor. Tiyatroda Garlo Veneziani'nin İtalyanca bir eseri oynanıyor. İtalyanca bir gazete, "La voce del popcle" (Halkın Sesi) yayınlanıyor. On İtalyan lisesi ve ortaokulu var; öğretmenler tarih kitabı bulamadıklarından yakınıyor -Zaten İtalya'da da tarih kitabı bulunmuyor; faşist dönemde yayınlanmış olan eski tarih kitapları için, Triesteli yeni iman etmiş bir "demokrat", nazikçe, "bunlar biraz eskidi," dedi. Sinemada belgesel bir Sovyet filmi gösteriliyor ve ateşli İtalyanlar Sovyet tanklarının Berlin sokaklarından geçişini büyük bir alkış fırtınası ile karşılıyorlar. İtalyan aydınlarının temsilcileriyle görüştüm; Moskova üzerine bir sürü sorular sordular ve Yugoslavya makamlarının İtalyan kültürüne karşı anlayışlı davrandığını söylediler.

Avrupa coğrafyası burada büyük farklılıklar taşıyor; kıyı kentlerinde oturan İtalyanlar, sanki büyük Slav deniziyle çevrili olan adalar oluşturuyor. Faşizm denizi yok etmeye çalıştı, ama yeni Yugoslavya, adaları yok etmeyi asla düşünmüyor; eski hastalıklar unutuldu ve bu ülke, İstrien ve Dalmaçya kıyısındaki İtalyanlara elini uzattı. Burada insanlar barışa susamış; ve Pasino'da tek bir el değil, binlerce el -öyle görünüyor- eski bir evin duvarına şu sözleri yazmış: "Düşmanlığa son!"

O halde düşmanlığı yeniden alevlendirmeye çalışan kimi B bölgesinde İtalyan halkına tam bir özgürlük tanıyan Yugoslavlar mı, yoksa güpegündüz Slovenleri öldüren, yiğit Yugoslavya'yı iğrenç bir orangutan biçiminde göstermeye kalkışan Triesteli faşistler mi? Ben diplomat değilim, sınırlarla uğraşmak istemiyorum, bunlarla başkaları uğraşacak. Ama dünya savaşlarının ikisinde de bulundum, yeterince kan ve kül gördüm. Ve B Bölgesini gezdikten, A Bölgesindeki gazetelerde verilen dersleri okuduktan sonra, şunu söyleyebilirim: kardeşlik kardeşliktir, provokasyon ise provokasyon!

Dalmaçya'ya çoğunlukla "Yugoslav Rivierası" derler; Split ya da Dubrovnik Nice'le mukayese edilir; çiçek serlerinin havası, sayısız gazinoları, ultra modern otelleri ile çağ dışı aylakları kendine bağlayan Riviera'nın o zorlama çekiciliğine, buranın ne insanında, ne de tabiatında rastlanıyor. Dalmaçya'da her şey doğal; insanların yüzünde ismarlama bir gülümseme ve neşe yok, doğa güzel ve el değmemiş.

Dalmaçya kıyısı dar bir toprak şeridinden oluşuyor sadece, sanki oluşumunu şanslı bir rastlantıya borçlu; hemen ardında dağlar başlıyor, kireçten ve kayalardan meydana gelen verimsiz bir yığınak bu. Kıyıda incir ağaçları, asma kütükleri, portakal, limon ve zeytin; dağlarda ise daracık arpa tarlaları. Buralarda tırpanla kuru otlar kesiliyor sadece, insanlar bu kayaların arasında nasıl yaşıyor, anlaşılır şey değil!

Geceleyin yolumuzu şaşırdık, tepelerin arasında içerilere doğru gittik, sabahleyin kendimizi Nuniç köyünde bulduk. Altı yüz can yaşıyor bu köyde; rutubetli, sefil kulübelerin içi soğuktu; paçavralar içinde çıplak ayaklı çocuklar. Buradaki insan türü güzel ve iri yarı; ince uzun, esmer kızlar, simsiyah, pırıltılı gözleriyle boz saçlı ihtiyarlar. Nuniç köylüleri sabırsızlıkla toprak reformunu bekliyor; verimli Yoyvodina topraklarına yerleşeceklermiş, Almanlar oradaki toprağı ekilmeden bırakmış. Dağlık Dalmaçya, ülkeyi talan edenlere karşı sabırla karşı koymuş ve küçücük Nuniç köyü bir düzine partizan çıkarmış.

Aslında kıyıdağıklar de geride kalmamış: Sibernik'te oturan on altı bin kişiden dört bin beş yüzü partizan olmuş -erkekler, kadınlar, gençler; kent, partizan savaşında bin sekiz yüz kişisini yitirmiş.

Kazanılan özgürlüğün üstüne şimdi Dalmaçya kıskançlıkla titriyor. Nuniç'te insanlar yarım kilo tuzun düşünüyör; Dubrovnik yakınlarında bir köyde, Çilipi'de bulunduğum sırada, köylü kızlarına sütçülük, bahçecilik, dikiş ve yemek sanatı öğreten bir ev idaresi okulu açıldı. Öğretmen Katya Novakoviç beni davet etti; bölgeye yeni yerleşen köylülerden birinin kızıydı. Varlıklı bir çiftlik; inekler ve

kazlar. Katya'nın sağır büyük babası –doksanıncı yaşını sürüyordu– heyecanla karşıladı beni: “Gençken domuz çobanlığı yapardım, Ruslar o zaman Sırbistan’a gelmişlerdi; bütün hayatım boyunca Rusların yeniden gelmesini bekledim...” Katya bütün Ruslara soyut bir sevgi beslemekle kalmıyor, yazarlarımızı da tanıyor. Odasında, masanın üstünde bir resim asılı: Stalin Gorki’yle konuşuyor. Novakoviç’lerin iyi bir yaşantısı var –çok güzel bir jambon, özel bir şarap, dolaptaki porselenler; bu varlıklı aile cumhuriyet için yedi partizan vermiş.

Dalmaçya kıyılarındaki adalarda bulundum; bu adalar savaşın en zorlu aylarında Mareşal Tito’nun üssü olmuştu. Korçula ve Hvar adaları 15. yüzyılda Slav kültürünün büyük merkezlerinden sayılıyordu. Duygulu sevgi şiirleri yazan Hannibal Luçiç Hvar’da yaşamıştı. O zamanların anıtsal yapıları ayakta kalmış –Latin manastırları, gotik kiliseler, Rönesans şatoları; hemen yanı başlarında basit balıkçı kulübeleri, Zagrepli tücarların orada buradaki villaları...

Beni Hvar adasına Dalmaçyalı bir denizci, Drago Zivkoviç geçirdi; savaş sırasında bir partizan birliğinin kumandanı olarak, herkesçe bilinen eylemlere katılmıştı. Faşistler başına dört milyon Dinar ödül koymuşlardı; yüzünde yara izi, capcanlı, cin gibi gözleri olan, aydınlık bir kafa. Drago Zivkoviç şimdi Rus gramerinin başında oturuyor ve Rusçada “y”yi doğru olarak telaffuz etmenin faşistlerle uğraşmaktan daha zor olduğuna yeminler ediyor.

Savaş Dalmaçya’yı yakıp yıkmış. Köylülerin giyecek elbisesi yok; kentlerde yeterli miktarda yiyecek bulunmuyor. Tabii kıyıda durum Sırbistan’a oranla çok daha kolay: meyve etin, sıcak kış güneşi kumaşın yerine geçiyor. Belki iklimle, ya da Dalmaçyalıların karakteriyle açıklanabilir, ama yine de Split’teki kadar çok sayıda neşeli insanı hiçbir yerde görmedim; orada iş günleri de bir bayram gibi geçer. Eski duvarların koruduğu güzel bir kent burası. Çeşitli dönemlerin mimarisi, birbirini yok etmeden, barış içinde bir arada yaşamış ve şimdi de böyle yaşıyor... Pazar meydanları, kırmızı biber dağları, mor üzüm salkımları, pırıl pırıl ışıldayan iri balıklarla dolu iken, birden büyük bir mitinge dönüşüyor. Gecenin geç saatlerine kadar dar sokaklar, bağırışlar, şarkılar ve kahkahalarla doluyor.

Rönesans döneminde yaşayan ozan Ivan Gunduliç, “ejderhanın dişleri” olan Türkler ile “kızgın aslan” Venedik’in yurdunu parçaladığını yazıyordu. İtalyanlar ise Dalmaçya’yı kendi bölgeleri saymışlardır. İşgal sırasında eski taşların üzerindeki Slavca isimleri kazıdılar ve “burası bizim toprağımızdır” diye yazdılar. Bir turist buraları gerçekten İtalyan toprağı sanabilir. Pencerelelerden çamaşır sarkan dar sokaklarıyla, üstü hasırla örtülü şarap şişeleri ve bu şişelerin içindeki koyu, sert şarabıyla, Rönesanstan kalma büyük kapılarıyla, deniziyle, güneşiyle sanki İtalyan toprağı gibidir buraları. Ama bütün bunlar ne diye İtalyanların tekelinde olsun? Gerçi yirmi yıl boyunca, Mussolini, Akdeniz İtalyan gölüdür, “mare nostrum” (bizim denizimizdir) diye bağırdı durdu, ama sonunda bu gevezeliklerin karşılığını ayaklarından asılarak ödedi. Akdeniz kıyısındaki bütün kentlerde ortak yönler vardır; Split’in Cenova ile olduğu kadar Barselona ile de benzerlikleri vardır.

Rönesans döneminde dünya sanatı İtalyan yapı ustaları, heykelticileri ve ressamlarıyla zenginleşti; Rönesans Dalmaçya’ya da çok şey kazandırdı. Ama o zamanlardaki Dalmaçya resmi, içinde taşıdığı değişik bir uyumla komşularından ayrılırdı. Split yakınlarında, masalsı Trogir bulunuyor, tüm kent sanki bir müze, her ev bir sanat anıtı. Eski surların kuşattığı, bir koyda düşler içinde yüzen küçük bir taşra kenti için bu aşırı bir olağanüstülük. Trogir’in bu kadar çeşitli üslubu bağrında barındırması şaşırtıcı –ateşli bir gotiğin kaprisleri, Rönesansın sakin uyumu baroğun fantastik doğalcılığı... Çeşitli mimari dönemlere ait jeolojik tabakalar gibi ayrı ayrı seçilen binalar var. Dalmaçya sanatının bağımsızlığı Trogir’de iyice anlaşılıyor. İtalyan sanat tarihçilerinin Ivan Duknoviç’i Giovanni Dalmati diye adlandırmaları saçma; Duknoviç’in heykellerinin kendine özgü bir görünüşü var, tıpkı Nikolay Bozidaroviç’in tablolarının, Andrey Buvin’in ya da Yuri Dalmatineç’in yapıtları gibi. Dalmaçyalı ressam ve heykelticilerin, İtalyan çağdaşlarına oranla daha yoğun ve içsel olduğunu, onlarda daha az yapmacık ve alışılmış güzellik bulunduğunu söylemek

isterim, İtalyan ustalarının değerini küçümsemek isteği yok bende. Assisi, Siena ve Floransa'da ne olağanüstü günler geçirdim ve sanatın bu asla kurumayan kaynağı diğer milyonlar gibi beni de serinletti. Benim isteğim, Dalmaçya'da kendine özgür bir kültür yaratan yüksek yetenekli sanatçılar bulunduğunu belirtmek.

Okuyucu sorabilir: bu eski taşlar üzerine yapılan kavga niye? Bu konuları, coşkusuz sanat tarihçilerine bıraksak; nerede doğmuş olursa olsun fark etmeyen büyük bir sanatın bize verdiği sevinçle yetinsek daha iyi olmaz mı? Parnass dağlarına gümrük engelleri dikmek isteyen son kimseyim; eğer ben Dalmaçya sanatının bağımsızlığı konusunda ısrar ediyorsam, bu ölümler üstüne yapılan tartışmanın çok kez hırs yahut dar görüşlülükle canlılarda birleştirilmesinden ötürü. Almanlar ve İtalyanlar yabancı bir bölgeyi gasbetmek istediklerinde Slavların kültürel geriliğine dayanıyorlardı. İtalya'da küstahlar bugün de ortadan kalkmadı, hatta yenilgiden faydalanmak istiyorlar; İsterien yahut Trieste'nin kaderi üstüne yürütülen tartışmayla Dalmaçya'nın taşları birbirine karışıyor. Başka ülkelerde, şu ya da bu Slav halkının çocukluk çağında olduğunu, vesayet altına alınması, bunun için de bir vasi gerektiğini söylemeyi iş edilen az kimse yok. Vasilerin bakır ve çinkoyu, Rönesans mermerinden ve eski parşömenlerden çok daha iyi tanıdıklarını da eklemek gerek.

Dubrovnik, Slav halkının kültürünü küçümsemek isteyen tüm iftiracılar büyük bir karşılık. Dubrovnik cumhuriyeti bin yıl sürdürdü varlığını ve ardında büyük anıtlar bıraktı. Kale duvarları çeviriyor kenti ve her duvarın benzeri hiçbir yerde yok. Vileti-le-Duc, Carcassonne'yi onarmakla görevlendirilince, bu duvarlar üstünde çalışmak üzere buraya geldi, üst kuleden kent, dağlar ve deniz görülüyor; bu görüntüden zorla ayrılıyor insan. Dubrovnik depremle iki kez yıkıldı, yine de birçok harikulade yapı ayakta kaldı; son savaşta Dubrovnik bir kez bombalandı, bu kez de şansına kurtuldu, bombalar denize düştü. 14. yüzyıldan kalma cumhuriyet sarayı özellikle güzel, romantik sütunlarla gotik üslubunda. En değerli romantik anıtsal yapılardan biri, Fransiskan manastırı. Kentte, Slavca kitapların ilk baskılarıyla 12. yüzyıldan başlayan ve tüm Balkan ülkeleri-

nin tarihiyle ilgili belgeleri toparlayan son derece zengin bir arşivin bulunduğu kütüphane var. Önümüzde Dubrovnik'in geçmişi uzanıyor. Arapların 9. yüzyılda yaptığı kuşatma, Sırp krallarıyla yapılan ticaret, rakip Venediklilerle yapılan savaş, Mısır sultanlarıyla yapılan anlaşmalar, köleleştirilen Sırp; ve Dubrovnik, yıkıntılar içinde göçen Bizans'ın bilginleri için bir sığınak oldu; Cumhuriyete, Bab-ı Ali ile Macaristan arasındaki çatışmaya dayanma olanağı veren becerikli bir diplomasi yürütüldü. Dubrovnik filosu Fransız-İspanyol savaşına katıldı; barışta olduğu gibi savaşta da kendine özgü bağımsızlığını kiskanç bir biçimde korudu. Dubrovnik ne Osmanlıların, ne Macarların, ne İtalyanların ve ne de Almanların aşabil-diği, tek bağımsız Slav adası oldu. O dönemde Hırvatlar, Sırp, Slovenler ve Bulgarlar gözlerini hayranlık ve umutla Dubrovnik'e çevirmişlerdi; burası güney Slavların merkezi olmuştu.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Dubrovnikli ozanlar yabancı dilde yazıyordu; İly'a Çreviç, Latince yazıyor, Roma'da "Ozanların Kralı" diye anılıyordu. Hırvat edebiyat dili özellikle 15. yüzyılda olgunluğa ulaştı; Ariosto, Dubrovnikli Maruliç'i ilahi bir ozan olarak niteliyordu. 17. yüzyıl başlarında Dubrovnik'in en büyük ozanlarından biri olan Ivan Gunduliç bütün Slav dünyasının ilgisini üstüne çekti. "Osmanlılar" adlı şiiri, Osmanlılara karşı yürütülen savaş anlatıyordu. Büyük bir ustalığı ve geniş bir yaratıcılığı olan bir ozandı; şiirinden birkaç mısrayı çevirmeye çalışayım:

*"Ah, gözlerim şimdi açıldı! Gördüğümüz her şey,
Saydığımız her şey, Yanan mum,
Rüzgârın sürüklediği duman,
Bir sabah düşü,
Güneş altında kar,
Kısa bir bakış,
Sağlam bir elin attığı ok...
Ve şafak sökerken doğan insan,
ölüyor hemen..."*

Gunduliç'i büyük bir ozanlar dizisi izler: Ivan Buniç, Palmotiç, Mençetiç ve diğerleri. Ve mermerlere, bahçelere, Dubrovnik'in zeytin ağaçlarına bakıyorum: burada yeni açan güllerin güzelliğinden söz eden Pierre de Ronsart değil, Ivan Gunduliç...

IX

Makedonya uzun zamanlar diplomatlar için bir kabus, gazeteciler içinse bir yemlik olmuştur; bu bölge, Avrupa'nın sürekli kanayan yarası sayılırdı. Eğer gazeteler Makedonya'dan söz etmeye başlarsa, herkes anlardı ki, savaşın patlaması yakındır. "Cafe de Commerce"nin sürekli müşterileri, ya da Pickwick kulübün üyeleri, "Ne çabuk kızan insanlar bunlar", diye iç çekerlerdi. Yine de Makedonlar dünyanın en barışsever halklarından; topraklarına çok bağlılar, ama bu ülkenin toprağı pek verimli değil –bağlar, tütün ekilen birkaç vadi ve çepeçevre dağlar, dağlar, yalnızca dağlar...

Kuraklık eskiden beri Makedonya'nın kaderi olmuş; toprak parçalara ayrılmış. Yüzyıllar boyunca Osmanlı hâkimiyeti altında kalmış; sonra acılarla kazanılan, sancılarla gelen özgürlük, tıpkı bir çocuğun dünyaya gelişi gibi. Bir "Makedonya Sorunu" olduğunu herkes bilirdi, ama hiç kimse Makedon halkının varlığını tanımak istemezdi. Bu toprakların sahte, görünüşteki kurtuluşu için çok kan aktı. Türklerin, Bulgarların, Sırpların ve Makedonların kendi kanları, Üsküp'te oturanları Sırp kurdilerinden sayarlarken, Bulgarlar hayır, bunlar bizdendir derdi. Belgrad'taki kodomanlar Makedonya'nın adını bile yasaklamışlardı; ülke "Güney Sırbistan" adıyla anılırdı, "Makedon" kelimesi sadece ihraç edilen tütünün markası olarak kullanılabiliyordu. Birçok Makedon, isimlerinin sonundaki takıyı değiştirmek zorunda bırakılmıştı: Apotolski Apostoliç oluyordu, Popov ise Popoviç.

Makedonlar boyun eğmediler, dağlara çıktılar, yeraltına indiler, illegal harekete geçip devrimci örgütler kurdular, hapishaneleri doldurdular ve yiğitçe öldüler. Kendilerini hep geride tutan çeşitli türden entrikacılar tarafından Makedonlar sık sık ölüme gönderildi. Ve Makedonlar bambaşka bir konu uğruna öldüklerini bilmiyorlardı.

Yıllar boyunca bu ülkeyi kemiren hastalık, şiddetli nöbetlere dönüştü; doktorlar omuzlarını silktiler; kurtuluş imkânsız görünüyordu. Ve ölüm, yeşilimsi gri renkli üniformalar (yani, Alman üniforması) içinde, Makedonya'nın önünde belirince kurtuluş geldi çattı. General Apotolski'nin (Apostoliç değil) partizanları, Sırp'ların, Hırvatların, Karadağlıların, Slovenlerin yanına katıldı; Makedonlar, Yugoslavya'nın ayaklanan halklarıyla ortak bir dil buldu. Makedonya sorunu nasıl çözüldü? Makedonlar ilk kez Makedon olabildiler; Üsküp artık bir federe cumhuriyetin başkenti. İlkokullar öğretime anadille yapılan derslerle başlıyordu. Bir Makedon edebiyatı oluşmaktaydı, toprağa yeniden hayat kazandırılıyordu. Halkın sevincinin büyüklüğünü anlayabilmek için, üzerindeki baskının ne kadar ağır, ne kadar alçaltıcı olduğunu bilmek gerek. Üsküp'te, Obrida'da, Veles'te sokaklarda isim yerine numara yazılı olan tabelalar gördüm: "86. Sokak", "247. Sokak". Okuyucu, alçakgönüllü Makedonların Amerika'nın büyük kentlerine öykündüğünü sanmasın. Ama eski sokak adları Sırp zalimlerinin ve işgal döneminde de Bulgar baskısının küstahlıkları ile ilişkiydi; Makedonlar henüz yeni isimler bulamamıştı, şimdilik sayılarla yetiniyorlardı. Bunlardan, ülkedeki anıların ne kadar acı ve özgürlüğün ise ne kadar yeni olduğunu göstermek için söz ettim: Sonunda kendi adını taşıma hakkını elde eden insanlar, hâlâ isimsiz sokaklarda yaşıyor.

Elbette bugün Makedonya ne bir çocuk yurdu, ne de bir çocuk bahçesi. Kırk yıl önce Petersburg'da N.P. Kondakov'un "Makedonya'da arkeolojik bir yolculuk" adlı bir kitabı çıkmıştı. Bu kitap Makedonya'daki eski yapı ve resim sanatını sanat tarihçilerinin gözü önüne sermişti. Seçim kampanyasına fresklerden daha çok zaman ayırmak zorundaydım ve yolculuğum da arkeolojik nitelikte değildi; ama yine de Makedonya'da görmüş olduğum eski sanat eserlerinden söz etmeliyim.

Ohrida'da dağ göllerinin kıyısında, Prilep ve Üsküp çevresindeki siyah kayaların ve kızıl kahverengi toprağın arasındaki, 11., 12., ve 13. yüzyıllardan kalma manastırlarda, zamanın ve insanların sakatladığı, pul pul dökülmüş ya da kılıçla çizilmiş, ama yine de hayat dölü

freskler günümüze kadar kalmış. Müşkölpesentler bu freskleri, eski Rus ikonları için söylediği gibi, “Bizans Sanatı” başlığı altında sınıflıyorlar. Üsküp yakınlarındaki Neresya, tıpkı Novgorod yakınlarında faşistlerin yok ettiği Neryazina gibi kendine özgü bir karaktere sahip. Güney Slavları arasında sanat gelişirken Bizans çoktan ölüm döşeğine uzanmıştı ve Neresya, Boyana ve Decan ustaları için Bizans temel bir kaynak değil, sadece Hellen uyumunun bir aktarmasıydı; tıpkı Cimabue için Roma’nın sadece bir aktarma olması gibi. Makedonya’daki fresklere bakıldığında, Bizans resminin kurallarının yıkıldığı anlaşılıyor –işte hareket, duygu, hayat gerçeğinin keşfi, doğanın sıcaklığı ve insani bedenler. Freskleriyle İtalyan Rönesansını başlatan Padualı Giotto’dan çok önce isimleri bilinmeyen Makedon ressamlar perspektifi, hareketi, dolgunluğu ve renklerin yaşantısını keşfetmişlerdi.

Başka bir örneği bulunmayan acılara, kesilmek bilmeyen savaşlara, baskıya, sefalete, karanlığa rağmen Makedon halkı yeteneklerini ve büyük yaratıcı özünü korumuş. Buradaki halk müziği, kendine özgü armonisi, bazen Şostokoviç, Prokofyef ve Honegger’i hatırlatan senkoplarıyla insanı şaşırtıyor. İki kişi “zurli” (bir çeşit flüt) çalarken, bir üçüncü kişi “tapan” denen büyük bir davulu çalıyor; sopa tapanın üzerine, sanki can düşmanıymış ya da cennet kapısıymış gibi gazapla, şiddetle ve heyecanla vuruyor. Buradaki ulusal kıyafetlerde parlak tonlar, renklilik yok; koyu mor, siyah ve kırmızı hâkim.

Makedon edebiyat dili yeni oluşuyor. Ağızdan ağıza dolaşarak yaşamını sürdüren sözlü edebiyat çok zengin, ama yine de Makedon diliyle yayınlanan ilk kitap bundan yedi yıl önce çıkmıştı (yani 1938’de). Şimdiye kadar bu dilde yirmi kitap yayınlandı; “Yeni Gün” adlı bir edebiyat dergisi çıkarılıyor. Makedonya’nın yetenekli ve coşkulu bir ozanı var, Venko Markovski; onu hem Makedon edebiyat dilinin yaratıcısı, hem de biçimde devrim yaratan bir sanatçı sayabiliriz –Makedonya’nın Lomonossov’u ya da Mayakovski’sidir aynı zamanda.

Besteci yönünden Makedonya çok zengin, bunlardan Prokopyef’in adını anacağım. Ivan Martinovski’nin ilginç desenlerini gördüm. Burada her şeye en başından başlanmak zorunda kalınmış. Şimdiden iki bin öğretmen, yüz beş bin öğrenci var, okul kitaplarının son forma-

ları baskıda. On lise, bir teknik okul, bir öğretmen okulu açıldı. En sonunda kendini halk saydırtma hakkına sahip olan bu halk bilime susamış.

Her şeyi toz pembe göstermek istemiyorum; yüzyıllar boyunca süren bir düşmanlık birkaç ay içinde ölmez. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Belgrad hükümetleri bu sakin bölgeye Sırp göçmenleri yerleştirdi ve onlara Türklerin topraklarını verdi; İkinci Dünya Savaşı'nda Bulgarlar bu göçmenleri sürdüler. Şimdi Sırp'lar geri dönüyor; Makedonlar tam bir güvensizlik içinde –eski hastalıkların anıları o kadar taze ki! Bu anlaşmazlıklar aşılacak zorunda; bu görev bilinçli Makedon aydınlara düşüyor.

Makedonya eskiden beri karmaşık nüfuslu bir bölge örneği olarak gösterilir: Çeşitli sebzelerden yaptıkları salataya Fransızların, “Macadoine” adını takmaları sebepsiz değil.

Nüfusun üçte birinden çoğu Arnavut, Türk ve Eflaklardan oluşuyor. Eflakların ana dilleriyle konuştukları mitingler; Türkçe tabelalar; Arnavut bayrakları... Yabancılar bu işe dil karşılığı diyorlar; ama yine de dillerin bu çeşitli çınlayışında ortak bir ses var; bu, özgürlüğün ve dayanışmanın sesi.

Prilep yakınlarındaki bir manastırda, Yunanistan'dan kaçan Makedonları gördüm; ölüm tehlikesi içinde topraklarını terk eden köylülerdi bunlar. İki yüz binden fazla Makedon sınırın öte yanında yaşıyor. Makedonya sonunda bir cumhuriyet oldu ve sınırlar bedeninde taşıdığı yaraları gösteriyor. Yunanistan Güney Makedonya'yı bir Yunan eyaleti haline getirme eğiliminde; daha bu yüzyılın başında çoğunluk Makedonlardan oluşuyordu; bunu birçok gezgin tespit etmiş –Ruslar, Fransızlar, İngilizler. Yunanistan Ege-Makedonyası'nın ulusal rengini değiştirmek için, elinden gelen her şeyi yaptı. Yine de 1931 yılında Lorina'da bulunan 9. Yunan tümeninin kurmay heyeti Başkumandanlığa yazdığı raporda, bölgelerinde oturan yüz yedi bin kişiden yetmiş yedi bin altı yüzünün Bulgarca konuştuğunu bildiriyordu (General filolog değildi, bunun için Makedoncayı Bulgarca sanıyordu). Mizahla hiçbir ilişkisi bulunmayan bazı yabancı gazeteciler Yunanistan'da kurulan

yarı faşist rejime, demokratik rejim diyorlar ve bu ülkeyi diğer Balkan ülkelerine örnek olarak gösteriyorlar. Bu gazetecilerin buralar da bir kere olsun dolaşmalarını isterdim; gerçi sokakları kötüdür ama, Ohride gölünün güzelliğine şaşacaklardır. Gerçekten de bu göl ünlü Comoer gölünden kat be kat güzel; ve Prilep yakınlarında, yaşlı bir köylü kadınından şunları duyabilirler: “Geldiler ve şöyle dediler, yaşayan bir Yunanlı olmak istemeyen kimse, ölü bir Bulgar olacaktır...” Makedonya tragedyası hâlâ sürüyor.

Verimsiz bir toprak. Zenginlikleri uzun zaman keşfolunmadı; uzun bir süre bu topraklar tarıma elverişsiz kaldı. Madencilik gelişmemişti, savaş alanıydı her yan. Şu küçücük kentin, Üsküp’ün neler geçti başından! İmparator Basilius Kral Samuel ile burada çarpıştı, Yunanlılar kenti ihanet sonunda ele geçirdi; sonra Bulgar Kralı Peter Deyan geldi; daha sonra ise Sırp kralı Nemanya; yeniden Yunanlılar ve yine Sırp lar; Kent kral Duşan’ın başkenti olmuştu; sonra Yohannes Kantakusenos geldi; sonra Türkler; Arnavut istilası; Birinci ve İkinci Balkan Savaşı; Sırp lar ve yeniden Bulgarlar... Çok kan aktı, onur da ortadan kayboldu. Köy evlerinde sandalye ve yatak bile yoktu; çıplak ayaklı çocuklar; yoksulluk. Savaşın yarattığı yıkıntıları, kuraklık izliyordu. Burada sağlanan buğday ancak kendi tüketimlerine yetiyordu; 1945 yılında da ancak yıl başına kadar zorlukla yetti. Ama artık ne kral, ne de çar vardı; buğday yüklü trenler yetiştirdi kısa zamanda.

Burada toprağın dörtte biri sürülüyor sadece. Şu sıralarda bir toprak reformu gerçekleştiriliyor. Belgrad traktör yolluyor. Yeni bir hayat başlıyor. Koşaç köyünde köylülere ne kadar vergi verdiklerini, ne kadar tahıl ve koyun teslim ettiklerini sordum. Köylülerden biri bana, “kendi anası uğruna insan her şeyini verir. Bunca kötü geçen yıllardan sonra işlerin daha kolay olması imkânsız. Artık ne kral, ne de çar var. Artık biz de insanız.” Heyecanla anlatılanların her kelimesi bambaşka geliyor; insan bunları dinlerken ilk kez boşuna kan akmadığını anlıyor –bu kanın altından yepyeni insanca bir onur yeşerecek.

“Balkan” kelimesi bir zamanlar ulusal kin, iç savaş, kardeş kavgası, saray darbeleri, cehalet ve barbarca geleneklerle eş anlamlı ol-

muştı. O zamanlar geçti artık. Balkanlar şimdi kültürel bir gelişme ve kıvılcımlar saçan bir yaratıcılık içinde; ve eğer, herhangi bir yerde “Balkan” kelimesi eski anlamında yine kullanılıyorsa, burası artık “Balkanlar”da değil, dünyanın başka bir bölgesindedir.

Kotor’dan (Cattaro) Cetinje’ye giden yolu birçok gezgin anlatmıştır; sadece güzel değil, aynı zamanda da dokunaklı bir yoldur bu. Arkada mavi körfez, sürekli güneş, güller, zeytin ağaçları, Rönesans döneminden kalma kapılar, neşeli ve kaygısız insanlar. Kavşaklardan döne döne bu yol bizleri ileri doğru götürüyor ve birden bambaşka, zor anlaşılır bir dünya çıkıyor karşınıza: Kayalar, kayalardan oluşan bir okyanus, serinlik, ıssızlık, Karadağ. Lovçen tepesinden kıyılar görülüyor –Güney, bahçeler, bolluk. Herhalde kaybolan cennet üzerine masallar da böyle türemiş. Peki, ne diye insanlar bu verimsiz kayaların üzerine yerleşmiş? Köylüler yarık ve çatlaklardan toprak alıp, kayaların üzerine taşıyor; bu küçük tarlalar, içinde sararmış sürgünler bulunan çiçek saksılarına benziyor. Yukarıdaki sorunun cevabını eski el yazmalarında buluyoruz: Burada yürekli insanlar yaşıyordu, fatihler önünde hiçbir zaman boyun eğmemişlerdi. Küçük Karadağ’ın tarihi kanla yazılmıştı. Sırplar Amseefeld Meydan Savaşı ile bağımsızlıklarını yitirirken, Karadağ ayaklanıyordu. Osmanlıların ve Venediklilerin birleşik gücüne karşı Karadağlılar dört yıl savaştılar ve bu savaşı kazandılar. Bunlar 15. yüzyılda oluyordu. O zamandan günümüze kadar Karadağlılar için barış, kısa süreli ateşkesler anlamına geldi. 17. yüzyıl sonunda Osmanlılar ülkeyi istila ettiler, Cetinje’yi yakıp yıktılar ve yine geri çekilmek zorunda kaldılar. 1740’ta Osmanlılar ülkeyi yeniden işgal etti; bu sırada Venedik Karadağ’a barut satışını yasaklayarak Osmanlılara yardımcı oldu; yine de başarılı olamadılar. 1776’da Sultan Karadağ’ın üzerine sekiz yüz bin kişilik bir ordu gönderdi; bunların yarısı yok oldu. 1785’te yeni bir Osmanlı istilasına başladı. 1792’de on bin Karadağlı büyük bir Osmanlı ordusuyla çarpıştı. 1806’da Karadağlılar Napolyon’la çarpıştı ve yedi yıl sonra Cattaro’yu baskınla ele geçirdiler. 1832 ve 1839 yıllarında Osmanlılarla yeniden savaşlar yapıldı. Kırım Savaşları sı-

rasında Karadağlılar Bab-ı Ali karşısında zafer kazandılar. 1862’de Osmanlılar Cetinje’yi yakıp yıktı. 1876’da Karadağlılar Osmanlılara karşı dövüştüler, ama teslim olmak zorunda kaldılar; bir yıl sonra Ruslar Osmanlılara savaş açınca yeniden isyan ettiler... Savaş, savaş, küf ve mezar; insan bu ülkenin geçimini düşününce, gülden, zeytinden ve sıcaktan daha değerli bir şey olduğunu anlıyor –özgürlük.

1871’de Karadağ’a bir yolculuk yapan Avusturyalı bir diplomat, hükûmetine verdiği raporda şunları söylüyordu: “Bu ülke boyuna gitti mi dokuz saatte, enine gitti mi dört saatte aşılabiliyor. Sadece dört bin altı yüz ev var burada. Ama insanları özgürlüğü seviyor ve onu savunmasını biliyor...”

Karadağ’da yeni evleri ve fabrikalarıyla, Podgorika adlı bir kent vardı; kentten geriye taş ve külden başka bir şey kalmamış. Bir sanayi bakanı var; ama tek bir, en ufağından tek bir fabrika kalmamış; kamyon ve akar yakıt yok; ülkeye tahıl getirmek zor; halk açlık içinde. Üç yüz elli bin Karadağlı vardı savaştan önce; nüfusun seksen beş bin kişisi savaşta kaybolmuş. Bu sayılara başka ne eklenebilir ki? Herhalde şunu ekleyebiliriz: Halk Kurtuluş Ordusu kahramanlarının ataları, özgürlüğü rahat bir hayata boşuna tercih etmemişti; tüfek bir kere daha gülleri kurtardı.

Cetinje küçücük bir kasaba, daha doğrusu ün salmış bir köy. Bakanlıkları var. Eski prensin şatosu bir müze olmuş. Bu müzede Avrupa imparatorlarının, krallarının ve çarlarının pijamalı ve terlikli resimlerini görebilirsiniz. Ana caddenin üzerinde ayakkabı atölyeleri var; ustalar boşuna, çevre dağlarda herkesin kullandığı çizmeleri onarmaya çalışıyor. Kasabada bir lise ve yaşlıların geceleri İngiliz İşçi Partisi ve Arjantin’in geleceği üzerine tartışmalar yaptığı meyhaneler var. Bütün bunlar okuyucuya safça ve mahalli şeylermiş gibi gelebilir; yine de bütün bunların ardında, öylesine yiğitlik, öyle çok kan ve yürek temizliği saklı ki, burada insan sadece Karadağ’ın değil, aynı zamanda Yugoslavya’nın da geleceğini kavlıyor. Bu ülkenin tarihinin, yüz yıllar boyunca verilen savaşlar sonunda belirleneceğini kim bilebilirdi? Avrupa’nın ilk matbaalarından biri 1493 yılında Cetinje’de

kurulmuştu. Kocaman bir yüreği olduğunu ispatlayan bu halk kayaların ortasında büyük kentler, laboratuvarlar, akademiler, bahçeler yaratabilirdi. Ama paylarına başka bir şey düştü: kılıç, tabanca, tüfek.

Cetinje yakınlarında, Nyeguşi köyünde en seçkin ozanlardan birinin eserlerini Sırpça yazan Karadağlı prens Peter Nyegoş'un mezarı var. Byron'un, Puşkin'in, Heine'nin Musset'nin çağdaşı olan Peter Nyegoş ıssız dağların ortasında, ozanlarla değil çobanlarla çevrili yaşıyordu. Dönemindeki ozanların çoğu gibi o da erken, otuz sekiz yaşında öldü. Yazdığı şiirlerin en ünlüsü, "Dağ Dumanı"dır. Bu şiirin Yugoslav edebiyatında nasıl bir coşku uyandırdığını çok dinledim. Peter Nyegoş'un şiirlerinde, insanın yüreğini kabartan bir acı çınlıyor –sürekli savaşılan insanın acısı:

*"Zorbalar için bile
Bir zorbadır bu dünya
Ve ilk kez ne kadar ağır
Gelir bu gerçek, soylu yüreklerle!"*

*Deniz karayla kavgada
Sıcak buzla
Rüzgâr rüzgârla
Tutku tutkuyla
Halk halkla
İnsan insanla
Gündüz geceyle kavgada."*

Peter Nyegoş özgürlük savaşçılarının türküsünü de söylüyor:

*"Türküsü söylenecek
Sizleri doğuran kuşakların,
Ağırdır taşıdığınız taç,
Ve tatlı olacaktır meyveler,
–Nasıl dirilir ki her şey yeniden,
ölüm olmasa."*

Yugoslavya'dan, bu yiğitlikler ülkesinden ayrılırken, insan ister istemez bu sözleri hatırlıyor ve şöyle devam ediyor: Siz de tatlı olun Dalmaçya'nın üzümleri, Voyvodina'nın elmaları, Dubrovnik'in incirleri, Bosna'nın narları, Sırbistan'ın erikleri, Hırvatistan'ın armutları, Slovenya'nın kirazları, Makedonya'nın ayvaları; ağaçların ve halkın meyveleri siz de tatlı olun!

ARNAVUTLUK

I

İnsan nereye gitse, her yanda savaşın korkunç izlerini görüyor; Arnavutluk da yıkıntılar içinde. Yine de insan, bu ülke nasıl bu kadar neşeli şaşıyor. Savaş yalnız öldürmez, yaratır da: Bu ülkede savaşların içinden yeni bir devlet doğdu. Arnavutluk bir İtalyan sömürgesi, dağlar, genel valiler ülkesiydi, ilk defa özgürlüğüne kavuşuyor.

Görkemli bir ülke! Dağlar; durgun, rüya gibi göller; bağlar, zeytin ve incir ağaçlarıyla dolu, çiçek içinde vadiler; Adria'nın dar kıyıları. Burada halkların ve kültürlerin yolu kesişiyor: Eski Roma'nın mermeri, Bizans'ın kubbeleri, İslamın renk canlılığı...

Eski kentler, Skadra (Skutari) ve Elbasan doğunun büyüyle dolu; rengârenk halılar, ipekli kumaşlar, gümüş işlemler, ustaca yapılmış elişleri, kocaman börekler, güzel kokulu tütünler satılan, mavi boncuklarla süslenmiş eşeklerin çamurlara bata çıka yürüdüğü, gramofonlarla müezzinlerin seslerinin karıştığı pazarlar; beyaz fesli, sürekli uyuklayan müşterilerle dolu kahveler; eğri büğrü harflerle yazılmış şiire benzeyen sözlerle bezenmiş eski camiler. Sonra hâlâ karmakarışık ve hâlâ masallarla dolu olan eski Tirana.

Ama bütün bunların yanında yeni bir kent daha var. Kocaman, dört köşe binalar, ölçüsüz genişlikte caddeler, ölçüsüz genişlikte meydanlar, ölçüsüz kalınlıkta sütunlar –faşist İtalya’nın megalomanisi bu zevkte yansıyor. Saraylar bugün de kullanılıyor: Bakanlıklar, parlamento, kütüphane, okullar olarak. Bu sarayların birinden söz etmemizde yarar var. Bu sarayın yapımına Arnavutluğu uzun süre altüst eden maceracı Ahmet Zogu başlamıştı; sarayın yapımı, sonunda İtalyanlar tarafından tamamlandı. Duvarlarda faşist armalar ve zevksiz kabartmalar. Burada insan, Donatello’nun, Michelangelo’nun ülkesinin Duce’nin hâkimiyeti altında ne kadar alçaldığını görüyor; duvarlarda hiçbir resim, hiçbir kitap yok; bir tane olsun kitaplığa rastlanmıyor, sadece şişeler için konulmuş dolaplar; tabii her şeye lüks hâkim: Son derece gösterişli tuvaletler var. Bu saray İtalyan sömürgeciliğinin yarattığı kültürü, bütün sözlerden daha özlü anlatıyor.

İtalyanlar ülkede kendilerine sadık uşaklar bulmuş –cahil, zalim ve açgözlü beyler. Bu beylerden biri olan Şevket orta Arnavutluk’ta tüm toprakların üçte birine sahipti; Elbasan’da ev yapımını yasaklamıştı; kibirden gözü dönen bu adam, sarayında, sefil kulübelerle çevrili olarak yaşamak istiyordu. İtalyan istilacılarını Arnavutluk’a o buyur etti. Şimdi de Roma sokaklarında elini kolunu sallaya sallaya geziniyor. Eğer bu olay okuyucuyu şaşırtacaksa, diğer bir faşist yöneticinin, Roma’nın emriyle müttefiklere savaş açan eski kukla hükûmetin başbakanı Mustafa Kruya’nın hâlâ İtalya’da yaşadığını ve çok büyük bir ihtimalle İngiliz subaylarının da dadandığı bir lokantada rahatça yemek yediğini ekleyelim.

Arnavut halkı güçlü Alman işgal ordusuna karşı yiğitçe dövüştü, Tirana’nın ardında Daiti dağı yükseliyor; bu dağda Arnavut partizanları, başkentin işgaline katılmak için harekete geçen bir Alman tümeniyle çarpıştı.

Bugün, bir ziyaret haline gelen bir eve gittim: Bu evde üç kahraman –üniversiteli Volyokuşi, elektrikçi Stavileçi ve işçi Martini– on saat boyunca iki bin faşistin saldırısına karşı direnmiş. Yiğit savaşçılara karşı tanklar harekete geçirilmiş. Lora adlı bir genç kızı arkadaşlarına türkülerinde eşlik ederken dinledim; bu türküde partizan grupları bir kuşat-

mayı yarıyordu. Bir sürü yiğit insanla konuştum; onların sade, ama yine de olağanüstü öykülerini yeniden anlatmak istemiyorum. Halk, kahramanları izledi; partizan savaşı genel bir ayaklanmaya dönüştü.

Faşistler Tirna'nın dörtte birini yakıp yıkmış. Korça harap olmuş. Güneyde de birçok kent ve köy yok edilmiş. Zafer kolay kazanılmadı. Arnavut halkı Kızıl Ordu'nun eylemlerinden ilham almış olsa bile ve partizan savaşı sanatını komşularından, yani Yugoslavlardan öğrenmiş olsalar bile, zafere ulaşanların hakkı tanınmalıdır. Arnavutları kimse kurtarmadı, onlar kendi kendilerini kurtardılar. Bundan ötürü yaşanan sevinç, kendini derhal yabancılara duyuruyordu, bunun gururu dağlara, kentlere, insanlara bambaşka bir heyecan veriyordu.

II

Partizanların başında Enver Hoca adında eski bir öğretmen vardı, şimdi orgeneral. Kavgayla girdiğinde karşısında iki imparatorluk bulunuyordu; bütün komşu ülkelerde ise faşist iktidarlar yönetimdeydi. Arnavut halkı sanki her bakımdan itaat etmek için yaratılmış gibiydi. Arnavutların geçmişi kölelikten, beylerin maceralarından ve halkın sefaletinden oluşuyordu –tarihin ötesinde bir tarihi bu. Enver Hoca halkına inanıyordu; sadece düşmanı savaş alanında yenmekle kalmadı, Arnavut cumhuriyetinin kuruluşuna da önderlik etti. Otuz beş yaşında ancak, yüksek kültürlü ve alçakgönüllü biri; Montpellier Üniversitesini bitirmiş, savaş sanatını kavga içinde öğrenmiş. Halkı onu tanıyor ve seviyor; hatta yoksul dağ köylerinde halk şöyle demekte: “Enver Hoca istilacıyı kovdu, şimdi de yaşamada yardımcı olacak bize.”

Ülke, temsilcilerini ilk defa özgürce seçti. Gericiler diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi seçimlerin boykot edilmesi için tahriklerde bulundu; tabii burada çok az taraftarları var, cumhuriyete karşı olanlar sadece toptancılar ve Katolik ruhaniler. Daha eski dönemlerde Arnavut halkı dinsel kavgalar içinde birbirine düşmüştü: Nüfusun üçte ikisi Müslüman üçte biri ise Hristiyan-Ortodoks ve Katolik. Ortodoks ruhaniler hükûmeti destekliyor. Birçok molla partizanlara katıldı. Yine de Katolik ruhaniler ve özellikle uzun zamandır Skadra'da

yerleşmiş olan Cizvitler, İtalyan toprak sahiplerinin desteğini gördükleri günlerin hayali içindeler. Bu baylardan biri, besledikleri umutları benim yanımda açığa vurdu: Müslümanların oy vermeyeceğini sanıyordu –cübbeli bay bütün umudunu peçeli kadınlara bağlamıştı. Bu bir saflıktı, çünkü Müslüman Arnavutlar arasında gericilik pek görülmez. Etkin bir Müslüman tarikatı olan ve Panteist bir öğreti vaz eden Bektaşilerin ülkede önemli bir rolü var; “baba” yani Bektaşilerin başı, ilerici bir insan ve demokrasi yanlısı. Cizvitlerin planları suya düştü ve kışkırttıkları komplo tam zamanında ortaya çıkarıldı. Roma’da yaşayan emekli diktatörler de bu komployu kurtaramadı. Arnavutluk’ta cumhuriyet ilan edildi.

Osmanlılar ve daha sonra İtalyanlar için Arnavutluk bir sömürgeydi; ihmal olunan bir sömürge. Halk sefalet içinde yaşıyordu. Savaş zaten yoksul olan köylüleri daha da yıkmıştı; istilacılar koyunlara ve keçilere el koydu, zeytin ağaçlarını kesti. Almanların yaptığı tahribatı acımasız bir kuraklık tamamladı. İlk halk hükûmetinin omuzlarında çok ağır yükler var; ama kısa bir süre içinde çok şeyler gerçekleştirildi. Yıkılan köprüler yeniden yapılıyor. Fabrikalar yeniden üretime başladı. Yabancı istilacılar büyük miktarda paralar basarak kâğıt parayı çökertmişti; hükûmet Arnavut Frankının kurunu sabitleştirdi –tedavülde bulunan kâğıt para sayısını dondurdu. Şimdi Arnavut Frangı Balkanların en sağlam parası; bir dolar sadece yirmi beş Frank. Dükkânlarda birçok mal bulunuyor; pazarlarda kümes hayvanları, zeytinyağı ve bol şarap satılmakta. Burada köylüler evde dokunmuş elbiseler giyiyor; yün kıt, deri bulunmuyor. Zorluklar, sıkıntılar ve acı var; yine ne de diğer ülkelere oranla Arnavutluk’un yaşantısı kötü değil.

Petrel köyünde bir eve uğradım. Bir köylü kadın, ihtiyar Hamide, beni ateş başına çağırdı; evde erkek kalmamış –Hamide’nin damadı askerde; torunları küçük bir kediyle oynuyordu; gelin konukları için yiyecek meyve getirdi: İncir ve ceviz. Doğu geleneğine uyarak yerde oturduk. Ateşin üstünde bakır bir kap vardı –kahve için su kaynatılıyordu; Hamide’nin kahvesi çok güzel kokuyordu. Evi gözden geçirdim; duvarlarda bakır kap-kaçak dizili raflar, büyük bir toprak su küpü, antik biçimin sadeliğini hâlâ koruyordu. Bu bir orta halli köylü ailesi; on can, iki gelin. Eski bir ge-

lenek öğrendim burada: Eğer bir kadının çocuğu olmazsa, adam ondan ayrılma hakkına sahipti, yine de kız kardeşlerden biri kendi çocuklarından birini çocuksuz olan kardeşine verebilir, böylece ayrılmanın önüne geçilmiş olurdu. Hamide'nin gelininin üç çocuğu vardı, dördüncüsünü çocuksuz olan kız kardeşine vermiş. Çocuklar okula gidiyor, bütün okul görevlerini yerine getiriyorlar. İhtiyar Hamide'ye yeni hükûmetle Ahmet Zogu arasında ne gibi farklar bulunduğunu sordum. Şöyle cevap verdi: "Toruna sor, altı yaşında, o söyleyebilir bunu, oysa ben, böyle sorulara karşılık veremeyecek kadar yaşlıyım." Cumhuriyetin gücü burada; cumhuriyet halk için bir soyutlama değil –ne de sadece meslekten politikacıları ilgilendiren bir fikir– cumhuriyet burada gerçekten yepyeni bir hayatı simgeliyor: Okullar, hastaneler, caddeler ve hepsinden önce de insana güven, insana gösterilen dikkat.

Bir köy okulu gördüm; kısa bir süre önce açılmıştı; tek bir sınıftan oluşuyor. Farklı sınıftan çocuklar birlikte okuyor; elbette pek kolay olmuyor, ama kızlar ve oğlanlar her şeyi gerçekten büyük bir heyecanla öğreniyorlar. Öğretmenlerin gösterdiği canlılık ve çaba dış görünüşteki bütün eksiklikleri telafi ediyor. Başka bir köyde ise davul çalınıyor. Gençler toplanmıştı; neşe ve azimle dolu yüzler gördüm. Delikanlılar ve genç kızlar özgürlüğü savunmak için yemin ettiler. Bu bir mucize değil de ne? Savaş, yani "üstün insanların" imparatorluğunu bir enkaz yığınınna dönüştüren savaş, Avrupa'nın kıyısında yepyeni bir devlet doğurdu.

Arnavut edebiyatı çok yeni. Osmanlılar Arnavut dilini tanıımıyordu; birkaç yıl süren hayali bağımsızlıktan sonra İtalyanlar geldi ve Arnavut dilini yasakladı. Arnavut şiirinin kurucuları Fan Noli ile Fişta; ilk nesircileri ise Kristoforodis'ti. Şimdi Arnavut dilinde kitaplar yayınlanıyor: Arnavut yazarlarının eserleri ve çeviriler. Yeni Arnavutluk'un en önemli yazarı, Lame Kodra. Genç ozanlardan Aleks Çaçi ve Spase ile dostluk kurdum. Günümüzde Arnavutluk'ta on üç günlük gazete ve dört aylık dergi çıkıyor. İlk Arnavut korosunun verdiği halk türküleri konserini dinledim; ilk ressamlarının resimlerini gördüm; "ilk" sözcüğü buralarda çok sık kullanılmakta. Arnavutluk'ta gün bile ilk kez ağarıyor.

Devlet kitaplığında eskiden ancak beş bin cilt kitap bulunuyordu, şimdi ise kitapların sayısı yüz bini aşıyor. Gençlerin kitapların başına nasıl oturduklarını gördüm; bunların arasından Arnavut aydınları doğacak. Halk onca acılarla kazanılan özgürlüğü kıskançça koruyor; bir ordu yaratıyor. Kimi askerin ayakkabısı yok, ama bu onları ne yitilikten, ne de savaşçılıktan alıkoyuyor. Harp okuluna gittim: Burada şehit düşen partizanların çocukları eğitiliyor. Yakında Arnavutluk iyi yetişmiş subaylara sahip olacak. Bu partizan çocuklarının çizimleri de olacak. Ozanlar ve harp okulu öğrencileri ile tatmin olmayan şüpheci okurlar için, Arnavutluk'ta halen 923 ilkokul ve on dokuz ortaokul bulunduğunu ekleyebiliriz; öğretmen kursları, bir yüksek okul, bir müzik okulu açıldı. Bir yıl önce Arnavut işçileri sendika konusunda hiçbir şey bilmezken, şimdi yirmi beş bin sendikalı işçi var. Bütün bunlara artık peçeli kadına rastlanmadığını da ekleyebilirim. Ayrıca, köylülerin petrol, alfabe, pulluk ve özgürlük elde ettikleri de eklenebilir.

Şimdiye kadar çok az Arnavut bir Rus görmüş; herhalde o da, sinema perdesinden ya da resimli bir dergiden. Tirana Moskova'dan çok ama çok uzak! Yine de yürek denen şey kilometreleri tanımıyor. Arnavut köylerinde Stalin'in resimlerini, Kazak, Özbek ve Tatar kahramanlarının gazetelerden kesilmiş resimlerini gördüm. Yaşlı bir kadının şöyle dediğini duydum: "Kızıl Ordu bizim kurtulmamızda da etkili oldu..."

7 Ekim'de Tirana'da halk ellerinde yanan meşaleler, Sovyet elçiliğine yürüdü. Güneyin, hâlâ güneşin sıcaklığıyla dolu gecesi. İnsanlar ellerindeki meşaleleri tutuşturdular ve ayaklarını yere vurdular, bu eski bir gelenektir, meydanı dolduran heyecanlı kalabalığın gürültüleri arasında, gecenin karanlığını hafifçe aydınlatan sayısız ışığın içinde, bu halkın, sayısı az ama yüreği büyük olan bu halkın coşkusu ve özü uzanıyordu.

Arnavut dostlarla sınırda, bir dağ geçidinde vedalaştım. Dağlardan, kartallardan, kayalara kuş yavruları gibi yapışan dağ evlerinden başka bir şey yoktu çevrede. İster istemez geri döndüm, "Allahaismarladık" dedim çaresiz. Çok kısa bir süre bulundum, ama yüreğimden bir parça, bıraktım buralarda.

ÇEKOSLOVAKYA

I

Nürnberg mahkemelerinde Almanların Çekleri yok etme planları açıklandı; faşistler sadece plan yapmakla kalmamış, bunları gerçekleştirmek için harekete de geçmişlerdi. Prag'a zafer kazanmış havalarda giren Göring, "buradan bir daha çıkmayacağız" diye açıklamada bulunmuştu. Hradşin'i, kadın ve erkek Çekleri görmek, eski dostlarla tokalaşmak ne büyük bir sevinçti! Almanlar kendi istekleriyle ayrılmadı buradan, tank birliklerimiz tarafından yok edildiler. Ve Çekoslovakya yaşıyor.

Çok kereler yapıldığı gibi, ben de eski Prang'ın güzelliğinden söz etmeyeceğim, bu kentin ihtişamı, insanlığın geçtiği büyük kavşaklardan biri oluşu, tarihsel havası, ince debdebesi, eski kentteki daracık yolların akıl almaz karmaşıklığı ve Moldau'nun melankolik suları... Başka bir şeyi, Prag avlularını anlatmak istiyorum ben; onları sevmeyen, onların esrarını çözemeyen, Prag'ın özünü zor kavrar. Çekler sadık bir dosttur, ama dostça çabuk bir kavrayışları yoktur. Yürekerlerinin derinliğine nüfuz etmek kolay değil. Çekler geniş, bol ışıklı yerlerde değil, derin, karanlık avlularda, birbirlerine bağlı sayısız avlulardan oluşan bir labirentte yaşıyorlar; ayakkabıcılar, çamaşırcı

kadınlar ve yoksul şeytanlar yani sanatçılar, hepsi hepsi bu avlularda... İşte Şvayk'ın oturduğu meyhaneler, tartışma ve ağız dalaşları, buluşmalar, siyasi anlaşmazlıklar, provalar, çamaşırlar, kısacası uzun ve dopdolu bir yaşantı var buralarda. Bu halk uzun süre Alman egemenliği altında yaşadı; avlulara çekildi; ve alayla, kendine özgü Çek alaycılığıyla kendi geleneklerini, kendi dilini, kendi özünü inatla savunarak dimdik ayakta tuttu. Habsburgların uzun süren günleri böyle geçti. Yeşil üniformalılar gelince, Prag avluları buluşma yeri oldu, oralarda bildiriler basıldı, gösteriler hazırlandı ve tabii yeni bir Şvayk kendine özgü, cin gibi bir safdillikle Heydrich ve Frank üzerine unutulmaz öyküler anlattı.

Yalnız öyküler yoktu, kan da vardı, yanan Lidice'nin alevleri Hradşin'den görülüyordu. Prag sokaklarında, hep kan içindeki çiçekleri görüyor insan: Mayıs ayaklanmasının kahramanları burada şehit düştü, Mayıs ayaklanmasının özü bütün kenti dolduruyor. O günün anıları düşüyor insanın aklına; görünüşte önce sakin olan Prag, büyük bir öfkeyle kaldırım taşlarını söküyor ve tankların üzerine tabancalarla saldırıyor. Kurtuluştan bir gün önce olmuştu bunlar. 17 Kasım 1939'da Çekoslovak Cumhuriyetinin bayrağını yükselten Praglı öğrencilerin kanı dökülmüştü. Kan, eski taşların altından hep kan geliyor, isyancıların ve rehinelerin kanı, yazar Vančura'nın ve adı bilinmeyen gençlerin kanı...

II

Çekoslovakya Almanlar tarafından büyük bir ustalıkla yağmlandı. Burada her şeye kıtlık hâkim. Ünlü Pilsner artık bulunmuyor, yıl başlarında ne kuş üzümlü sazan balığı, ne de bademli hindi yeniyor. Çeklerin gözde yemeklerinden hiçbirisi, köfte bile görünmüyor; evlerin içi soğuk, modayı izleyen bayanların tahta topukları askerce takırdıyor. Bütün Avrupa'nın tanıdığı görüntüler bunlar... Ama şaşırtıcı bir başka görüntü daha var: Bu ülke ne kadar çabuk canlanıyor. Daha kısa bir süre önce, cam bardak bulunmuyordu. Fabrikalar artık çalışmaya başladı; şimdi bütün dükkânlar ünlü Bohemya cam

eşyalarıyla dolup taşıyor. Daha kısa bir süre önce, köprüler havaya uçmuştu, raylar sökülüştü; ama şimdi Bratislava'ya hızla bir ekspres gidiyor, yataklı vagonlarda bembeyaz çarşaflar parıldıyor. Kentlerin sokakları daha şimdiden hafifçe aydınlatılmaya başlandı. Kavary adlı yeni bir kahve açıldı ve dolup taşıyor, gerçi orada kahve yerine verilen tatsız tuzsuz bir sıvı, ama yine de müşteriler sabahtan akşama kadar, gazete yığınlarının ardında Yakınoğu'daki son olayları tartışıyor – Çekoslovakya'da kahve, kulüp ve okuma salonudur. Yaraları çabucak iyileşen insanlar vardır; hayat burada da oldukça hızlı bir biçimde düzene giriyor; halkın çalışma sevgisi, disiplinli oluşu ve kararlılığı meyvsesini veriyor.

Düşük değerli eski Kronlar hükûmete teslim edildi, bunun karşılığında çok sınırlı bir miktarda yeni Kron tedavüle çıkarıldı. Yetkililer herkesin servetini gözden geçiriyor, ülkenin işgalinden önce ya da işgalden sonra namuslu işlerde kazanılan para, yeni para ile değiştiriliyor; halkın çektiği sıkıntılar pahasına zenginleşen çapulcular, milyonlarının yüzünü bir daha göremeyecekler.

Hükûmet bir dizi tedbir aldı, bunları ülkenin ağır olan iktisadi durumu, halkın talep ve anlayışı belirliyor. Büyük sanayinin ve bankaların millileştirilmesi bu tedbirlerin en önemlilerinden. Ülke içindeki ve sınırın öte yanındaki gericiler, millileştirmenin sanayideki örgütlenmeyi darmadağın edeceğini sanıyor, ama bu umutları gerçekleştirmedi: Hem Skoda, hem de diğer işletmeler düzen içinde çalışıyor. Her yanda düzen, dakiklik ve disiplin hâkim.

Radikal değişimlerden herkesin memnun kalmayacağını tahmin etmek zor değil, özellikle en kızgınları “Ayakkabı Kralı” Thomas Bata'nın mirasçıları, “Kral”ın kendi bu hastalığa artık tutulamaz. 1931'de bir uçak kazasında öldü. Geçmişi, büyük iş adamlarınıninkine benziyordu: Yoksul bir kunduracının oğlu, bütün Avrupa'nın en büyük ayakkabı fabrikatörü olmuştu. Küçük Zlin kasabasında çok büyük bir fabrika yaptırdı; burada ultra modern sömürü yöntemleri uyguladı. İşçinin ücret zarfında şu sözü yazılıydı: “Parayı bedenle kazanmayı öğren!” Thomas Bata vecizeler yumurtlamayı çok severdi; dükkânlarının vitrinlerinde her konuda söylenmiş cümleler asılırdı. “Benim ayakkabım

nasır yapmaz!”, “Neşeli olalım!”, “Rus romanı okuma, yaşama sevincini yok eder!” Bu gedikli ayakkabıcı kendini devlet adamı sayardı. Leices-terli bir Sulh yargıcı onun üzerine bir kitap yazmıştı, bu incelemesinde şöyle diyordu: “Bata ile sadece Mussolini mukayese edilebilir!” Bir centilmenin ağzından çıkabilecek en büyük kompliman!

Thomas’ın oğlu ve kardeşleri hanedan kurucusunun sadık izleyicileri; biri tam zamanında ülke dışına çıktı, diğeri ise Almanlara hizmet etti –her karta oynandı. Batalardan biri Zlin’de kaldı, Führer’e övgüler yağdırdı, Avrupa’nın tarlalarını çiğneyip ezen Alman askerlerine çizme yaptı. Neler olacağını görerek, Münich ihanetinin arifesinde, ayakkabı krallığının armasını değiştirdiler. Eskiden armanın üzerinde üç çizme vardı, Bata bir dördüncüyü ekledi ve arma üzerine haç biçiminde dizilen çizmelerle bir gamalı haç yapıldı. M. Bata, Zlin’de bir Alman okulu yaptırdı. “Koruyucular” bayıldılar bu işe, Bata Almanlar için çizme dikti ve Alman çizmesini yaladı. Başka bir Bata daha vardı, adı Jan’dı, işini Amerika’ya taşıdı, ama öyle bir taşıdı ki, sonunda Birleşik Devletler’den sınır dışı edildi; Brezilya’dan da çıkarıldı ve en sonunda bu “huzursuz ruh” Arjantin’de uygun bir faaliyet sahası buldu. Bir diğeri Bata da İngiltere’de. Şimdi bütün aile birleşti, hem Zlin’deki, hem Arjantin’deki hem de Londra’daki Bata millileştirmeyi protesto ediyor. Bu konuda kanunları, yazılı birtakım ifadeleri gösteriyorlar ve Çekoslovakya’nın anarşiye yöneldiğini ileri sürüyorlar. Bu arada Zlin fabrikası inatla ve düzenle çalışıyor, hammadde kıtlığına rağmen yeni Bata ayakkabıları dükkânlarda şimdiden görünmeye başladı.

Farklı uluslardan krallar arasında dayanışma olup olmadığını bilmiyorum; bu varsa da, duygusal değil, pratik bir dayanışmadır herhalde. Örneğin Yugoslav kralına arka çıkan “çinko kralları”, yabancı bir tacı kendi kâr paylarından daha çok düşünmüyorlar herhalde; eğer Yeni Dünyanın “tütün kralları”, Bulgar cumhuriyetçilerine kızıyorsa, bu tümüyle kendilerini düşündükleri için. Çekoslovak reformları yabancı ülkelerde kendine özgü bir yankı uyandırdı: Cumhuriyet, sinemaları millileştirdiğinde, Hollywood film yapımcıları adını taşıyan “film kralları”, Çekoslovakya’ya karşı boykot uyguladı.

Çekoslovakya'da hayatın yeniden bir düzene girdiğinden söz ediyorsam, bu güçlükleri okuyucudan gizlemek demek değil. Bir sürü güçlük var: hammadde yok örneğin; kömür taşıyacak vagon yok; bir sürü fabrika ya çalışmıyor ya da eksik kapasite ile çalışıyor. Ülkenin kurtuluşundan sonra, 93.000 yük vagonundan ancak 17.000'i kalmıştı. Slovakya'daki tüm kömürü Almanlar götürdü; tüneller ve demiryolları tahrip olmuştu, fabrikaların yarısı yok olmuştu. Ama ağır hasara uğrayan Çek-Moravya Makine Yapım Fabrikasının bacaları daha şimdiden tütmeye başladı. Skoda işçisi haklı olarak ürettiklerinden dolayı gurur duyuyor. Her şey ilerliyor.

Hainlerin, Almanların ya da Macarların gasbettiği topraklara el konulması, Çekoslovak köylüsüne bir milyon hektardan fazla toprak kazandırdı. Bütün ulaşım zorluklarına rağmen, toprak dağıtımı ilerliyor; yüz bin tarımcı yeni topraklarını daha şimdiden sürdü; bütün ürün kaldırıldı.

Her şey kıt hâlâ: ekmek, bira ve ayakkabı; hâlâ her şey karne karşılığı bulunuyor sadece; yine de bol olan bir şey var –Umut. Çekoslovaklar gelecek güne inanıyorlar; dükkânlarının ve pazarlarının yakında eşya ile dolacağını ileri sürüyorlar ısrarla. Çekler hiçbir zaman müsrif olmamış; eğer onlar şimdi ellerindeki Kronları sayıyorsa, bu, gelecek yıl karısına ayakkabı, kızına ya da oğluna giyecek bir şey satın almayı hesapladığındandır. İnsanın gelecekte nasıl yaşanır, anlaması gerekir.

III

Eski Çekoslovakya'nın içinde yeşeren bir çıban vardı, bu sözünü ettiğim ne "beşinci kol", ne Südet Almanları, ne de Macarlar, sözünü ettiğim Çeklerle Slovaklar arasındaki aile çekişmesi. Slovakları iyi tanırım ve severim; yetenekli, namuslu ve iyi yürekli bir halktır. Çekler daha fazla biliyor, daha fazla şey beceriyordu; Çek başkentinin yükü, Çek idarecilerinin gücü tarımcı Slovakya'da tepkiyle karşılanıyordu. 1939 yılının trajik olayları tahlil olunurken bu nokta unutulmamalı. Verilen sınavlar iki halkı iyice birbirine yaklaştırdı, artık

haklı olarak tek bir Çekoslovak halkından söz edebiliriz. Son altı yıl içinde Çeklerle Slovakların payına düşenler farklı oldu yine de. Çekler, kendilerini “koruyucu” diye tanıtanların tüm zalimliğini öğrendi. Slovakların durumu ise daha kolaydı; Almanlar onları satın almak için, tek bir devlet yarattı. Yine de, şanlı Banska Bystrica günlerini, Almanların sinsi oyununa karşı Slovak halkının ayaklanmanın ateşiyle karşılık verdiği günleri kim hatırlamaz?

Sevgili Bratislava’yı yeniden gördüm, kara sevdalı Slovak çobanlarının türküleri duyuluyordu. Ülke çok yıkılmıştı: Uzun ve zorlu savaşlar geçmişti buralarda. Köylüler bütün sığırlarını yitirmişti. Neşeli atlılar geçmiyordu artık Bratislava’nın içinden; gece yarılarına kadar içki içilen meyhaneler kalmamıştı artık; çingenelerin kemanları susmuştu; sessiz ve ıssızdı pazar yerleri.

Slovakya “koruyucular”ın başıboşluğunu tümüyle tanımadı. Alman planlarına göre bu ülkenin özü demirle değil, yalanla yok edilecekti. Faşizm burada da ardında mikroplarını bırakmış; Slovaklar ülkelerini hainlerden tümüyle temizlemeyi daha başaramadı, bunlar yeniden kovuklarından çıkmaya çalışıyor; faşist bildiriler dağıtıyorlar; hatta Topolčany’de klasik bir program düzenlemeye kalkıştılar.

Zlin’de çıkan “Den” adlı gazete şunları yazıyor: “İşbirlikçiler ilk korkuyu atlattılar ve inlerinden çıkmaya başladılar. Birkaç yerde sabotaj ve gösteriler düzenlediler. Halk Mahkemelerinin verdiği cezalar onları yüreklendirdi.” Muhbir vatandaşlardan Tiso, Tuka ve Gaspar hakkında açılan dava yakında görülecek. Bu davanın Çekoslovakya’nın havasındaki kokuşmayı temizleyeceğini umuyorum. Bunu Banska Bystrica’da şehit düşen yiğitlerin gölgesi istiyor. Namuslu Slovaklar istiyor bunu. Kızıl Ordu birçok halka, ülkelerini Alman istilacılarından temizlemede yardım etti, yine de kendi evlerini faşist çürümeden temizlemek, kurtulan halkların üzerine düşen bir görev. Slovakların özgürlüğünü geleceğin, yani Macar toprak yağmacılarının kurduğu planların tehdit ettiği zamanlar oldu. Şimdi Slovakya’nın özgürlüğünü tehdit eden tek şey geçmiş: Tiso’nun gölgesi ve altı veba yılındaki çürümenin yarattığı zehir.

Tabii Bohemya'da da faşistler var. Büyük bir ihtiyatla davranmışlar burada, titizce maskeleyişler kendilerini; gericiler, "demokrat" gösteriyorlar kendilerini. Dar kafalıların homurdanması nerede bitiyor, kurnaz provokatörlerin çalışması nerede başlıyor, ayırmak çok güç bir iş. Prag'da bankaların millileşmesinden yakınan gericiler bilimden, sanattan konuşuyor. Tabii bunların hepsi "Batı Avrupalı", "Batı kültürüyle" yetişmişler! İşte, hastalıklı hisse sahiplerinin en son buluşu: İnsanlığın kültürü, bölgelere ve kuşaklara ayrılıyor. Sanıyorlar ki, Moskova'da Shakespeare oynanamaz, Flaubert okunamaz; orada insanlar Courbet'nin resimleriyle coşamaz, Pasteur'ü değerlendiremez! Bu tumturaklı ve dolandırıcı gevezeliğin ardında tek şey saklı: tarihin akışını geri çevirmek. İnsan Prag'da yayınlanan "Hür Söz" gazetesinde ya da Bratislava'daki "Saat"te çıkan birkaç makaleyi okuyunca, acılarla dolu olan savaş öncesi dönemi hatırlamak zorunda kalıyor. Batı değerlidir, bizim için de değeri yüksektir, ama bu Byron'un, Hugo'nun Batısı, yoksa; Münich ihanetinin Batısı değil.

Avrupa'nın diğer ülkelerinde olduğu gibi, burada da gericiler dışarıdan gelecek baskıları hesaba katıyor. Birkaç yabancı gazete, coşkuyula lanetliyor Çekoslovakya'yı; yalan sözlerle gizledikleri gerçek dertlerinin ne olduğunun onlar da farkında, Çekoslovakya'yı batırmak için bir bahaneyi alabildiğine sömürüyorlar, bu bahane Südet Almanları sorunuydu. 1938'de Çekoslovakya'daki bu Alman kökenli vatandaşlar hep bir ağızdan şöyle bağırıyordu: "Reich'e İlhak!" Çekoslovakya'nın trajedisi böyle başladı. Ama artık Çekoslovakya Südet Almanlarının eski dileğini yerine getirmeye kararlı: Reich'i onlara, onları da Reich'a kavuşturmak, öyleyse, bazı yabancı gazeteler Südet Almanlarının kaderi üstüne niye böyle bağırıp çağırıyorlar? Fazla duygulu olsalar gerek; bu gazeteler biraz da Alman cellatlarının elinden kurtulmaları bir mucize olan, Dachau toplama kampı dehşetini arkalarında bıraktıktan sonra da hâlâ vatansız dolanıp durmak zorunda kalan Yahudilerin kaderiyle ilgilense! Milliyetçilik bana yabancı; iskan meselesinden ateşli bir yürekle söz etmiyorum; insanlara acımak gerek,

hele yaşlılara ve çocuklara... Oysa sözünü ettiğim makaleler bu acı-
mayı sağlayamaz. Bir İngiliz gazetesi, Südet Almanlarının durumu-
nu incelemek için bir heyet yollanmasını teklif ettiklerinde, Çekler
omuzlarını silkmekle yetiniyor. Şvayk soyundan biri şöyle dedi bana:
“Herhalde, Lord Runciman yolculuk zevkini hâlâ kaybetmemiş.”

V

Prag’a yeni gelen biri, kültür yaşantısındaki serpilme karşısında
şaşıyor. Uzun yıllar süren bir aradan sonra, üniversitenin kapıları
açıldı, dershaneler ağzına kadar dolu. Rektörün atanması nedeniyle,
bir dersin boş geçmesi istendiğinde, öğrenciler bunu protesto etti-
ler. Uzun süre susuz kaldıktan sonra eline geçirdiği testideki suyun
hepsini birden bir yudumda, dudağını çekmeden içmek isteyen bir
insana benziyorlardı.

İlk kitaplar çıkıyor, burada ince bir kitap işçiliği var. Bana, yazıla-
rımın derlendiği bir çeviri armağan edildi; çok iyi süslenmiş bir cildi
ve çok güzel desenleri vardı. Kitabın bu kadar çabuk çevrilip basılmış
olmasına şaşıtm; yayımcı bana, çevirinin elde “hazır” bulunsun kay-
gısıyla, işgal döneminde yapılmış olduğunu açıkladı.

Çek sahnesinde devrim yaratan genç yönetmen Burian da Dac-
hau toplama kampından döndü, iki tiyatroyu birden yönetiyor. “Ro-
meo ve Juliet”i yeni bir yorumla sahneye koydu. Gerçekçi Tiyatroda,
Steinbeck’in romanından uyarlanan “Fareler ve İnsanlar” oynuyor,
Vetrnik tiyatrosunda ise “Tarelkin’in Ölümü” var.

“Manes” galerisinde, son otuz yıllık Çek resmini gösteren büyük
bir sergi açıldı: Filla’nın, Fişarek’in, Sychra’nın usta yapıtları ve aynı za-
manda Wagner ve diğerlerinin heykelleri. Farklı eğilimler taşıyan genç
ressamların yapıtlarını gördüm. Çek sanatında, gerek resimde, gerek-
se tiyatrodaki simgesel olana, çoğunlukla da allegorilere karşı büyük bir
eğilim var; bu, resimlere edebi bir yön ve tiyatroya ise büyük bir ululuk
kazandırıyor (Çapek’in “Ana”sı gibi). İnsan bu aşırı yenilikçi akımları
sevmese de, genç sanatçılardaki gelişkenliği derhal fark ediyor.

Çek ozanlarının, Nezval'ın, Seifert'in, Holan'ın, Holas'ın ve Slovak ozanlarının, Horov'un, Novomeski'nin yeni kitapları çok sayıda bas-kı yapıyor. Yüce bir özle dolular; hem lirik, hem de toplumsal şiirde büyük bir yaratıcılıkları var. Yılların acısı, burada da sanatın "arılığı" adına yürütülen boş tartışmayı sonuca bağlamış. Sesi olduğu halde şarkı söylemeyi bilmeyen kimseler savunuyor bu görüşü; ne söyleyeceğini bildiği halde, sesi olmayan kimseler ise bu görüşe saldırıyordu. Dünyanın geçirdiği trajediden sonra, insanın soluduğu hava kadar şiire de ihtiyacı olduğu ve yüreğin bulunmadığı yerde şiirin de olmadığını artık herkes kavradı.

VI

Çekoslovakya Avrupa'nın tam merkezinde bulunuyor; eski imparatorlukların gerek maddi, gerekse manevi çölüyle çevriliydi bu ülke ve bugün canlı bir hayatın ileri karakolu oldu. Burada insanlar, yaratıcılık ile örgütü ve yürekteki heyecan ile hayatın düzenliliğini birleştiriyor. Çocukluğu aşmış bir ülke, eski bir kültürü var; Avrupa'nın en eski üniversiteleri, altının kaybolduğu gümüşler kenti, Kutna Hora'nın masalımsı mimarisi, Hüschülerin ayaklanmasını gösteren anıtlarla çocukluk devrini aşmış bir ülke burası. Hep sevdiğimiz, ama uysal seyirciler gibi dışında kalarak değil, doğrudan mirasçıları olarak sevdiğimiz, Avrupa'nın eski taşlarından birini oluşturan bir ülke burası gerçekten.

"Güzelim Prag! Altın diye nitelemişler seni, oysa grisin, gümüş-sün, mavisin, altından daha değerli, daha sevgilisin bizler için –sen güzelim, eski ve yeni, hep süren Prag!"

N Ü R N B E R G

I

A lışılmadık şeylere merakı olan bir yazar, Nürnberg'te az garipliğe rastlamayacaktır. "Grand Hotel"de kalıyorum; çeşitli ülkelerden gelen gazeteciler, bilirkişiler ve Amerikan subaylar konaklıyor burada. Akşamları her ulustan konuklar barda kokteyl içiyor, yarı çıplak kızlar güçlü bir Alman şivesiyle İngilizce şarkılar söylüyor; "ari ırk" zenci dansları yapıyor. Otel birinci sınıf sayılıyor; ama, damı yok, merdivenler süprüntülerle kaplı, üst katlara ancak canbazca numaralar yaparak çıkılabiliyor. Nürnberg'ten geriye çok az şey kalmış; tramvaylar yıkıntıların arasında işliyor, birkaç dükkânda akla gelen her türlü hatıra eşyası satılıyor. Mahkemelere ilgi duymayan kent sakinleri bu tür işlerle uğraşiyor; savcı kamu tanıklarının adlarını açıklamayı reddediyor ve buna sebep olarak da, Nürnberg'in faşizmin kuluçka yeri oluşunu gösteriyor. Yıkılmış evlerin altında bir sürü fare, farelerin arasında ise "Werwöle"³ var. Mahkeme salonu çok iyi donatılmış; yine de uzun koridorlarda moloz yığınlarıyla ve soğukla karşılaşıyorsunuz.

Naziler neden Nürnberg'e özel bir sevgi beslemiş bilmiyorum. Parti kurultayları burada toplanırdı; daha sonra Avrupa'yı çiğneyen

3 Kurt adamlar: Savaş sonrası Almanyada kurulan gizli bir Nazi örgütü.

beyinleri yıkanmış otomatlar, makineli tüfekleriyle buradaki resmi geçitlerde yürüdüler. Kimisi bu seçimin, faşistlerin Alman geçmişine karşı besledikleri sevginin bir ifadesi olduğunu söylüyor, böylece askerî seferler ile geçmiş arasında bir bağ kurmak istiyorlardı. Başka kimseler ise, Nürnberg'in sayısız lüks otelleriyle, büyük bir demiryolu kavşağı olmasının bu seçimde etkili olduğunu ileri sürüyor... Herhalde faşistlerin ilgisini çeken bunlardan daha farklı olan bir şeydi: Nürnberg'te Ortaçağ'dan kalma işkence aletlerini gösteren bir müze vardı; bu kent cellatlarıyla ün salmıştı bir zamanlar. Birleşmiş Milletler'de Nürnberg'in uluslararası savaş mahkemesinin yeri olarak seçilmesinin asıl nedeni ise, canilerin cinayetlerini hazırladıktan yerde yargılamaya karar verilmesiydi.

Birkaç yıl önce Hitler şöyle demişti: "Ruslar, Çekler, Polonyalılar değil, sadece Almanlar bilecek silah taşımayı!" Mahkeme binasının önündeki kulübelerde Sovyet nöbetçileri duruyor. Peki, Nürnberg harabelerinin üstünde, "Efendi Irk" ne yapıyor? Kahve dağıtıyor, çizme temizliyor, mahkeme salonlarını badan alıyor (bu, kendini dünya önünde temize çıkarmaktan daha kolay).

II

Duruşmaların "yıldız"larından, Führer'in veliahtı Rudolf Hess uzun süre aklını yitirmiş gibi göstermeye çalıştı kendini. Ne megalomaniyi (çünkü, artık çok geçti), ne de bunaklığı (bu da çok aşağılayıcı bir şeydi) seçmişti. Belleğini yitirmişliği seçti. Bu moda hastalık af sağlayacaktı ona. Hess, böyle oyunlar oynayıp gösteriler yaparken, kendini Führer'in temsilcisi olarak sunmuyordu.

Hess belleğini ilk kez, Alman ordusunun Stalingrad önlerinde uğradığı felaketi öğrenince "yitirdi". Almanlar dünyayı istila ettiği sürece, Hess hem unvanını, hem de servetini çok iyi hatırladı. Faşist yargıçlarla buluştuğunda, hatırlaması gerekli olan şeyleri hatırladı. Sonra hastalık oyununa ara verdi ve "iyileşti". Kızıl Ordu Almanya içlerinde ilerlerken yeniden "hastalandı".

Yalnız Hess değil unutkanlığa düşkün olan. Ribbentrop da, çok sinirli olduğundan Brom kullandığını ve belleğini yitirdiğini bildir-di. Hess, Ribbentrop'un açıklamasını dinlerken, kendini tutamadı ve güldü: Bu hırsızlık eğlendirmişti onu.

Kötek yiyen faşizm bellek zayıflığıyla savunmaya çalışıyor-du kendini. Rütbe ve unvan takmayan katillerden birine, Beyaz Rusya'da kundaklanan evler, ateşe atılan çocuklar sorulduğunda, şöyle kısa yoldan cevaplamıştı yaptığı işi: "Patates yerleştiriyor-dum". Nürnberg'te tesadüfen ayakta kalan ve savaş malzemesi üre-ten bir fabrika şimdi sigara tabakaları yapıyor, üzerinde "Ulusla-rarası Savaş Mahkemesi Hatırası" yazan bu tabakaların tanesi iki Marka satılıyor. Tabii fabrikanın müdürü, daha kısa bir süre önce tank yaptığını hatırlamıyor bile..

Faşistler, "Nazi partisinin vicdanı" derlerdi Rudolf Hess'e. Vic-dansız bir vicdan nasıl olursa! Birinci gün Hess cinayet romanı okuyordu duruşma sırasında. Herhalde, kendi cinayetlerini başka birinin cinayetleriyle unutmaya çalışıyordu! İngiliz bayrağının ya-nında asılı duran Sovyet bayrağını görünce, belki de İskoçya üze-rine paraşütle indiği Mayıs gecesini hatırlamıştır. Herhalde viski içeceğini, Astrakan havvarı yiyeceğini umuyordu. Ama bunun yeri-ne, Nürnberg'e gönderildi. Talihsizliğin bir türlü peşini bırakmadığı "veliaht", şimdi zararsız Rudolf diye ilan etmeye çalışıyor kendini.

Dünyanın önde gelen psikiyatrları, uzun süre aklını yitirip yitir-mediğini tartıştı; nabızı üstüne geniş incelemeler yapıldı. Sonra Hess, ruh hastası oyunundan usandı, büyük bir rahatlık içinde oyun oyna-dığını açıkladı.

Hess her şeyi unuttuğunu söylüyordu, sonunda her şeyi ha-tırladı. Ve her şeyi hatırladığını söylediği halde gerçekte her şeyi unutan insanlarla dolu dünya. Nürnberg duruşmalarının önemi, bellekleri güçlendirmesinde; korkaklığın, yalanın, kötülüğün ve zalimliğin korkunç öyküsü geçiyor insanlığın önünden, ölümler, milyonlar, yok olan milyonlar bağırıyor: "Bu öykü içinde yok ol-duk bizler!" Çocuklar, yeni doğanlar, daha doğmamış olanlar ba-ğırıyor: "Koruyun bizleri!"

Sanıkların kişilikleri ile herkesi şaşırttığı, delillerin karartıldığı, parti tartışmalarıyla dolu, karmakarışık duruşmalar oluyor. İnsanlık faşizme verilecek olan cefayı çok önceleri biçti; eğer duruşmalar oluyorsa, bu, Hitler faşistlerinin cinayetleri karşısında gazaba gelen halklar kötülüklerin kaynağını kurutmaya yemin ettiği için. Şaşılacak bir şey yok bunda; içeriğini son sözüne dek bildiğimiz bir kitap önümüzdeki: Hayatımız pahasına, kanla yazıldı bu kitap.

Herhalde, sanıklar ilgi çekicidir diye sorulabilir. Hayır, ağır suçlar işleyen, aşağılık dolandırıcılar var önümüzde. Herbiri, ruhi ve akli bakımdan o kadar sıfırlamış ki, insan kendi kendine sormadan edemiyor: Gerçekten bu dejenereler mi Avrupa'yı harabeye döndürdü, milyonlarca insanı katletti? Bir şeyleri yaratmak için dehaya gerek var, ama iş yıkmaya geldi mi, basit bir kundakçı da Akropolis'i yakabilir. Nürnberg'te mahkeme önüne çıkarılan kimseler, kendilerine benzeyen yüz binleri hem akli hem de ahlaki açıdan aştılar. Basit faşistlerden sadece, daha aç gözlü, daha zalim olmalarıyla, içlerinde kötülüğün böylesine yoğunlaşmış olmasıyla ayrılıyorlar.

Sanıkların büyük bir baskı altında olduklarını söylemek istemiyorum. Mahkemenin ortamı rahatlatıyor onları; ölüm cezası dışında ceza vermeyen, cellatların yönettiği kendi "mahkemelerini" unutmamışlar hâlâ. Flaşlarla son kez aydınlatılan değersiz, aşağılık kimseler bunlar; sıkıntılarını bir an için unutuyorlar, yeniden "Bakan", "Feld Mareşal", "Diplomat" sanıyorlar kendilerini. Amerikan elçisinin Berlin'de yaptığı görüşmeler üzerine verdiği ifade okunurken, Göring başını sallayarak onayladı ve gülümsedi -geçmişini hatırlamıştı.

Sabahları duruşma başlamadan önce, sanıklar birbirleriyle ateşli ateşli konuşuyorlar. Göring öne eğilmiş Dörrnitz'e gülümsüyor, Rosenberg Frank'la bir şeyler tartışıyor, Papen ise Baldur von Schirach'a akıl veriyor. Sanki o anda hiçbir şey olmamış da, Führer'in bekleme odasında toplanmış, şimdi hangi ülkeyi bıçak altına yatıracaklarını tartışıyorlarmış hayali içindeler. Sonra birden korku sarıyor hepsini; artık onlara göz kırpan, yağmalar, nişanlar değil, bir kirişle tutturulan

iki direk, yani darağacı. Bir anda, Ribbentrop yirmi yıl birden yaşıyor, Streicher sinirli sinirli kaşınıyor, Rosenberg'in alt çenesi gevşeyip düşüyor. Ateş içinde yanıyorlar: İçlerindeki sahte umutlar, birden hayvansı bir korkuya dönüşüyor. Sanıklardan hiçbiri Alman halkını düşünmüyor. On iki yıl boyunca devlet adamlığı taslayan, önümüzde duran bu gangsterlerin gerçek yüzünü hiçbir etiket gizleyemez.

Hapse düşmüş sıradan bir Fritz⁴ gibi, hepsi bütün suçları Führer'in üstüne yıkma eğiliminde. General Feld Mareşal Keitel, sanki basit bir bombacıymış gibi davranıyor: Pek tabii, sadece verilen emirleri yerine getiren bir zavallıdır kendisi! Ribbentrop, yeminlerle Hitler'in diplomatlar tarafından verilen öğütleri dinlemek istemediğini tekrarlıyor. Generalin avukatları her şeyden dolayı, S.A.'nın suçlu olduğunu söylüyor; S.A.'nın avukatları ise, S.A.'nın kuzular kadar suçsuz olduğunu, bütün suçun S.S'lerde olduğunu savunuyor.

Sanıklardan biri, Seyss-Inquart bir zamanlar avukattı; tabii, Roma hukukunu falan düşündüğü yoktu Hollandalı rehinelere işkence yaptırırken, şimdi ise ağır başlı hâkimler var önünde, yasaları hatırlatıyorlar bu cellada. Çarpık yorumlar yapıyor bu gangster. Savunmalarda sık sık kanunlardan alınan paragraflara başvuruluyor. Bu katillerden birinin suçunu ispatlayan bir mektup okunurken, avukatlardan biri ayağa kalktı ve "mektubu yazanın, bunun delil olarak mahkemede okunacağını bilseydi, hiçbir zaman bu mektubu yazmayacağını" söyledi. Tanık Lahusen mahkemede dinleniyordu, Keitel ona General Weygand'ın öldürülmesini emretmişti; Keitel'in verdiği cevap şu oldu: "Böyle bir emrin yazılı olarak verilmesine imkân yoktur."

Olayların ne kafayla ne de yürekle uyuşan trajik anlamsızlığı, sanıkların içinde bulunduğu ahlaki çöküntüyü çok keskin bir biçimde ortaya seriyor. Böylece, Avrupa'nın yarısını yağmalayan Göring'in bir çay takımı alırken pazarlık yaptığını öğreniyoruz. Muhabirler sanıkların ahmaklıklarıyla uğraşüyor, çünkü ilgi çeken başka bir yanı yok. İzlenimlerini aktarıyorlar: Göring stenocu kızlara gülümsüyor, Streicher jambonlu sandviç yiyor, Von Papen üstüne başına bakıyor..

4 Hitler askerlerine Sovyetler Birliği'nde takılan isim.

Alman haber alma servisi generallerinden kamu tanığı Lahusen, Sovyet savaş esirlerinin ve İngiliz paraşütçülerinin öldürülmesi için Keitel'in emir verdiğini açıkladı. Yine de bu generalin duyarlı, ince bir yüreğe sahip olduğu sanılmasın. Keitel'in emrinden niye hoşnutsuz olduğunu da açıkladı: "Biz, haber alma servisi, savaş esirlerinin bize canlı olarak teslimini isteriz."

Niçin bütün dünya, Nürnberg'teki küçük mahkeme salonundan çıkan kâğıt hışırtılarına kulak kesiliyor? Sanık iskemlesinde oturan sadece yirmi kana susamış gangster değil. Sanık iskemlesinde, aynı zamanda faşizm, faşizmin hayvansı ideolojisi, ikiyüzlülüğü, ah-laksızlığı, cehaleti ve alçaklığı oturuyor. Eğer bu yıkık kentte tüm ülkelerden gelen insanlar toplanıyorsa, bu sadece katilleri yargılamak için değil, yüreği titreyen halkların önünde cinayet fermanlarını dürmek ve veba mikrobunun yeniden yayılma tehlikesi karşısında çocukları korumak içindir aynı zamanda. Yıkıntılara bakıyor ve geleceğin kentlerini düşünüyoruz; çocuk katillerinin takındığı maskelere bakıyor, beşiklerdeki bebekleri düşünüyoruz.

IV

Sanık sırasında gördüm onları! O anda Rshev'i, yanıp yıkılan Brjansk'ı, sonra Kiev'i, Babi Yar'ı, Minsk'i, Vilna'yı geçirdim kafamdan. Sanıklara baktım ve her şeyi hatırladım yeniden: Madrid'teki ölü çocukları, Keitel'in askerlerinin geçit töreni yaptığı Paris sokaklarını, Sauckel'in köle olarak sattığı genç kızlarımızı, Frank'ın yarattığı Maj-danek trajedisini, altüst olan toprakları, çocuk cesetleriyle dolu olan mezarları düşündüm. Onları yargılayan sadece altı yargıç mı? Hayır, erkek ve kız kardeşlerim, aklıktan ölen tutuklular, arabalarla taşınan zehirlenmiş çocuk ölüleri, Os-wiencim'in ve Treblinka'nın gölgesi, rehinelerin kanı; kül haline gelen kentler ve Leningrad'ın kapkara gölgesi de var Nürnberg'teki salonda. İnsanlık izliyor bu mahkemeyi, herkes izliyor.

Mahkeme salonunda bir kabartma var; Adem ile Havva ve yılan. Herhalde bir zamanlar burada yargılanan hırsızlar ilk günahı düşün-

müşlerdi gerçekten. Faşist katillerin böyle anılara ihtiyacı yok: Kimse baştan çıkarmadı onları, tersine milyonlarca insanı kandıran onlar oldu. Göring'e hangi işlerle uğraştığı sorulduğunda, parmaklarını saydı ve ona geldiğinde gülerek, "tamam" dedi. Hiçbirini unutmamıştı, ne "Reich orman müfettişi" ne de "Reich baş avcısı" olduğunu unutmamıştı, tabii, "Herman Göring" fabrikasını utançla susarak geçiştirdi.

Öğle yemeğinden sonra sanık iskemlesinde oturan Göring'in gözleri bir hayvan gözüne benziyordu. Bu beşli soytarının Reichstag yan-ğınınan, tüm Avrupa'nın yakılışına kadar bütün cinayetlerle ilişkisi var. Göring faşist çıraqlara ölümün ne kadar önemsiz olduğunu göstermek için şöyle demişti: "Bütün sorumluluğu üzerime alıyorum." Şimdi ise sorumluluktan kaçmak için elinden gelen her şeyi yapıyor. Sevimli görünmeye çalışarak dünyayı olmasa bile en azından gazetecileri şaşırtmaya çalışıyor; sürekli iç çekmek ve gülümsemek huyundan vazgeçemiyor, daha önceleri de şeker yemekten vazgeçemeyişi gibi... Uslu uslu sandviçlerini çiğniyor. Soğukkanlı bir hesaplılık içinde Avrupa'yı nasıl talan ettiğini kimse unutmadı. Savaştan önce makalelerinden birine, "Baskın Sanatı" diye başlık koymuştu. Şimdiyse gözleri sürekli olarak avukatı Zettel'in üzerine dikilmiş; yeni bir sanat üzerine çalışıyor. Elbette savunduğu Almanya falan değil; o kendini, şişko Hermann'ı savunuyor.

O, "yeşil haritanın" hazırlayıcısı olan Göring, Rusya'yı bir Alman sömürgesi yapmak istiyordu. Şimdi, sahte bir üzüntüyle Sovyet subaylarının apoletlerine bakıyor. Kızıl Ordu'daki komiserlerin öldürölmesini buyuran emir okunurken ellerini kaldırdı ve Ribbentrop'a, "Ne kadar korkunç!" dedi. Kötü bir komedyen bu. Ve faşist grubunun bu kumandanı, her şeyden önce aşağılık bir hırsız. 1940 yılında, daha Almanya'nın Avrupa'yı yağmalamaya ilk başladığı sırada, Göring Ribbentrop'a övünerek şöyle yazmıştı: "En zengin resim ve heykel koleksiyonu benim elimde." Kentleri yakıp yıkarken, evine tablolar taşıyordu; genç kızları astırırken bir yandan da Nympha heykelleri topluyordu.

Yaşlı bir kadına benziyor, kulaklıkları sanki bir başörtüsü. Birkaç milyon insanı tesadüfen öldüren, iyi yürekli bir amca rolü oynuyor. Bir kasaba gazetesine yaptığı açıklamada, kendini "sadece Almanlar önünde"

sorumlu saydığını açıklamıştı. Tabii halkı önünde kendini bir kere bile sorumlu hissetmediği açık. Alman kentlerine tek bir düşman bombasının bile düşmeyeceğini açıklayan kendi değil miydi? Şimdi ise önünde Nürnberg yıkıntıları duruyor. Ama o, oturuyor, bir şeyler çiğniyor ve gü-lümsüyor. Eme eme şişmiş olan bu sülük, hapishane perhizine rağmen hâlâ şişman, “Reich baş avcısı” için ip değil kalın bir halat gerekli.

General Feld Mareşal Keitel tipik bir kışla yetiştirmesi, köşeli bir yüz, köşeli hareketler. Führer’in sadık bir hizmetçisiydi. Führer’in uşak odasında oturan generaller, lakeitel adını takmıştı ona. Elbet-te basit bir uşak değildi, ılımlı olması için hiçbir neden yoktu. Al-man ordusunun bel kemiği idi. Sovyetler Birliği’ne düzenlenen bas-kının planını hazırladı. “Petersburg’un yerle bir edilmesini” emretti. “Doğu’da insan hayatının değeri yoktur” dedi. Tabii şimdi kendi ha-yatına büyük değer veriyor; bu toprağın üzerinde kalabilmek için her şeyi yapıyor. Sovyet savaş esirlerinin kızgın damga vurularak işa-retlenmesini buyuran, Keitel’in imzaladığı bir emir okunurken, eski General Feld Mareşal: “Kötü bir yanlış anlama”, diye açıklamada bu-lundu. Kül ve kan, gaz odaları ve parçalanmış çocuklar, hepsi hepsi “kötü bir yanlış anlamaydı” sadece.

Sovyetler Birliği’ni yok etme planının ikinci yaratıcısı olan General Jodl, Keitel’i birçok bakımdan geride bırakmıştı. Şimdi Jodl Keitel’in geniş omuzlarının ardına saklanıyor. Yedi yıl önce, Nürnberg’te baş-ladı Jodl’un yükselişi; Çekoslovakya’yı istila planını Jodl hazırlamıştı. Batışı da Nürnberg’te oldu, kaderin oyunuydu bu.

Joachim von Ribbentrop geçmişin alacaklarını unuttu. Seyyar satıcı olduğu sıralar bir dolandırıcıya benzerdi, diplomat olduğu sıralarda da bir seyyar satıcı gibiydi: Hep bir gecikmeyle varırdı bulunduğu yerin bilincine. Şimdi ise geleceği yaşıyor vaktinden önce. Şimdilik bir sa-nık ama, daha çok asılmış birine benziyor. Açıkça söylemişti şu sözleri: “Rusya’nın tahılı ve hammaddeleri çok işimize yarayacak.” Diplomat giysilerinin altında küsküyle, maymuncuk gizliydi hep. Şimdi ise hiç kimseyi rahatsız etmek istemeyen, ağır başlı bir ihtiyarı oynuyor.

Alfred Rosenberg, faşistler arasında, “Rus sorunları uzmanı” sa-yılırdı; bir zamanlar Moskova’da okumuştı ve Baltık Almanları ağ-

ziyla konuşurdu Rusçayı. Bu ölü yakıcılığı teorisyeni, aynı zamanda da soygunculuğun filozofuydu. Tarihte eşi benzeri bulunmayan çapta bir hırsızdı. Şuydu öğretisi: “Yirmi ya da yüzyıl sonra Rusların kendi de, Rusya’nın Almanya için bir hayat sahası olduğunu anlayacak.” Hem toptan, hem de perakende soygunculuk yaptı. Rusya’nın buğdayını gasbetti, ama daha küçük çapta işler yapmayı da ihmal etmedi: “Operasyonun iki saat içinde tamamlanmasını” (Kitle katliamlarına operasyon diyordu) Yahudilerin altın dişlerinin sökülmesini emretti. Göring’in rakibiydi; bir hırsızlık işletmesi kurdu ve zaptedilen ülkelere kitaplarını, tablolarını, heykellerini çaldı.

Bu sanatseverler galerisini gezmeye devam edebiliriz: Polonya kasabı Hans Frank müzelerden tablolar yürüttü, bunlar arasında Leonardo da Vinci’nin de bir tablosu vardı. “Bunun fiyatı nedir bilmiyorum, uzman değilim, tabii Markın değerine göre fiyatlar da değişiyor” dedi bu tablo konusunda. Frank korkunç ölüm kampları kurmuştu, milyonlarca Polonyalıyı ve Yahudiye öldürdü. Alman toplama kamplarını gösteren bir filmi seyrederken mendille sildi gözlerini, sanki Majdanek’teki bostanlarda, neden öyle kocaman lahanalar yetişiyor bilmiyordu. Frank Varşova gettosunun yok edilmesini yazılı olarak emretmişti; Yahudilerin kurtulmak için kaçtıkları kanalizasyon borusunun suyla doldurulmasını ve soğuk bir maddiyatçılıkla, gettodaki ganimetin –eski elbiseler– toplanmasını emretmiş ve şunları eklemişti: “Yıkıntıların altında kalan hurda demirler çıkarılacaktır.” Şimdi tabii her şeyi Hitler’in üstüne yıkıyor. Kimseleri öldürmedim diye yeminler ediyor, sadece insanları bir ülkeden alıp diğerine yerleştirmektir bütün yaptığı iş. Çok da alçakgönüllü, “Aslında yönetimde sadece bir cüceydim”, diyor. Ve bu cüce her gün on bin insan yutuyordu. Duruşmalar sırasında koyu renkli kocaman bir gözlük takıyor, sadece bir kere gördüm gözlerini, kapana düşen bir sansarın gözleriydi.

Julius Streicher yaşlı bir kurbağaya benziyor. Karanlık geçmişiyse, kaba bir taşralı. Yirmi yıl kadar önce Nürnberg’te, çocukları işgal etmekten ötürü hakkında soruşturma açılmıştı. Streicher “Akıncıları” yaratmıştı, tek bir işle uğraşırdı bunlar. Yahudilerin yok edilmesi. Streicher’in sıkı çalışmasıyla faşistler altı milyon Yahudi öldürdü. Peki, ya şimdi orada kafesin içinde otururken ne diyor? “Theodor

Herzl'in fikirlerinin ateşli bir taraftarıyım, ben siyonistim, Yahudilere sadece Filistin'in değil, Suriye ve Ürdün'ün de verilmesi gerektiği düşüncesindeyim. Yanlış anlaşıldım ben." Nürnberg Sinagogunun yıkılması için verilen emrin altındaki imzanın kendine ait olup olmadığı sorulduğunda, verdiği karşılık: "Doğu üslubunda bir yapıydı ve kentin görünüşüne uymuyordu." Tam bir "estetikçi"!

Baldur von Schirach klasik bir arien boğası sanki; "Hitler Gençliği" teşkilatını örgütleyen bu yeteneksiz ozan bozuntusunun boğayı andıran bir ensesi ve patlak gözleri var. Daha kısa bir zaman önce, "Biz hepimiz ölümlüyüz, sadece Hitler ölümsüz" demişti. Şimdi ise hırsla hayata sarılmış, Führer'in tüm fikirlerinin budalaca şeyler olduğunu söylüyor.

Wilhelm Frick İçişleri bakanıydı; Himmler uzun süre onun emrinde çalışmıştı. Balık gözlü, kalın kafalı zalim, Bavyeralı eski bir polis. Seyss-Inquart da rehinelere işkence yapmakla ün salmış. Kızıl saçlı Sauckel kadın ve erkek köle ticareti düzenlemiş. Çekoslovakya kasabı sayın von Neurath ise tesadüfen kasap olduğunu ispatlamak için didindi durdu: "Olanlardan hiç haberim yoktu. Olaylar gafil avlamıştı beni. Hitler beni çağırttı ve 'siz çağdaş, yani soğukkanlı bir insansınız, Çeklerin yanında bulunmaya hazırlanın' dedi." Ve gafil Neurath, soğukkanlılıkla öldürdü Çekleri.

Hepsi, "çağdaş" insanlardı ve kılları kıpırdamaksızın çocukları boğdular; kapandı artık dönemleri, o korkunç dönem bitti. 1937'de Göring, savaşın Alman savaş planlarına göre yönetileceğini ve diğer ülkelerin zaptolunmasının 1945'e kadar tamamlanması gerektiğini söylemişti. Kızıl Ordu Alman planlarını suya düşürdü ve 1945'te "üstün insanların" yakasına yapışıldı. Şimdi hepsi sanık iskemlesinde oturuyor.

V

Frank. Neurath, Seyss-Inquart son ana kadar kendi cinayetlerini ölülerin ya da birbirlerinin üstüne atmaya çalıştılar. Göring, Keitel, Jodl kendilerini Gestapo'nun çalışmalarından ayrı tutmaya çalıştılar; saldı-

nda bulunmadıklarını, sadece savunma yaptıklarını ileri sürdüler ısrarla. Pişkin vurguncu Schacht söylediklerine kulak kesilmiş dinliyordu. O elbette kimseyi yollamamıştı gaz odalarına, Majdanek'in manzarasını bilmiyordu, bir kez olsun görmemişti. Eşkıyaların ve cellatların maliyecisiydi sadece. Şimdi hızla ayrılıyor arkadaşlarının yanından, bir kez olsun selamlamadı onları, sanki onlarla hiçbir tanışıklığı yokmuş, tesadüfen yan yana bulunuyorlarmış süsü veriyor kendine. Hitler faşistlerinin vahşetini gösteren bir film mahkemede gösterilirken, Schacht perdeye döndü sırtını: Onunla hiçbir ilgisi yoktu bunların.

Eğer Hitler faşistleri Polonyalıları, Fransızları, Rusları öldürebilseyse, elbette bu, Schacht'ın saldırganları parayla beslemesinden ötürüydü. O, bunu reddetmiyor, hatta işinden gurur duyarak, paravana kuruluş "Schefo" aracılığıyla Reich'in yeniden silahlanması için nasıl on iki milyar para sağladığını anlatıyor. Kimseyi öldürmedi, ama milyonların yok olmasından sorumlu. Avrupa'daki yıkıntılara dönüp beni ilgilendirmez diyebilir mi?

Eski zamanlarda da, o ya da bu canı, savaş suçu denen şeylerden ötürü yargılanırdı bazen. İlk kez büyük caniler büyük suçlarından, yani savaşı başlatmış oldukları için yargılanıyor. Başka ülkelerin nasıl yağmalanacağı planlarını açıklayan "Kavgam"ı, soyut bir edebi eser saymak çok zor. Hitler'in savaştan önce yaptığı açıklamalar hâlâ soyutlamalar gibi ele alınabilir mi? "Görevlerimizi ancak saldırı ile yerine getirebiliriz, sorunlara sadece kılıçla çözüm bulunabilir." Keitel ve Jodl Führer'in bu sözlerini, "tank saldırılarının", "kuşatma harekâtlarının" ve "kıskanç harekâtlarının" diline çevirdi. Ribbentrop yaratılacak olan duman perdesinden, dekordan yani, görüşmeler ve anlaşmalardan sorumluydu. Ve barışsever Schacht'ımız da para sağlıyordu. Schacht bunu yaparken Keitel'in neye hazırlandığını çok iyi biliyordu; Ribbentrop yeni bir saldırmazlık paktını imzalarken, kafasından Hitler'in şu sözünü geçiriyordu: "Ancak yararlı oldukları sürece anlaşmalara uyarız."

Faşistlerin istila planlarına taktıkları adlar da canice. Avusturya'nın ilhak olunması, "Otto Planı"ydı, Çekoslovakya'nın ilhaku ise "Yeşil Plan"dı, Yugoslavya'nın "Köpek Balığı" ya da "Zıpkın", Polonya'nın yok edilmesi

“Himmeler Olayı”, Gibraltar baskını ise “Felix Girişimi” idi. Rusya’ya karşı düzenlenen baskın planının adı önce “Fritz Planı” idi. “Fritz” kelimesinin, Fritzlerin Sovyetler Birliği’nden püskürtülmesinde de oynayacağı rol, bu bayların içine o zamandan doğmuş olsa gerek. Sonra Sovyetler Birliği’nin istilası için yeni bir ad saptadılar: “Barbarossa Harekâtı.”

Birbiri ardı baskınlar düzenlediler. Batıdaki savaşların başarıyla sonuçlanması üzerine, Hitler generallerini kutlarken şöyle demişti: “Şimdi bizi Doğu’daki görevler bekliyor.” 1940 Ağustosunda Rusya’ya karşı düzenlenen baskın planı üzerinde çalışmaya başladılar. Amiral Reader’in açıkladığına göre, 1941 Nisanında Alman Başkumandanlığına Baku ve Jaroslavl’daki iktisadi kuruluşlar bildiriliyordu. Hitler’e savaştan çok önceleri Kafkaslar’da yapılan büyük sanatoryumlar hakkında bilgi verilmişti. Führer bu konuda şunları söylemişti: “Bu sefer elimizi çabuk tutmalıyız.” Acele etti, çünkü biz sanatoryumlar, okullar, kentler yapıyorduk; çünkü, o kadar yorularak, kocaman bir sevgiyle, bir sürü fedakârlıkla diktiğimiz, baktığımız ağaçların ilk meyvesini alacaktık 1941 yılında.

Bütün bunlar karşısında ölümün adil bir ceza olduğunu sanmıyorum: Yüz ölü çok az. Ama, barışsever Schacht gibileri asılırsa, o zaman çok şeyi kurtarabilir bu. Çünkü bir ülkeye saldırıp saldırmamayı düşünen, çok bilmiş bir maliyeci, o zaman birden ipin ucundaki maliyeciyi hatırlayacak ve sinirle yakasının düğmelerini çözecektir.

VI

Sanıkların ve avukatlarının açıkladığına göre, uluslararası savaş mahkemesi “yetkili değilmiş”. Ben hukukçu değilim, söylemek istediklerim yasalardan alınma paragraflar olmayacak: Çok basit bir şeyi bir kere daha hatırlatmak istiyorum: İstilacıların alçaklığını ve zalimliğini bilen Sovyet halkı ve diğer ülkelerin halkları, ister tek başımıza, isterse hepimiz birden, bu yirmi caniyi, Alman ordusunu, Reich’i, maliyeci Schacht ve Nazi Partisi yöneticilerini yargılamaya yetkiliyiz. Kimse alamaz elimizden bu hakkı. Ve bu hakkı yargıçlara verdik, çünkü yasayla vicdanın el ele yürüdüğüne inanıyoruz.

Yaz boyunca dolaştım durdum ülkemizde, Orel'in yıkıntılarını, yok olan Kreşçatik'i, Odesa'yı, Leningrad'ın, Smolensk'in ve Brjansk'ın yaralarını gördüm yeniden. Birbirimizi anlamak için çok söze gerek yok, her şeyi hatırlamak için kentlerin adını söylemek yetiyor; her şeyi yeniden kurmaya çalışıyoruz. Bütün dostlarımız arasında, bayram masasında boş bir sandalye olmayan bir ev bulmak çok zor. Bir sürü edebiyat öğrencisi tanırdım, ilk gençliğin pervasız ve çekingen şiirini yazarlardı. Yerle bir oldular. Belki yeni bir Puşkin çıkacaktı aralarından? Bilmiyorum. Ama bu insanların anaları, Keitel'i ya da Göring'i yargılama hakkına sahip, bunu çok iyi biliyorum. Ben bu hakka sahibim ve bütün halkımız da sahip. Novgorod'daki yıkıntılardan, Leningrad'ın açlık içinde geçen kışından, yanıp kül olan Vassilkovo ya da Petuşki köyünden ötürü, Almanların Nürnberg'te ölünceye kadar işkence ettiği bir Olga'dan ya da bir Tanya'dan ötürü, uykusuz geçen gecelerden ötürü, cepheden mektup gelmeyince çektiğimiz acılardan ötürü, "oğlumuz, cephede..." sözlerini okumak zorunda kalan anaların duyduğu korkunç acıdan ötürü, Schacht'ı yargılama hakkına sahibiz.

Ve yalnız değiliz. Bir sürü ülke dolaştım ve her yanda istilacıların işlediği korkunç cinayetleri gördüm. Çocuğu param parça olan, evi yakılan ve şimdi kayaların arasında tek başına yaşayan Karadağlı kadın mı, "Maritza Planını" hazırlayanları yargılamaya yetkili değil? Prag'dan geçtim, eski belediye binasının yıkıntılarını gördüm; eski dostlarla buluştum – Vançura yoktu aralarında, faşistler kurşuna dizmişti. Bulgarların, Sırpların, Romenlerin ne elbisesi ne de ayakkabısı var. Kim aldı ayakkabılarını? Kim aldı elbiselerini? Güzel kılıklı Bay von Papen ile açık sözlü Schacht. Faşistler altı milyon Yahudiyi öldürdü – baskı hatası değil bu– altı milyon. Zagreb'te. Szeged'te, Prag'ta büyük bir mucize sonucunda kurtulan Yahudileri gördüm. Yok olan bir ormanda tek başına kalan ağaçlar gibiydiler: Ne karıları, ne çocukları, ne de hayatları kalmıştı artık. Herhalde bunların da yetkisi yok, Streicher'i ya da Frank'ı yargılamaya? Kar ve yağmur içinde kasvetle yükseliyor Fiume'nin, Niş'in, Zadar ve Sofya'nın, Brno ve Varşova'nın yıkıntıları. Budapeşte Avrupa'nın en güzel kentlerinden

biri sayılırdı; yıkıntılar içinde bırakıldı bu kent, yukarı kısmı, yani Buda artık yok. Şurada, küllerin arasında tesadüfen bir kızın bronz heykeli kalmış; bu heykel ne yürüyebilir ne de gözleriyle görebilir ölüleri. Başka bir heykeli, Puşkin parkındaki barış tanrıçasını hatırladım, mermerdendi... Ve ne kadar çok hayat dolu genç kız öldürüldü! Başları tıraş edildi gaz odalarına sokulmadan önce; Alman deniz kuvvetlerine gidiyordu bu saçlar. Herhalde, Raeder'i, ya da Dönitz'i yargılamaya yetkili değiliz biz? Yugoslavya'da bir bölge var. Adı Lika bu bölgenin; bir kadın gördüm burada, yedi çocuğu vardı, ve yedisi de faşistler tarafından öldürülmüştü. Heykellerden konuşuyordum, ama bu bir kadın; capcanlı bir Niobe bu. Şimdi Nürnberg'te değil, ama o da yetkili Ribbentrop'u yargılamak için. Prag'ta iken Bedrich Fritt'in desenlerinden oluşan bir sergiye gittim; Theresienstadt gettosunda Almanlar 150.000 silahsız insanla birlikte, ölümüne işkence etmişti sanatçıya. Korkunç desenler bunlar: Ölülerin kutsanmasıyla geçen son günler. Sanatçı bu desenleri toprağa gömmüştü, desenler kısa bir süre önce bulundu ve sergilendi; cehennemden çıkma resimler arasında birden bir çocuk resmi görüyorum –sanatçının, büyük bir mucize sonucu kurtarılan oğlu. Dört yaşında ama, o da Neurath'ı yargılamaya yetkili.

Kurtuluştan sonra sevdiğim kente, Paris'e gitmedim, ama Nürnberg'te başarılı ve yürekli bir Fransız kadın gazeteciye, Andree Violis'ye rastladım; ve bütün bir gece bana büyük bir acıyla, dört yıl boyunca alçaklıkların kol gezdiği Paris'in şimdiki halini anlattı. Herhalde Notre-Dame'ın taşları ve Paris'teki sokak çocukları da Sauckel'i, Rosenberg'i, Frick'i yargılamaya yetkili değil? Uzun yıllar önce Nürnberg'te kalmıştım, olağanüstü sanat yapıtları hatırlıyorum; tüm insanlığındı onlar. Führer'in türeyişinden Dührer suçlu değil. Eski Nürnberg yerle bir oldu. Ve hâlâ düşünen, yargılayan, kavrayan birkaç sağduyulu Alman kalmışsa, biz onların yerine söyleyelim: Nürnberg'teki yıkıntılardan dolayı, Jodl ve Funk, Baldur von Schirach ve Rosenberg suçludur. Hem onlar, hem de Goebbels'in emrindeki süprüntüler suçlu, Almanların düşünmeyi, yargılamayı, kavramayı unutmamasından; onlar suçlu, bu kentteki yıkıntıların içinde insan

yıkıntılarının onursuzca, geleceği olmadan, inançsızca dolaşmasından. Biz, özgür ülkelerin insanları, bu suçlarından, yani Avrupa'nın ve Almanların yüreğini bir çöle döndürdüklerinden dolayı da faşistleri yargılamaya yetkiliyiz.

Uluslararası Savaş Mahkemesinin yetkisini hukukçular saptayacak. Yine de daha basit olan başka bir görüş var: Halkların katili olmak çok daha korkunçtur. Almanlar "Barbarossa Harekâtı"nı hazırlarken, biz çocuk yuvaları ve okullar yapıyorduk; barış için yetiştiriyorduk çocuklarımızı; yaratıcı çalışma, mutluluk için büyütüyorduk onları. Faşistler okullarımızı yıktı, çocuklarımızı öldürdü. Daha o zamanlar yemin ettik, hepimizin hayatı pahasına olsa da, bu hakkı elde edecektik; sevdiklerimizin üstünden geçen yol, Kore'deki tank mezarlarından, Volokolomsk'taki darağaçlarından, Istra'daki yangın yerlerinden geçerek Nürnberg Savaş Mahkemesine kadar uzandı. Bu kasvetli binaya adaleti biz getirdik ve her Sovyet insanı, gerçek ve yasa adına bu katilleri yargılama hakkına sahiptir.

AVRUPA YOLLARINDA

Avrupa yollarında binlerce kilometre bıraktım ardımda. Buda'nın yıkıntılarını, Dalmaçya'da düşmanın kestiği zeytin ağaçlarını gördüm; çocukları için ağlayan Karadağlı kadınları ve Nürnberg'teki çocuk katillerini gördüm. Yolcu artık sevinçle karşılamıyor doğayı, doğada gezinirken dinlenmiyor: Her kaya düşünmeye zorluyor, her mezar cevap istiyor. Korkak insanlar kolayca geçiştirebilir bunları: İnsan hayatında o kadar çok yıkıntılar var ki deyip. Avrupa'nın korkunç yaralarını gördüm, yine de yıkıntıların, çalıların ve mezarların ardında yeni bir günün doğduğunu fark ettim.

Gün ağarırken eşyadaki zıtlıkları seçmek zordur. Fotoğraf makinesi için şafağın sökmesiyle, gün batımı arasında çok az bir fark vardır. Günün saatlerini tanımak zorunda yazar. Prag belediye binasında kocaman bir saat vardı: öğleleri saatin üzerinde kanatlı bir kapı açılır ve buradan çıkan uzun bir alay güneşin en yükseğe çıktığı anı kutlardı. Bir bombayla yok oldu bu saat; Prag'daki bu meydanda, eski belediye binasının yıkıntıları önünde, Avrupa'da artık şafağın söktüğünü biliyordum. Olgun meyvelerin, klasik romanların, zenginliğin zamanıdır öğle; ama şimdi daha yeni sabah oluyor dışarıda, hava serin ve loş. Günün saatlerini karıştırmıyoruz artık –yeni aydınlanan sabahı, akşamın inişi sanmıyoruz.

Ne kadar çok acı getirdi faşistler şu toprağın üzerine! Sağa sola bakıp kendini gizleyerek bir kibrit çöpünü birden çakan kundakçının hiçliği ile ateşin gücü arasındaki oransızlık habire kafama takılıyor. Nürnberg'te yargılanan katiller korkak ve hiçbir ruhi özellikleri yok. Yakından inceleyebildim onları, saatler boyunca bu maskelerin ardında ne gizli, onu çıkarmaya çalıştım inatla. Azgınca bir zalimlikten ve utanmazca bir korkudan başka bir şey yoktu. Hiç şüphesiz küçük ve değersizdiler; insan ülkeden ülkeye gezerken ovalar dağlara, bozkırlar denize dönüşüyor, ama her yerde aynı enkazlarla, aynı küllerle, aynı acılarla karşılaşılıyor: Bu iğrenç suretler işledi bu büyük cinayetleri.

İnsanlar farklı oluyor birbirinden, kocaman bir yaşama sevinci var herhalde içlerinde. Yine de, bir mezarı diğerinden ayıran sadece üzerindeki isimler; zaman geçiyor, rüzgâr mezar taşını deviriyor ve yakında kimse artık burada kimin yattığını bilmeyecek... Ne kadar farklıydı Avrupa'nın kentleri birbirinden! Şimdiyse, bir mezarlıktaymış gibi yürünüyor yıkıntıların arasında ve insan otuzuncu, ellinci, yüzüncü yıkılmış kenti görüyor ve artık hiçbirini diğerinden ayırt edemiyor; tüm yaşam, küller içinde, molozlar içinde geçmiş gibi sanki. Niş'teki yıkıntılar Orel'dekilere benziyor. Şimdi Sofya'nın merkezindeyiz, şimdi Zadar'da, şimdi Podgorica'da şimdi Ploesti'de, şimdi Budapeşte'de, şimdi Nürnberg'te, şimdi Korça'da, şimdi sadece dörtte biri ayakta kalan Brno'dayız... Nasıl seçebilsin insan, nerde olduğunu?

İlk çocuğu için ağlıyor bir ana, büyük bir ozan mıydı acaba oğlu, yoksa dünyanın tanımadığı alçakgönüllü bir genç miydi? Ana kendi içinde taşıyor acısını. Faşistler tüm insanlığın değer verdiği eski kentleri, sanat eserlerini yok etti. Ama görülecek hiçbir yer kalmasa da, yabancılar, her kentte yine de insanların oturduğunu ve bu kentlerin oturanların sevgisiyle ısındığını fark ediyor ve alışılmış, basit bir sokak gördüğünde ağlıyor; çünkü tüm insanlar gibi bütün sokaklar da alışılmışın dışında. İçlerinde uzun bir yaşamı, çalışmayı, elem ve sevinci, bir kaderi saklıyor her biri.

Artık otlaklarda çok seyrek bir inek görülüyor. Akşamın serin sessizliği içinde çok ender bir piyano çınılıyor. Evet, yoksullaştı Avrupa.

Ah, evet B kre  sokaklarında hâlâ, bir sürü  ık z ppeye rastlanıyor; yine de yağmurun ilk ya   na kadar sürülüyor bu sahte par lt . Bu yaz kuraklık kurtardı onları; ama, “sentetik kumaştan” dikilme el-biseleri bir ya murla dökülünce,  a kına döndüler. Birbirinden en farklı olan ülkelerde, dükkânlarda kimsenin pek ihtiyaç duymad    şeyler satılıyor: Mumsuz  amdanlar, yağsız ya  kapları, yalınayak yürüyenler için ayakkabı ba , k  it çiçekler, vanilya tozu, kasalar ve za-yıflama hapları.  i manların daha uzun bir süre boyunca doktora başvurmadan iyile e    ortada... Kadınların pazara giderken kulland    file her yerde moda; belki satın alacak bir şey bulurum diye herkes yanında taşıyor; ve  ık bayanlar için incilerle s sl yorlar bu fileleri, fermuarla donatıyorlar; hatta Almanya’da fileleri “Demir Haç” ni anı ile s sl yorlar, o kadar çok var ki bu ni anlardan.

Fa izm Avrupa’yı ya maladı, ili ine dek s m rd , darmada  n etti. Yugoslavya deri ihraç ederdi, şimdi köylüler yalın ayak dolaşıyor orada. Macaristan, tüm kıtanın tahıl ambarı sayılırdı, şimdi orada insanlar küçücük bir beyaz ekmek parçasına hasretle bakıyor. Bırak n bir ülkeden diğerine seyahat etmeyi, bir kentten öteki kente gitmek bile çok zor; kömür yok, lokomotif yok, vagon yok.

Nürnberg’teki caniler, her şeyden önce akıllı insanları, halk öncülerini, insanl   n bayraktarlarını öldürdü: Bilginler, yazarlar, öğretmenler,  niversiteliler ger   e susayan, gerçek için yaşayan tüm insanlar... Fa istlere kentleri karanl  a bo mak yetmedi, insan bilincini de karartmak istediler. Kısa bir süre önce, altı yıllık bir aradan sonra,  niversite amfilerini yeniden öğrenciler doldurdu; karayı gören Kolumbus sanıyorlard  kendilerini; bunu da g rm  lerdi sonunda, bilimin ufku açılıyordu önlerinde. Ama ne kadar  yok oldu bu gençlerin? Yugoslavya’nın en iyi oğullarından ve en iyi kızlarından ka ı kavgada vurulup d  t . Kaç Bulgar   retmeni ölümüne işkence gördü. Bütün yolculu  m boyunca beni ölülerin gölgesi çevirdi; ve içimden bir konuşma tutturdum ölülerle, küçük ama yine de büyük olan kıtamızın gelece  ni anlamaya çalışarak.

Karanlık yıllar daha sonra da, çok keresinde karı ıkl  a yol a mad  mı? G  l ler da a çıkarken ya da yer altına inip yakalanan bir

radio yayınından, fırlatılan bir bildiriden herkese bir hayat iksiri, ve bir canlılık verirken, zayıflar bir yalan dünyasında, Nürnberg'teki canilerin "yeni düzen" dedikleri, rezil ve zalim bir düzen içinde çürüyordu. Her ülkede kurtlarla yaşayan ve kurt gibi uluyamasa bile kurt gibi melemeyi beceren koyunlar da var; bunlara rastlayınca insan şaşırıyor... Faşizm vebadır; Kızıl Ordu salgını yok ettiği halde, mikroplar hâlâ yaşıyor.

Akşama doğru geldim Berlin'e. Ortalık kararmıştı;. Bu kenti iyi tanırdım, yine de saatlerce yolumu şaşırdım, meydanları bulamadım, moloz yığınları içinde kaybettim kendimi. Yavan bir kibir taşıyan bu kentin yasını tutmak zor; evet, kendine "efendi ırk" diyen insanlar küçümsenmeyi hak ettiler. Ama yine de şunu söylüyorum: yalnızca bir faşist yıkıntılar karşısında coşar. Benim dilediğim başka bir şey: Berlin'deki yıkıntılar gibi çöksün istiyorum faşizm, çünkü taşlar değil insanlar söz konusu, düşünce ve düşüncesizlik, duygu ve duyarsızlık söz konusu.

Faşizm ne kadar kendini maskeleyse, kılık değiştirse ve başka bir isim taksa da, yine hep aynı tiksintiyi uyandırıyor. Bu zehir küçük ölçülerle sürekli olarak alındı mı çok daha korkunç oluyor ve bazı yerlerde hâlâ bu zehirden insanlara kova kova yutturuluyor. Kimden çıkarsa çıksın ve kime karşı olursa olsun, iğrenç ve korkunç bir şey ırk öğretisi. Eğer insanların düşüncesi insanlığın erdem ve hatalarıyla, toplumun çıkarıyla değil de jenealoji ile uğraşırsa, budanmış bir ağacın uğursuz tohumları türer o zaman! Ulusal gurur yüce bir duygudur; ama bu duygunun saptırılması iğrenç ve pis bir şey. Bir Macar milliyetçisi Petöfi'nin şiirlerinden gurur duyar mı? Hayır, o tek bir şeyden gurur duyar; kendi soyundan. Böylece halkların zengin ve dopdolu tarihi, yeniden insan toplumundan çok hayvan ahırına yaraşan ilkelerin içinde hapsedildi. Dünya üstünde, onca görüp geçirmeden sonra hâlâ halk kahramanlarının kanına değil de, "ırk" kanına inanan kimselerin bulunması ne kadar acı; tüm batıl itikatların en aşağılık olanıdır bu. Ne yazık ki yeryüzünde hâlâ, bir insan karaderiliyse onun sanatçı olamayacağına, ya da "r" harfini telaffuz edemeyen birinin orkestra yönetemeyeceğine inanan insanlar var. Askerler sa-

vaşı sonuçlandırdı, yine de Avrupa yollarında dolaşan bir yazar, eski fresklerden ya da genç kızlardan ötürü kaygısızca bir sevinç duyamıyor: dünün gölgesi düşüyor hâlâ tarlaların ve insanların üzerine.

Mal mülk kaybı meselesini çözmek, ahlaki çöküntü meselesini çözmekten çok daha kolay. Budapeşte’de bulunduğum sırada, Tuna üzerindeki köprüler törenle yeniden ulaşılma açıldı. Güzelim Budapeşte’den ne kadar az şey kaldı geriye; oradaki harabeler ayrı bir elem veriyor insana. Belki de ince ve uçarı bir barok tarzı orada doğup geliştiği için. Param parça olmuş bir uçurtmadan daha mahzun görünümlü ne olabilir? Budapeşte de yeniden kuruluyor, ama bilmiyorum, eski havasında olabilir mi?.. En güç olan da Szalasy ile Horty’nin bıraktığı mirası temizlemek: insanların özünü onarmak, evleri onarmaktan daha zor. Ve gün doğarken, toprağın üstünde sürünen ve geceyi uzatmak isteyen sis, yani günlük gazetelerdeki “gericilik” denen sis perdesi, faşist bataklığın saldırdığı bir dumandan başka bir şey değildir. Bütün Avrupa’da ve tüm dünyada “ilerleme” kelimesi yepyeni bir anlam kazandı. Temel sorunla birbirine sınıksız bağlı olan bir kelime bu; en iyilerin hayatı pahasına kazanılan zaferi sürdürecektir mi insanlık? Bunu gerçekleştirmek için çok yıllar gerekli, ama bir mucize zorunlu değil Avrupa’nın yaralarının sarılması için. İnsan geçici bir süre için eskisine oranla daha kötü yaşayabilir, daha basit giyinebilir, daha az yiyebilir, ama kim onurunun, duygularının alçalmasına ve insan özünün çoraklaşmasına razı olabilir? Atasözlerinin tersine, kötülüklerin, yani faşist şeytanın, faşist ya da yarı faşist bir iblisle kovulamayacağını söylüyorum. Sadece ilerici fikirler, bilim merakı, özgürlük sevgisi ve insana gösterilen saygı yok edebilir faşizmi ahlaki yönden. İnsanlığın ileriye ve refaha yürümesi için elinde büyük olanaklar var. Faşizm mikrobundan söz ederken, sadece faşistlerin ya da yarı faşist komplocuların yaşadığı yeraltı dünyasını kastetmiyorum; aynı zamanda, dışarıdan basit biri gibi görünen insanların bilinçaltından söz ediyorum. İçlerinde taşıdıkları bu yeraltı dünyasında, o karanlık yıllarda doğan önyargılar ve yanlışlar kaynaşiyor; bu karanlık dünya insanların kendini toparlamasını, bir çocuğa güvenle bakmasını, bir ağaç dikmesini, bir ev yapmasını engelliyor.

Son zamanlarda bir dizi ülkede cinayet oranları yükseldi: faşizm bundan ötürü de suçtu; son günlerini Nürnberg'te yıkıntılar arasında geçiren insanlara, uzun süredir sadece soygunculuk teorisi öğretilmişti. Faşizmin ahlak anlayışı her türlü ahlakın ayaklar altında çiğnenmesi esasına dayanır. Mikropların bazen uyanık gümrükçüleri alt etmelerine şaşmamak gerek. Basit haydutlar da, kendilerince bir "hayat sahası" teorisi uyduruyor ve küçük çapta, kaba kuvvete ve soygunculuğa başvuruyorlar.

Faşizm ardında sadece kan dökme hırsını değil, kolay ganimet ele geçirme hırsını da miras olarak bıraktı. Her yanda, gericiliğin "kara borsa" ile, Yahudi düşmanlığının piyasayla, provokasyonların ise istifçilikle ilişkisi var. Romanya'da toprağı köylünün elinden geri almak için yanıp tutuşanlar kim? Dolar piyasasını dikkatle izleyen, her şeyden, hatta atom çekirdeğinin parçalanmasından bile bir çıkar sağlamayı düşleyen kimseler. Budapeşte'de şevkle çalışan yığınla insan var; aynı zamanda istifçilikten başka bir şeye inanmayan çakallar da var orada, istifçilik yapamayınca da, ilerleme ve reformları lanetliyorlar ve yeni bir Horty'nin doğmasını bekliyorlar büyük bir özlemle.

Alman faşistleri üçüncü Reich'in çöküşünün kaçınılmaz olduğunu görünce, "Werwölfe" (Kurt Adamlar) adlı bir yeraltı tedhiş örgütünün kurulduğunu ilan ettiler. Sovyet ve Amerikan birliklerinin işgal ettiği Alman topraklarında dolaştım, tek bir kurt adama rastladım. Ama diğerlerine, yani görünüşte barışsever olanlara çok rastladım; hem Almanya'da, hem de diğer ülkelerde gözüme çarptılar: faşizm kendini maskeliyor, kılık değiştiriyor, sahte belgeler düzenliyor. Kızıl Ordu diğer halkları faşistlerden kurtarmayı başardı, her namuslu insan da kendini faşizmin pençesinden kurtarmaya bakmalı.

Savaşta harabeye dönen, yaralarla kaplı Yugoslavya'da insan neden bu kadar özgür soluyor? İnsan özünü sakatlayan milliyetçilik orada soylu bir sloganla, yani "kardeşlik ve birlik" sloganı ile karşılanmış. Her renkten bayrak görebiliyor insan bu ülkede: Sırp, Hırvat, Sloven, Makedon, Arnavut, İtalyan; eski ulusal renkler... Küçük bir değişiklik var sadece, uzun bir süre birbirleriyle kan davası güden bu çeşitli bayraklar, küçük bir yıldızla süslenmiş; kör gözlü kinlerin yenilgisini

simgeliyor bu kızıl yıldız. Küçük Arnavutluk düşünüyor aklıma; bu ülkenin gerçek tarihi yeni başladı. Her mezarın, her yıkıntının hakkı verilmiş orada; insan kendine bu ülkede hâlâ düşmanın zehirlediği insanlar var mı acaba diye sormuyor? Yeniden başlatılmak istenen Ortaçağ iyice püskürtüldü; her başlangıçta, her sözde bir atılım görüyor insan. Bulgarları sevmeyi öğrendim, onların kendini belli etmeyen coşkunu tanıdım... İşte bu coşkuyla dağladılar faşizm çibanını. Kör talihin yüklediği acıları yendiler, kendilerinden onur duyarak vardılar başarıya. Faşizme karşı duyulan kin, ancak yerli faşistlere karşı da duyuluyorsa gerçektir; bunu Bulgarlar hatırlattı bütün dünyaya.

Yedi ülkede dolaştıktan sonra geldim Nürnberg'e. Önce canilerin yaptığı şeyleri, sonra kendilerini gördüm. Cinayetler çoktan ispatlandı, bir gün bile sürmeyecek cezalarını saptamak. Yargılamanın önemi başka bir konuda; halkların önünden, hırsın, vahşetin, budalalığın, utanmazlığın ve sadizmin tarihi geçti. Hepimiz ayrı ayrı yaşadık bu tarihi, yine de duruşmalar her insanın yaşadığına yenilerini katıyor. Bu duruşmalar sadece Sırp ve Beyaz Rus köylüsüne değil, Amerikan köylüsüne de başına neler gelebileceğini gösterdi, halkımızın faşizme karşı direnmede nasıl başı çektiğini anlattı. Duruşmalar geçmişin tekrarından, hoşgöründen, adam sendecilikten sakınılmasını ihtar etti; çünkü ikinci bir baskın sonunda, yeni Dachau ve Oswiencim'lerden (toplama kampları) sonra, Avrupa'nın ayakta kalmasına imkân yok. Her halk ve her namuslu insan veba mikrobuna karşı kavgaya girerse, üçüncü Reich'in sonu olan Nürnberg Mahkemeleri, faşizmin de sonu olacak.

Gerçek hastalıkların karşısına sahte doktorlar da çıkıyor, bunlar organizmanın sağlıklı kısımlarını bertaraf etmek istiyorlar, böylece hastalığın gelişmesini kolaylaştırıyorlar. Yaşayan Avrupa faşizme karşı dövüşüyor, karanlık yılların en hastalıklı geçtiği ülkelerin iyileşme süreci de uzun sürüyor. Ama Macaristan'da sadece istifçiler yok, işçiler de var. Zaferimizin taşıdığı önem burada, bu zaferi her yanda soylu düşünceleri olan bir halk yaratıyor ve durmadan yenilerini elde ediyor. Bütün ülkelerde eskiden de, yabancı tekellerin avukatı

olduğu halde, halk adına yeminler eden avukatlar vardı; sanki evrak çantaları çeşitli vekaletnamelerle doluydu tıka basa, ama bunlar arasında halkın vekaletnamesi bulunmuyordu. Korkunç bir dönem yaşadı Avrupa; halklar artık vasi istemiyor, kendi adına başkalarının konuşmasını istemiyor; mağaralardan, gecekondulardan kentlerin meydanlarına çıktılar; konuşmaya başladılar artık; kurtuluş sonrası Avrupa'nın güvencesi de bu işte.

Bir sürü kentte askerlerimiz anısına yapılan anıtların projelerini gördüm. Sanat halkların duygusunu tunçla ve taşla biçimlendirme eğiliminde. Kurtuluş ordularına adanan seçkin ozanların yazdığı dizeleri ve sade halk türkülerini dinledim. Ama heykeller ve şiirler olmadan da herkesle anlaşılabiliyordum; el sıkarken sıcaklık, gözlerdeki parıltı yetiyordu anlamak için.

Kötü niyetliler uzun süre Avrupa ile Sovyetler Birliği'ni birbirine düşürmeye çalıştılar inatla; ve şimdi Batının eski taşlarını ve geleceğini faşist vandalların elinden kurtarmak için Uzakdoğu'nun, Volga kıyılarının insanları geldi. Avrupa'nın yollarından yürür, Avrupa'nın bombalar, top mermileri ya da "yangın bombaları" tarafından yaralanan, görkemli eski kentlerinden geçerseniz, ister istemez sonunda, dünya tragedyasının doruğunu yaşayan kente, yani Stalingrad'a varırsınız. Avrupa orada kurtuldu, hem Prag'ın hem Paris'in, hem de Roma'nın kaderi orada belirlendi. Burası, Sovyet halklarının hayalinde, sadece coğrafi ya da politik bir kavram değil, aynı zamanda manevi bir kavram oldu. İnsanlara Volga'dan Elbe'ye kadar ilerleyen hangi gücün yardım ettiğini herkes biliyor. En uzaklardaki Arnavutluk'ta kimse tek bir Kızıl Ordu mensubu görmediği halde, orada özgürlük için dövüşen insanlar, Stalingrad üzerine yemin ediyordu. Son birliğimiz ayrılırken Prag'da idim. Halk akrabaları gibi vedalaştı onlarla, kadınlar ağlıyordu. Ama kahramanların mezarları kaldı ve bu mezarlarla birlikte –kalan çok daha belirgin bir şey var– halkın bilincinden sökülmecek olan fedakârca eylemler. Karpatlar'da, Alpler'de, Adriatik kıyılarında Sovyet mezarları gördüm; bir görev, bir namus ve bir kardeşlik anısıydı bunlar. On ülkede ardımızda kahramanların gölgesini bıraktık ve bu gölgeler, bu anılar, faşizmin kendini maskelemek

istemmesine, 1930-1940'lardaki korkunç dönemin yeniden yaşamasına izin vermeyecek.

Doğuya gidiyordum. Soğuktu; erkenden koyulmuştuk yola; kısa, çabucak sona eren bir Aralık günüydü. İnsan bir kente sislerin arasından baktı mı, yıkıntıların acısını daha fazla duyuyor. Yine de gün başlamıştı. Sis çözülürken, güneşin kızıl yuvarlağı belirdi. Bir barakanın önünden çocuk sesleri yükseliyordu. Okula gidiyorlardı ve herhalde bu yoksul bir barakaydı, çocukların okulu da kötüydü, yine de neşeyle çocuk oyunları oynuyorlardı; her yerde birbirine benzer bu oyunlar. Ve yeniden savaşın yaraladığı bir sokağa geldik; yine de o anda bu sokak başka bir sokak gibi, sanki yaşama sokağıymış gibi göründü bana. Yeni Avrupa'yı görecekti bu çocuklar.

1945-1946

İlya Ehrenburg 1891'de Kiev'de doğdu. Çok genç yaşta Rusya'daki devrimci harekete katıldı ve çok geçmeden tutuklandı. Serbest bırakılınca Paris'e göç etti ve ilk şiirlerini burada yayınladı. Birinci Dünya Savaşı sırasında savaş muhabirliği yaptı. Yurda 1917'de döndü. İç savaş başladığında Ehrenburg Ukrayna'daydı. Daha sonra tekrar Avrupa'ya geçti ve Julio Jurenito'yu yazdı. 1924'te Sovyetler Birliği'ne döndü. Çeşitli Sovyet gazetelerinin yurtdışı yayınları sorumlusu olarak Avrupa'ya gönderildi. 1941'e kadar İzvestiya gazetesinin savaş muhabiri idi. İspanya iç savaşına katıldı. Paris'te bulundu. Tekrar Sovyetler Birliği'ne döndüğünde Paris Düşerken'i yazmaya başladı. Bu eser, beş kitap olarak yayınladığımız üçlemenin ilk kitabıdır. Gazetecilik ve roman çalışmaları dışında makale, gezi yazısı, anı ve öykü de yazan Ehrenburg, 1967'de öldüğünde ardında Paris Düşerken, Fırtına ve Dipten Gelen Dalga'dan oluşan üçleme dışında, çok sayıda eser bıraktı.

Ehrenburg bu kitapta yer alan yazılarında, canlı üslubu ile savaş sonrası Avrupa'yı, faşizmin yarattığı yıkıntıları, karmaşa ve sorunları anlatıyor; aynı zamanda Avrupa'da başlayan yeni bir dönemi de gözler önüne seriyor. Yedi farklı ülkeyi gezerek burada edindiği izlenimleri faşizm ile köklü bir biçimde hesaplaşma içine girerek paylaşıyor.

"... Faşizm her şeyden önce ulusal kin demektir, ulusal gurur anlayışının çarpıtılması demektir. Faşizme bulaşan insanlar başka halkların zengin kültüründen gurur duymaktan uzaktırlar, sadece kendi soy köklerinden gurur duyarlar..." İlya Ehrenburg

